

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnologic Horizons

2018
3–4. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXVII. évf. 2018. 3–4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)
KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)
LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
BÁLINT ZSUZSA
BIHARI NAGY ÉVA

A szerkesztőbizottság elnöke
BODÓ SÁNDOR

A szerkesztőbizottság tagjai
CSÍKI TAMÁS (Miskolc/Debrecen/Budapest), GECSE ANNABELLA (Szolnok),
KESZEG VILMOS (Kolozsvár), SÁRI ZSOLT (Szentendre), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

Ezúton is köszönjük a lektorok áldozatos munkáját,
szíves együttműködését!

Fordító és nyelvi lektor
CSONTOS PÁL

A borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta
OTKA NKFIH K115886 program
MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke
ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilathatar.hu

Tartalom

XXVII. ÉVF. 2018. 3–4. SZÁM

IN MEMORIAM – EMLÉKEZÉS UJVÁRY ZOLTÁNRA

Megemlékezés Ujváry Zoltánról (<i>Bartha Elek</i>).....	5
Ujváry Zoltán professzorra emlékezve (<i>Fekete Károly</i>).....	12

TÁJAK, NÉPEK, VIDÉKEK

Csiszár Imre: Életmód és néphagyomány Hajdúnánáson	19
Kusnyír Éva: „Meg lehet oldani...” – Néhány informális gazdasági stratégia vizsgálata Kelet-Magyarországon.....	32
Balajthy Katalin: „... Bekopogtatott hozzám egy moldvából jött rokonom ...” <i>Adatok Petrás Ince és Bugát Pál ismeretségének történetéhez</i>	49
Cseh Géza: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás halálos áldozatai Szolnok megyében	61

VALLÁS ÉS KULTÚRA

P. Szászfalvi Márta: Vallásturisztikai fejlesztések az észak-alföldi régióban.....	75
Gáti Diána: „Mert egy gyermek születik nekünk, Fiú adatik nekünk” Betlehemes játékok Benében és Sárosoroszában	91
Vadász Márton: A szentpéterszegi református templom építéstörténete 1785–1815	118

KÖNYVÉSZET

Kemecsi Lajos: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések (<i>Kavcsánsszki Máté</i>).....	137
Papp Richárd: Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga. (<i>A. Gergely András</i>).....	140
Szőke Anna: A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete (<i>Silling István</i>).....	146
Végsheő Tamás –Terdik Szilveszter –Kocsis Fülöp „...Minden utamat már előre láttad” Görögkatolikusok Magyarországon. (<i>Bognárné Lizák Dorina</i>).....	150

Contents

Volume 27 Number 3–4 (2018)

IN MEMORIAM ZOLTÁN UJVÁRY

In Memory of <i>Zoltán Ujváry</i> (<i>Elek Bartha</i>).....	5
Remembering Professor <i>Zoltán Ujváry</i> (<i>Károly Fekete</i>).....	12

LANDS, PEOPLES, AND REGIONS

Imre Csiszár: Lifestyle and Folk Tradition in <i>Hajdúnánás</i>	19
Éva Kusnyír: 'Meg lehet oldani...' [It Can Be Done]: An Examination of a Few Informal Economic Strategies in Eastern Hungary.....	32
Katalin Balajthy: '...Bekopogott hozzám egy moldvából jött rokonom...' [A Relative of Mine from Moldova Knocked on My Door]: Additional Details To Complement the Story of <i>Ince Petrás's</i> and <i>Pál Bugát's</i> Acquaintance.....	49
Géza Cseh: Casualties in the Reprisals Following the 1956 Revolution in <i>Szolnok</i> County.....	61

RELIGION AND CULTURE

Márta P. Szászfalvi: Developments for Religious Tourism in the Northern Great Plain Region.....	75
Diána Gáti: „Mert egy gyermek születik nekünk, Fiú adatik nekünk” [Because a child is born to us, a son is given to us]: Nativity Plays in <i>Bene</i> and <i>Sárosoroszi</i>	91
Márton Vadász: The History of the Construction of the Reformed Church Building in <i>Szentpéterszeg</i> (1785–1815).....	118

REVIEWS

Lajos Kemecsi: Hungarian Peasant Vehicle Culture: Case Studies and Analyses (<i>Kavacsánszék Máté</i>).....	137
Richárd Papp: You Should See Our Rabbi: This Is How People in a Budapest Synagogue Laugh (<i>A. Gergely András</i>).....	140
Anna Szóke: The Relationship between the Soul and Reality: The Religious Life of a V illage in the Bácska Region (<i>Silling István</i>).....	146
Tamás Végshető – Szilveszter Terdik – Fülöp Kocsis: „...Minden utamat már előre láttad” [You have foreseen all my paths]: Greek Catholics in Hungary (<i>Bognárné Lizák Dorina</i>).....	150

In memoriam

– Emlékezés Ujváry Zoltánra

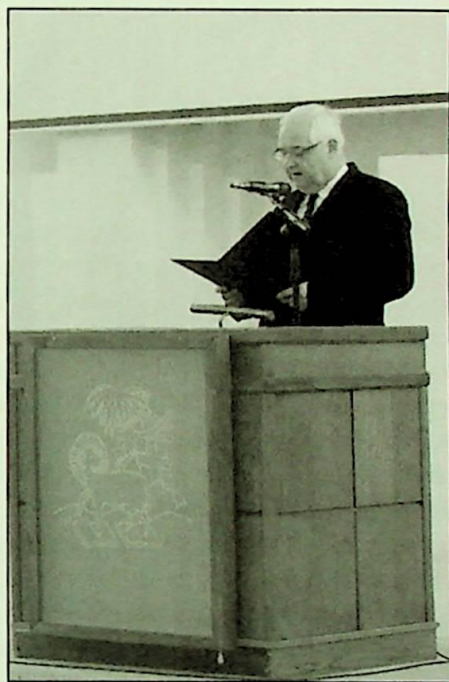
Ujváry Zoltán
(1932. január 25 – 2018. január 28.)

Megemlékezés Ujváry Zoltánról

Tisztelt Egybegyűltekt,
emlékező közösség, egyetemi kolégák, néprajzos, folklorista pályatársak és tanítványok, köszöntöm Ujváry Zoltán tisztelőit, barátait, intézmények, Debrecen város vezetésének képviselőit. Külön köszöntöm főtisztelető Fekete Károly püspök urat, megköszönve neki, hogy részt vehetünk ezen a gyászisten-tiszteleten. És megkülönböztetett nagy-rabecsüléssel köszöntöm Ujváry Zoltán professzor úr lányát is, Ujváry Editet, aki megtisztelte egyetemi, szakmai, tanítványi és baráti közösségünket, azzal, hogy eljött.

A gyász mindig a családnak a legnehezebb. Ahogyan az ünnepi alkalmak során, kerek évfordulókon vagy díjak átvételének alkalmából szakmai körökben köszönetet mondunk a családnak a támogatásért, amelyet az eredmények elérésében nyújtott, a családi gyász és veszteség sem hagy minket érintetlenül. Hiszen akik itt összegyűltünk, valamennyien elvesztettünk valakit és vele együtt valamit, aki és ami éveken, évtizedeken át életünk része volt, aki fontos volt nekünk.

Közel kétszázan vagyunk most jelen az Egyetemi Templomban a visszajelzések szerint, hogy közösen emlékezzünk Ujváry Zoltánról, a tudósról, a tanárról. Jöttünk, hogy kifejezzük tiszteletünket személye iránt, és ezzel együtt mindazon érték iránt, amit ő maga és életműve mindannyiunk számára – külön-külön és közösségként is – jelent.

*Ujváry Zoltántól búcsúzó Bartha Elek,
a Debreceni Egyetem oktatási rektorhelyettese
(Fotó: Bódi Sándor, Debrecen, 2018.)*

A mai megemlékezés nem számít rendhagyónak. Megemlékezéseket szakmai, munkahelyi, családi körben és más közösségekben is szoktunk tartani olyan személyeknek, akiket szerettünk, akiket fontosnak tudtunk és éreztünk. Köszönés – búcsú – megemlékezés: időnként összeérnek, mint amilyen ez a mai alkalom is. Egy kicsit helyettesíti, pótolja a búcsút, miközben segít rendet rakni emlékeinkben.

Utoljára 80. születésnapjára gyűltünk össze, akkor több fórumon is volt alkalmam őt köszönteni. Ezek során tudományos, oktatói és egész pályájáról igyekeztem áttekintést adni, persze egy-egy rövidre szabott köszöntő keretei között. A korábbi ilyen alkalmon természetesen ő is jelen volt, végighallgatta, megköszönte.

Most azonban más a helyzet. Fizikai értelemben, testi valóságában nincs, nem is lehet jelen közöttünk. Adódna a gyakran használt fordulat, hogy ő odafönről látja, érzékeli, érti és figyelemmel követi a mostani történéseket. És a szövegekben ilyenkor mindig felemlítődik az elvárás, hogy bizonyára helyesli is. Talán valóban így van. Ő azonban, még életében, nem így gondolkodott. Viaszkodott a gondolattal, hogy van-e, lesz-e folytatás. Számos alkalommal beszéltünk róla, és mindig úgy nyilatkozott, hogy nem képes bízni az örök életben. Vágyott rá, idősebb éveiben próbálkozott is lépéseket tenni ebben az irányban. Nemeszser elindult ezen a belső úton, de valahol mindig megtorpant. Nem tudom, hogy az út legvégén sikerült-e neki megtenni a döntő, a legnehezebb lépést. Közvetlen a halála előtti napokban, még az intenzív osztályon, majd a klinikai kórteremben már nem tudtunk ilyen kérdésekről kommunikálni. Karácsony előtt egy nappal, kollégák szűk körében, a lakásán tett utolsó látogatásunk során pedig közelinek érzett halálával kapcsolatban egészen más dolgokról beszélt. Akárhogy is van, mi most itt vagyunk, és nem tehetünk mást, mint emlékezünk, ő pedig valahol megfoghatatlan távolságban tőlünk.

Elhunytjaink nem távoznak ebből a világból nyomtalanul. Mindenki itthagya valamit, életének lenyomatát. Tárgyakat, javakat, emlékeket. Ki többet, ki kevesebbet. Termékeny, alkotó és elhivatott életutak nyomai számosabbak, mélyebbek, tartósabbak a világban és az emberek szívében.

Akire most emlékezünk, sokunk életén hagyott nyomot. Tanárként, tudósként egyéni szakmai karrierek segítője, tudományos pályákon elindítója volt. Jelen volt hallgatói és munkahelyi közösségek, intézmények (egyetem, múzeumok, iskolák, művelődési és művészeti intézmények), tudományos műhelyek, testületek, települések: falvak, városok életében. A gazdag életút tudásban és szellemi értékekben bővelkedő, változatos formában megjelenő örökséget hozott létre és hagyott ránk, örökösökre.

Nemcsak a tudósi és tanári életmű eredményeire, a könyvekre és a tanítványokra gondolok. A múlt héten Keményfi Róbert kollégámmal és barátommal meglátogattuk sírját a gömörszőlősi temetőben. Szülőfalujában, Hétben megnéztük az általa állíttatott köztéri szoboralkotást, Putnokon elhaladtunk az általa alapított/kezdeményezett múzeum mellett. Települések és intézmények tucatjai őrzik munkája nyomát, nagyvonalú adományait: gyűjteményeket, műalkotásokat, könyveket, lokális monográfiákat Debrecentől Mátészalkáig, Tiszacsegétől Gyomaendrődig.

Sokan, sokféle körből és közezből vagyunk itt jelen ezen az Ujváry Zoltán emlékének szóló közös tiszteleti és kegyeleti rendezvényen. Ide vezérelt bennünket az iránta érzett tisztelet, megbecsülés, szeretet, amelyben, itt jelenlévők, valamennyien osztozunk. A közösségként magunkénak tudott értékek mellett mindenki más emlékeket őriz, személye mindenkinek emlékezetében más és más módon van jelen. Mégis, ami mindenki számára, a Néprajzi Tanszék, az Egyetem, Debrecen városa, a magyar tudományos világ és a magyarság számára maradandóvá teszi életművét, az tudósi, tanári és tudományos szervezői munkássága.

Ujváry Zoltán néprajzkutatói pályája a kezdetektől egészen annak lezárultáig Debrecenhez, a Debreceni Egyetemhez (annak jogelődjéhez, a KLTE-hez) kötődik. Hat és fél évtizeden át volt az egyetem polgára. 1951-ben egyetemi hallgatóként kezdődött ez az egész életre szóló kapcsolat, és tartott egészen 2018. január végéig. Végigjárta az egyetemi ranglétrát, 19 éven át volt a Néprajzi Tanszék vezetője 1997-ig. 2002-ben, 70 évesen vonult nyugdíjba, ettől fogva változatlan aktivitással professzor emeritusként vett részt a tanszék képzési és tudományos munkájában, a doktori programban. Közel két évtizeden át vezette a tanszék mellett működő akadémiai kutatócsoportot.

Tudományos és tanári életművének egészére meghatározó élményként hatott a szülőföldjéhez, a történeti Gömör vármegye tájaihoz való ragaszkodás, amelynek egy kis falujában 1932-ben látta meg a napvilágot, és ahol gyermekkorának éveit töltötte. Szülőföldjét, az ott élők egész kapcsolatrendszerét államhatár szelte ketté, így közvetlen tanúja volt a túlsó oldalon élők kisebbségi elnyomatá-

*Ujváry Zoltán sírja
Gömörszőlős 2018. február 9.*

sának és a helyzet abszurdításának. Ez határozta meg magyarság-felfogását, közismert és mindig hangsúlyozott nemzeti elkötelezettségét. Gondolkodásának európai távlatait pedig egyetemi éve alatt a Néprajzi Intézet inspiráló légköre, tanára, Gunda Béla szellemi irányítása alakították ki. Ennek eredménye az a sajátos szellemiség, amely valamennyi jelentősebb munkáját áthatja, és amely a tudományos eredmény szintjére emeli Közép-Európa, a szélesebben vett Kárpát-medence népei egymásrataltságának tudatát. Fontos szakmai eredménynek számít az itt élő népek évezredes együttélése során kialakult kulturális közelségének felismerése, amely munkásságában a szellemi műveltségi javak állandó mozgásának, népek közötti cserélődésének, átadás-átvételi folyamatának teóriájában öltött testet.

Tanári munkáját évtizedeken át a közvetlen oktató-hallgató viszony kialakítása, egyfajta családias légkör megteremtése, a hallgatók emberi problémáinak megértése, napi munkájuk segítő támogatása jellemezte. A személyes kapcsolat és az ezzel párhuzamos tudományszervezői-kiadói tevékenység sok fiatal kutató, muzeológus indulását segítette elő tudományos pályájuk kezdetén.

Tanszékvezetőként elődje, Gunda Béla nyomdokaiba lépett, és az első évtől arra törekedett, hogy a tanszék hallgatói és munkatársai koncentrált regionális kutatásokban vegyenek részt, és munkájukkal ezt gyarapítsák. A Tanszék profiljának meghatározó elemévé a korábbi Szatmár- és Zemplén-kutatási programok után az ő irányítása alatt a Gömör-kutatás lépett elő, amelynek eredményei a hazai néprajzban egyedülálló módon az évek során mintegy másfélszáz önálló kötetben, kiadványban, sok száz tudományos közleményben láttak napvilágot. Ez a program az MTA kutatócsoport projektjében még évekkal a tanszékvezetői megbízás lejárta után is folytatódott, és ma is jelennek meg publikációk az akkori projektum eredményeiből.

Tudományos munkásságát az írott és az élő források tisztelete, a terepen végzett kutatások nagy szerepe, valamint a vizsgált jelenségeknek rendszertani, társadalmi, funkcionális összefüggésekben való szemlélete jellemezte.

Egész életművére rányomta bélyegét Európa, különösen Közép-Európa népei szellemi közösségének, egymásrataltságának tudata. Tudósi és tanári életpályájának alapvető tapasztalatává vált a Kárpát-medence kulturális egysége. Mindig is azt vallotta, hogy a politika, az éppen érvényes államhatárok nem lehetnek akadályai az anyanemzettel és más népekkel való kulturális kapcsolat tartásának, bármely irányban kialakuló kötődéseinek, nemzeti, vallási identitásának.

Alkotói pályájának mennyiségi mutatói imponálóak: mintegy félszáz önálló kötete, háromszáz tanulmánya jelent meg, nem számítva kisebb cikkeit, recenzióit, népszerűsítő írásait. A mégoly magas számszerű adatoknál is fontosabb azonban, hogy egy tudósi életmű mennyiben alkalmas a tudományág jövője számára irányt mutatni, mennyiben lehet rá építkezni. A leginkább időtállóan ő mindig

az anyagfeltáró, empirikus munkákat tekintette, amelyekre száz év múlva is fog-nak majd hivatkozni. Közben pedig jelentőset alkotott, és gyakran hivatkozott eredményeket ért el a folklór elméleti kutatásában is.

Legfontosabb munkái közül az európai folklóriztika figyelmét „*Az agrárkul-tusz kutatása a magyar és az európai folklórban*” c. könyve vonta magára, amelyért 1969-ben nemzetközi Pitré-díjat kapott. Ez a kötet az agrárkultusz kérdéseit Eu-rópa-szerte teljesen új megvilágításba helyezte, új szempontokat vetett fel, teóriá-kat alkotott, s meghatározta a kutatás irányát.

Kiemelkedő eredményeket ért el a népi színjátszás, a maszkos és más dra-matikus népszokások kutatásában, életművének nemzetközi szempontból legér-tékesebb vonulata ebbe a témakörbe tartozik. A magyar és az európai szokás-anyag közös történeti, művelődéstörténeti keretbe illesztését végezte el a farsang-ról és az állatnászokokról írott monográfiáiban. Dramatikus népszokásokkal fog-lalkozó munkásságának szintézise „*Játék és maszke*” címmel jelent meg négy kötet-ben. Ujváry Zoltán a dramatikus népszokások kutatásában elért eredményeivel a magyar folklór egy addig jóformán ismeretlen rétegét mentette meg és tette is-mertté a tudomány és az utókor számára.

Folklóriztikai munkásságának harmadik, a korábbiaknál nem kevésbé jelen-tős területe a magyar népköltészet kutatása. Ennek középpontjában a hatalmas mennyiségű, elsősorban felvidéki, gömöri szöveg- és dallamanyag összegyűjtésén és feldolgozásán túl a kéziratos költészet és a népköltészet összefüggéseinek viz-sgálata állt. A magyar népi kéziratos költészet kutatásának évtizedeken át meghatá-rozó alakja volt. Népdalgyűjtése jelentős részének lejegyzéséhez az utóbbi évek-ben szeretett volna pályázati forrásokat keresni, de ez a jelentős anyag még ma is lejegyzésre vár.

Folklóriztikai írásai között pályájának későbbi szakaszában nagy súlyt kép-viselnek a tudománytörténeti fejezetek és kötetek, valamint az irodalom és folklór kapcsolatáról, a folklór irodalmi megjelenési formáiról szóló tanulmányok.

Ujváry Zoltán nemcsak tudósként, de tudományszervezőként, szerkesztő-ként, kiadóként is jelentőset alkotott. Tudományszervezői munkásságának leg-főbb eredménye a más összefüggésben már említett, negyed évszázadot átívelő Gömör-kutatás megszervezése.

Nem kevésbé fontos az a szerkesztői és kiadói munka, amelyet Ujváry Zol-tán négy évtizeden át végzett. Megindítója, fenntartója, szerkesztője volt tanszéki és országos néprajzi periodikáknak, évkönyveknek, folyóiratoknak. Új arculatot adott a tanszék 1961-ben indult Műveltség és Hagyomány című évkönyvének, amelynek szerzői között a Kárpát-medence és Közép-Európa csaknem valam-ennyi népének szakembereit megtaláljuk. A Néprajzi Tanszék az ő szerkesztésé-ben több különböző profilú sorozatot indított.

Az általa indított kiadványsorozatok egy része, így a Gömör néprajza könyvsorozat kiadása – miután a megjelent kötetek száma meghaladta a százat – néhány évvel ezelőtt lezárult, a szívéhez közel álló, és szinte haláláig általa szerkesztett *Ethnica* folyóirat megjelentetése is befejeződött, míg mások napjainkban is rendszeresen megjelennek.

Alkotói pályájának utolsó két évtizedében újabb szintézisek készültek. Ekkor készítette Szólásgyűjteményét, a magyar folklórkutatás korai történetét. Még 80. életéve fölött is publikált, az MTMT adatai szerint (2016. áprilisi feltöltés) az azóta eltelt fél évtizedben több mint tíz szakmai írása, köztük több önálló kötete jelent meg.

A közeli munkatársaként és több tekintetben bizalmasaként eltöltött évtizedek során olyan embernek ismertem meg, aki a fontosnak tartott ügyek érdekében, ha kellett, vállalta a konfliktusokat, ugyanakkor fontos volt számára a munkájáért kapott elismerés is. Ez utóbbiakban bővelkedett, nehéz lenne még csak felsorolni is a szakmai, tudományos, közéleti tevékenységéért kapott díjakat. Több város és falu választotta díszpolgárává, az Ungvári Egyetem díszdoktorává, Debrecen városa Csokonai-díjban, Pro Urbe-díjban részesítette, 1998-ban megkapta a Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét. Tudományos eredményeinek nemzetközi elismeréseként 3 alkalommal részesült Pitré-díjban.

Ujváry Zoltánt, a tanárt, a tekintélyes professzort, professor emeritust – a címre büszke volt, és sokra tartotta –, a tudóst nemcsak a közélet és az etnográfus szakmai közösség, hanem munkahelye, a Debreceni Egyetem, a Néprajzi Tanszék és a Tanszék mellett működő MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport is megbecsülte. Volt tanítványainak, pályatársainak, barátainak körében, többnyire több száz fős rendezvények keretében köszöntöttük az egyetemen 60., 65., 70., 75. és 80. születésnapja alkalmából. Ezekre az ünnepségekre mindig eljött családja is, felesége, Kati néni, és leánya, Edit. A munkatársak és a néprajzos szakma tiszteletének jeleit fejezték ki az évfordulókra kiadott ünnepi kötetek is.

80 esztendő kora fölött még éveken át napról napra bejárt a Tanszékre, szobájába, dolgozott kedvelt székében és íróasztalánál vagy a fotelben ülve. A Tanszék és a Kutatócsoport minden munkájába bekapcsolódott, amíg fizikailag ezt megtehetette. Nem csak a kötelező udvariasság mondatja, de tanácsaival, útmutatásaival mindannyiunknak sokat segített. Részt vett a Tanszék és a Kutatócsoport rendezvényein, témavezetéseket vállalt.

2011-ben, a tanszék alapító professzorának centenáriumi rendezvénye megnyitásként visszaemlékezést olvasott fel: „*Egy emberöltő Gunda Béla professzor mellett*” címmel. Több mint négy évtized emlékeiből idézett fel néhányat. Én is adhatnám ezeknek a soroknak ugyanezt a címet, hiszen egy több mint négy évtizede tartó időszak zárult le a mostani napokban.

Váratlanul, egyik napról a másikra vált lakáshoz, ágyhoz kötötté. Két éve még ő írt nekem évfordulós köszöntőt, de felolvasására már nem jöhetett el. Tavaly januárban, 85. születésnapján már csak Weszprémi utcai házában, legközelebbi munkatársainak szűk körében tudtuk felköszönteni. A 86-dikon pedig már a klinikai kórteremben sem tudtam a kezét megszorítani, mert aznap reggel más intézménybe került. Nem volt bizonyossággal tudható, inkább érezhető, sejthető, hogy már készült a széles, hosszú útra. Arra az útra, amelyről mindig oly szívesen énekelt, de amelyről visszatérni, tudjuk, nem lehet.

[Elhangzott 2018. február 23-án Ujváry Zoltán tiszteletére tartott megemlékező istentiszteleten.]

Bartha Elek

Ujváry Zoltán professzorra emlékezve

Keresztyén Testvéreim! Gyászoló Gyülekezet!

Nagy hiányérzet maradna bennünk, ha a minden élők útján elment dr. Ujváry Zoltán professzor úrért, akit 86 esztendőre ajándékozott ide a Mindenható Isten, és egész tudósi életpályája a Debreceni Egyetemhez kötött, lezárult élete után nem mondanánk együtt köszönetet és nem emlékeznénk meg róla hálaadással.

Magam is keresem a műfaját ennek az alkalomnak, hiszen ez nem egy kibővített értekezés a Néprajzi Tanszéken, nem Kari Tanács és nem is nyilvános Szenátus-ülés. Nem konferenciázni jöttünk, de nem is egy hagyományos temetésen vagyunk együtt, hiszen családja kívánsága szerint szülőfalujában, Hét községben már megtörtént a szűk körű temetés.

Ha fontos könyveire, kutatási területeire gondolunk, akkor mondhatjuk, hogy ez most semmiképpen nem a *Temetésparódiája*. Nem – *Kultusz, színjáték, hiedelem ...*

Eddig üzenhette, hogy *Szülőföldön bontalanul* kell élni a deportáltaknak, de most már a Hontalanságból a mennyei otthonba távozott.

Mögöttünk van már a *Farsang* ideje, aminek szakértője volt.

Játék és maszkok, meg maskarák nélkül, megjátszás-mentesen, már a koporsó és a teste sincs itt, még hamvak formájában sem, de a lelkiülete, a személyisége, az Ujváry-professzor-jelenség velünk van.

Ujváry Zoltán gyászistentiszteletén Fekete Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke hirdetett igét

(Fotó: Bódi Sándor, Debrecen, 2018.)

Most nem a *Mi Atyánk és a Hiszekegy népi-humoros parafrázisa hangzik*, hanem az ősz-eredeti és szívvel-lélekkel.

Születéstől a halálig – bejárta az útját Ujváry Zoltán és ennek mi vagyunk a tanúi.

Én csak a magam református gondolkodásmódja szerint tudok műfaji meghatározást adni annak, hogy miért vagyunk együtt.

Jöttünk hálát adni egy gazdag életpályáért.

Hálaadó istentisztelet ez, amelyen születik értékelés, számadás, összegzés, de egy más szemszögből, mintha az ember kollokválna, doktorálna vagy egyszerűen egy nekrológot mondana.

Ujváry Zoltán – ha úgy hozta a szó –, sosem tagadta, hogy református. Mindig felemlgette, hogy faluja református lelkésze fogta kézen és vezette el a Rimaszombati Ref. Gimnáziumba, ahonnan a miskolci Lévy József Ref. Gimnáziumba vezetett az útja.

És az ott, meg a családi körben kapott, sok szellemi-lelki kincs mellett vérévé vált valami, ami jellemvonásává vált és az egyik sajátos tulajdonsága lett: szeretett adni, ajándékozni. Találékonyan, gavallérosan, önzetlenül, nagylelkűen. Szinte mecénásává vált művész-barátoknak, tanítványoknak és tovább örökítője Holló László festőművész hagyatékának; emlékezete megőrzésén, éltetésén dolgozott. Galériákat hozott létre, képtárakat gazdagított a Holló László festményeivel és grafikáival: Putnok, Tornalja, Nyíraczád, Konyár, Hajdúhadház és Kiskunfélegyháza, Gyomaendrőd, Mátészalka, és még lehetne sorolni tovább...

Mi a gyökere ennek a mentalitásnak? Az a református alapelv, hogy *az Istennek való hálából jócselekedet származik*.

Ujváry Zoltán akármikor ment be szülőfaluja, Hét református templomába, a templomkapu fölött egy márványtáblán olvashatta a feliratot: „Ujváry Ignác 1827”. A felmenők közötti jókedvű adakozó neve áll ott, aki hálából adakozott az Isten házána rendbehhozására.

Ezért most hallgassuk Pál apostol szavait. 2Kor 9,6-15

⁶Tudjuk pedig, hogy aki szűken vet, szűken is arat, és aki bőven vet, bőven is arat. ⁷Mindenki így adjon, ahogyan előre eldöntötte szívében, ne kedvetlenül vagy kényszerűségből, mert „a jókedvű adakozót szereti az Isten”.⁸ Az Istennek pedig van hatalma arra, hogy minden kegyelmét kiárássa rátok, hogy mindenütt mindenkor minden szűkséggel rendelkezésetek, és bőségben éljetez minden jó cselekedetre.⁹ Amint meg van írva: „Bőkezűen osztott a szegényeknek, igazsága megmarad örökké.”¹⁰ Aki pedig magot ad a magvetőnek, és eledelül kenyeret, megadja és megsokasítja vetőmagotokat, és megszorítja „igazságotok gyümölcsét.”¹¹ Így mindenben meggazdagodtok a teljes tisztaszívűségre, amely hálaadást szül az Isten iránt általunk.¹² Hála legyen az Istennek kimondhatatlan ajándékáért!

Kedves Emlékezők!

1./ *Az igazi hála nem méricskél: felismeri megajándékozottságát, és felismeri az Isten bőkezűségét.* Tudjuk pedig, hogy aki szűken vet, szűken is arat, és aki bőven vet, bőven is arat. (6) Istennek pedig van hatalma arra, hogy *minden kegyelmét* kiárassza rátok, hogy *mindenütt mindenkor minden szükségessel* rendelkezetek, és bőségetekből jusson *minden jó cselekedetre.* Amint meg van írva: „Bőkezűen osztott a szegényeknek, igazsága megmarad örökké.” Aki pedig magot ad a magvetőnek, és eledelül kenyeret, megadja és megsokasítja igazságotok gyümölcsét.”

Sajátos „spirituális tőkebefektetés” az áldozathozatal. Az Isten matematikájának logikájába enged bepillantást. Isten a mindenek Ura. Szinte egyeduralkodó a „minden” szó Pál apostol mondatában. Egy mondaton belül 5-ször szólal meg a „minden” szó. Tobzódik az Isten mindenhatóságában. A másik szó, ami többszöröződik a bőség szava, amely a Mennyei Gazdára, az örök Magvetőre utal.

Az agrárfolklor és agrár-kultusz szakértője, Ujváry professzor is tudta, magyarázta: az ókori keleten a magvető nem az előkészített, felszántott, egységes talajt látta maga előtt, hanem vetés közben látta az akadályokat: az útfeleket, a tövisbokrokat, a köves talajt, a haszontalan terepet is. Ha rajtunk múlna, akkor ezeket a részeket kikerülnénk. Ami eleve veszteséget ígér, azt biztos, hogy kihagynánk. Ha szülőföldjén nem vethetett és fájt neki Gömörország romlása és a ki-sebbségi sorsban élők megvetése, akkor otthont teremtett magának azzal, hogy ő adott. Nagyobb érték volt számára az adnitudás lehetősége, mint a birtoklás.

Éppúgy, mint a magvető, aki mindent bevet: a reménytelent és a haszontalant is. Mi okosan, haszonra termelünk. A magvető (az igazi professzor) szívvel vet és nem rációval. A sebhelyekkel teli földet sem hagyja magára, hanem gyógyítja a magvak elvetésével. Nem ítél, hanem segít, nem számíthat, hanem bőkezűen szór, nem a kudarcot és a veszteséget mérlegeli, hanem áld és gyógyít, válogatás és osztályozás nélkül vet mindenhová. A lényeg, hogy senki ne maradjon ki, senkiről ne mondjon le, senkit ne skatulyázzon be. Képes a haszontalanért is fáradni. Alkalmat ad a földnek a jóvátételre, hogy bizonyítson: tegye jóvá a terméketlen időket.

A bibliai Istenkép matematikája ez, mert Őbelőle minden telik és mindenre telik. Ő az ÖRÖK VAN.

„Ő a csorbíthatatlan teljes Van. A nélküle számított háztartás-statisztikai egyenletek kivétel nélkül hibásak. Tőle ugyanis, az Ő mosolyának elfogadásától és viszonzásától a mindenség gyökerestül megváltozik. Elsősorban mi: új képességeink támadnak, a régiék váratlan irányba fejlődnek, kudarcaink értelmet nyernek, gerincünk kiegyenesedik, és tekintetünk ismeretlen tájakat pillant meg. Átrendeződik a fontos, az áhított, a haszontalan: ami eddig célként pöffeszkedett, jó, ha eszköznek maradhat. És illően szégyelljük magunkat, amiért az örökké számoló eszünkkel annyit se

tudtunk, hogy ha az egyenletek megváltoznak új ismeretlenek belépésével, az Ő ajándékának elfogadása átalakítja a mi életegyenletünket is. A késve kimondott igen szomorúsága zeng a szívünkben: Ó, Uram, miért nem mertem már korábban élni?”
(Czakó Gábor)

2./ *Isten ajándéka tisztaszívűségre és hálára kötelez.* Ha igazán jelent nekem valamit, hogy az Isten megsegít, az abban is megmutatkozik, hogy ez az ajándékozás túllép a szokásos kereteken. Túllépünk önmagunkon, és a szűkös, kicsi körünkön. Egyre táguló, szélesedő világot látunk a megajándékozottak tekintetében. Isten matematikájának gyakorlati megvalósítója a tisztaszívű embernél az, hogy tudja alkalmazni a négy alpműveletet, hiszen az ige bemutatja az Isten matematikájának négy alpműveletét: „aki szűken vet, szűken is arat, és aki bőven vet, bőven is arat” = kivonás /szűk lesz valami, mert elveszek belőle/ és összeadás /bőség lesz, mert hozzáadok/; Isten bőkezűen osztott a szegényeknek... és megsokasítja igazságokat gyümölcsét = osztás és szorzás. Mít tud az Isten matematikáját megtanuló, tisztaszívű ember?

Tud osztani: megosztani az örömet, a bánatot, az időt, az ételt, az italát és adatait, a tudását, vagyis önmagát osztja szét.

Tud szorozni: meg tudja sokszorozni az erejét, lendületét, a keveset és a többet.

Tud kivonni: kivonja magát az alantas számítgatásból, kivonja magát a csalásból, nem szabja magát hamis mintákhoz.

Tud összeadni: összeadja azt a keveset, amije van, ad tisztességet, odafigyelést, odaadja magát és társul a Teremtő-Megváltó-Megszentelő Istenhez – ez az igazi hozzáadódás.

Ez az élet négy alpművelete. Amikor Isten matematikájából vizsgálunk, akkor hittanból vizsgálunk és életünkbe kerül, hogy helyesen csináljuk-e!

3./ *A hálaadás – életforma és missziója van, mert az igazi hálaadás hálaadásra indít másokat is, Krisztus engedelmes megvallása Istendicsőítést vált ki.* „Hála legyen Istennek kimondhatatlan/kibeszélhetetlen ajándékáért!” Félreérthető. Pál jól érti. Kibeszélhetetlen és mégis beszél vele: beszélő viszony vele és róla...

„Mégválhatatlan kegyelem”, „kibeszélhetetlen ajándék”. Ez az a komolyan veendő szó, amit nem úgy kell komolyan venni, ahogy mi komolyan szeretnénk venni.

Nem azért kimondhatatlan, hogy lerázzuk a kimondás, hirdetés kötelezettségét a nyakunkból. Jézus nem azért kimondhatatlan, hogy ki se mondjam, a kegyelem nem úgy mégválhatatlan, hogy el se kezdjem oltárra tenni az életemet, és meg se próbáljam mégválalni akarni...

Ez inkább nagyságjelző: hála legyen Istennek az egészen soha ki nem fejthető ajándékáért. Éppen azt akarja üzeni, hogy soha ne hagyjam abba az Ő mintája szerinti szeretet-gyakorlást.

A kimondhatatlant ki kell mondani. Tanúvá lenni szóval, tettekkel, élettel.

Ezzel a belső elköteleződéssel és bátorsággal szólaltatta meg a szülőföld szavát egy ember sorsát bemutatva a „Szülőföldön hontalanul” szociográfiájában.

Aki nem érzi Isten iránt törlesztési kötelezettségét, abban a tudatban, hogy soha nem egyenlíthetem ki még a kamatot sem – az nem hálás igazán! Lehet, hogy tökéletlen a szavunk, a cselekedetünk, de szükséges.

Karl Barth, a híres dogmatikus, aki hatalmas életművet hagyott hátra, az egyik dogmatika kötete megjelenésekor humorosan fogadta a gratulációkat:

„ne dicsőítsetek, mert látom mi fog történni a mennyben. Az angyalok hangos kacajra fognak fakadni, amikor hozom a szekérdereknői könyvet, hogy mennyi minden hiábavalóságot összeírt ez a Barth Károly, pedig tudta, hogy Jézus Krisztus egy csepp vére elég, hogy üdvözüljön. – Én érzem, hogy mégis meg kellett írni az emberekért, de tudom, hogy a mennyben ennek a papírhalmaznak semmi hasznát nem veszem.”

Mindig szólj a kibeszélhetetlenről, mondd a kibeszélhetetlent, tudva, hogy az még mindig töredékes és emberi marad, és koldusként megyünk az Isten Országába.

Amikor most a példás adakozó Ujváry Zoltán professzortól búcsúzunk, akkor lássuk meg az adakozó Istent.

Nézzünk arra az Istenre, aki a Krisztusban adta oda értünk kibeszélhetetlen ajándékát. Böjt időszakában ezzel a tudattal adunk hálát a Debreceni Egyetem professzoráért, és megyünk a Feltámadás Ünnepe felé, mert tudjuk:

– Az igazi hála nem méricskél: felismeri megajándékozottságát, felismeri az Isten bőkezűségét.

– Az Isten ajándéka egy életre tisztaszívűségre és hálára kötelez.

– A hálaadás – életforma és missziója van, mert az igazi hálaadás másokat is hálaadásra indít. Ámen.

*[Fekete Károly püspök igehirdetése elhangzott
Debrecenben: Egyetemi Templom, 2018. február 23. 14.00]*

Fekete Károly

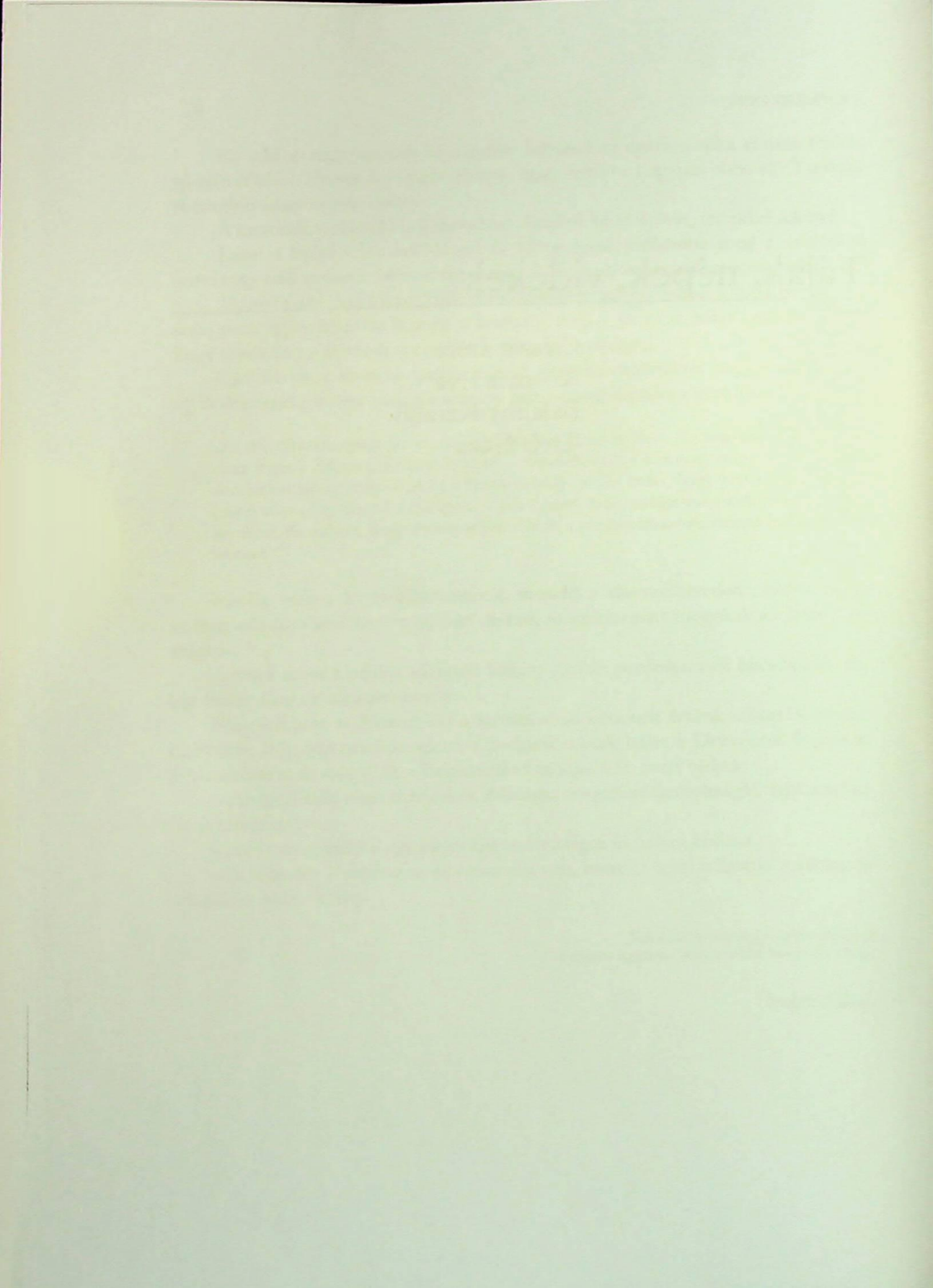
Tájak, népek, vidékek

Csiszár Imre

Kusnyír Éva

Balajthy Katalin

Cseh Géza

Életmód és néphagyomány Hajdúnánáson

CSISZÁR IMRE

Hajdúnánást a város alapításától kezdődően rendkívül gazdag néphagyomány jellemzi. A város történelme során számos kihívással kellett szembenézzenek az itt élők. Rendkívüli megpróbáltatást és életmódváltozást jelentett már a 17. század elején maga a letelepedés is. Az addig főleg zsoldos katonai szolgálatot teljesítő férfi lakosságnak csak nagy nehézségek árán sikerült megszoknia a földművelő életet. A katonáskodás, a vitézség, a kardforgatás helyébe a vetés és az aratás, valamint a sokszor kiszámíthatatlan időjárási viszonyokkal folytatott szüntelen küzdelem lépett. A föld szeretete azonban igen hamar a hajdúnánásiak vérébe ivódott, olyannyira, hogy a város lakossága mind a mai napig megőrizte erőteljes agrárjellegét.

*Szalmafőző asszonyok. Hajdúnánás, 1960-as évek.
(Szölláth Zoltán magángyűjteménye Hajdúnánás)*

A letelepedés azonban nem jelentette azt, hogy a városlakók életét ne nehezítette volna meg sokszor a háború. Sok konfliktus adódott abból, hogy hol török, hol pedig német csapatok jelentek meg a város határában. A katonáskodástól elszokott, földművelővé vált népesség ilyenkor az állatállományt, személyes értékeit, valamint a maga és családja életét igyekezett menteni. Az ún. „futások” alkalmával főleg a Tisza melletti erdős falvakba menekültek és ott várták ki, amíg az ellenség továbbállt. A folyó fontos védelmi vonalat jelentett az állatállomány és az emberek számára is. Elsősorban az állatokat igyekeztek biztonságba helyezni, így azokat többnyire a folyó túlpartján tartották, de szükség esetén maguk is átteveztek a Tiszától nyugatra eső partszakaszra. Az ilyen rendkívüli helyzetek nagyon szoros köteléket alakítottak ki a hajdúnánásiak között, az állatokat együtt terelték, az élelmüket, pedig közösen osztották be. A régiek számára még rendkívül fontos volt az Istenhez fűződő kapcsolat, ami a nehéz időkben, például az ilyen „futások” alkalmával még jobban felerősödött. A menekülők istenfélő közössége mindig magával vitte a gyülekezet lelkipásztorát, aki személyes példamutatásával, prédikációival és bölcsességével igyekezett tartani a hívekben a lelket.

A veszély elmúltával a lakosság ismét visszaköltözhetett a feldúlt, vagy lerombolt házakba és újból elkezdhette az életét, felépíthette otthonát, és művelésbe vonhatta földjét. Ezeknek a meneküléseknek az emléke még a 20. század első felében folytatott gyűjtésekben is kimutatható volt.

A város népességének az életét 1930-as években jegyezték le, és a gyűjtő munkában főként magának a helyi gimnáziumnak a tanárai és a diákjai vállaltak kiemelkedő szerepet. A hajdúnánási néphagyomány feltárásában és megismertetésében különösen Igmándy József és Molnár József tanár urak munkássága érdemel elismerést, akik a népműveltség és az évszázados tradíciók tiszteletére nevelték tanítványaikat. Az igen alapos gyűjtőmunka felkeltette több jeles szakembernek a figyelmét is, olyanokét, mint Györffy István vagy Visky Károly. Az igen jellegzetes és gazdag hajdúnánási néphagyományra ekkor figyeltek fel a kor legszármottevőbb kutatói. Györffy és Visky mellett Balogh István, Rátkay Zsigmond, Gönyei Sándor, Hegedüs Lajos és Vargha László is ennek a helyi gyűjtőmunkának köszönhetően fordították figyelmüket az északi hajdúváros népi kultúrája felé.¹ A lelkesedés annyira a hatalmába kerítette a helyieket, hogy a gimnázium tanárain és diákjain kívül több helyi kutató is gyűjtésbe kezdett. Egy ilyen gyűjtés eredményeként látott napvilágot Pápayné Kiss Eszter munkája, amelyben a hajdúnánási népszokásokat és népköltéseket közölte.

A sikeres kutatómunkákat látva a város lakói elhatározták, hogy múzeumot létesítenek, amelyben Hajdúnánás történelmét és népéletét fogják bemutatni. A múzeumalapítást az is indokolta, hogy a már említett Molnár József tanár úr

¹ Dankó 1973: 359.

kezdeményezésére a történeti emlékek mellett a népélet tárgyi anyagának és a fontosabb dokumentumoknak az összegyűjtése is megindult. A kiállításra szánt emlékanyag átmenetileg a gimnáziumban kapott helyet. A nagyszabású tervek ellenére a hajdúnánási múzeum végül csak terv maradt, s a közeledő háború, valamint a gazdasági lehetőségek korlátozottsága miatt a korszakban már nem tudott megvalósulni. Az 1945 után kibontakozó népi demokrácia alatt és az azt követő évtizedek során sem nyílt arra lehetőség, hogy az igen értékes helytörténeti anyag múzeummá álljon össze.² Az álom csak álom maradt egészen 2006-ig, amikor megkezdte működését a város történelmét és néprajzi hagyományait bemutató múzeum.

Jellemzően a hajdúvárosokban egymáshoz nagyon hasonló életmód és népszokások alakultak ki, melynek oka a közös történelmi gyökerekben, a földrajzi közelségben, és nem utolsósorban a megélhetés egyetlen lehetőségét jelentő földben keresendő. Hajdúnánás azonban, mint legészakabban fekvő város számos jellegzetességgel bírt, melyek megkülönböztették a többi hajdúvárostól. Tekintettel arra, hogy a település a hajdúföld szélén található, és sokáig a kereskedelmi utaktól is távol feküdt, itt az ősi hagyományok tovább maradtak fenn és a város önállósága, a helyiek erős öntudata is hozzájárult ahhoz, hogy a hajdúnánásiak sokáig ellenálltak a külső kulturális hatásoknak. A régi hagyományokhoz való szoros ragaszkodás az, ami Hajdúnánást elválasztja, de egyben össze is köti a többi hajdúvárossal. Ezt a jelenséget Dankó Imre is jól érzékelt:

„[...] Nánáson, ha szívesnek nem is mondható, de gazdag, sok vonatkozásban sajátos életforma alakult ki. [...] Nánás a maga konzerváltságában az ősi hajdúhagyományok olyan elemeit őrizte és tartotta meg, amelyek mindennél jobban bozákápcolták a többi hajdúvárossal.”³

A város lakossága etnikai szempontból színmagyar összetételű volt, és bár kétségtelenül érték külső hatások, és itt is történtek betelepülések, a városban élő hajdúság egységes etnikum maradt. Hajdúnánáson évszázadok óta jelen volt egy kisszámú cigány közösség, de szokásai, sajátos kultúrája, valamint a hajdúság szoros összetartása miatt elkülönülten élt, akárcsak a 19–20. század fordulóján a Rétre települt matyóság. Hasonló okokból nem tudott asszimilálódni a 19. század második felétől egyre nagyobb létszámban betelepülő zsidóság sem, bár ebben a hajdúk öntudata mellett a zsidók erőteljes vallási és kulturális különállása is szerepet játszott.⁴ Felekezeti szempontból Hajdúnánás kifejezetten református tele-

² Az 1945 előtt összegyűjtött és kiválóan rendszerezett gyűjtemény rövid hányattatás után végül a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumba került.

³ Dankó 1973: 360.

⁴ A hajdúnánási zsidóság nagy része ugyanolyan szerény körülmények között élt, mint a helyi parasztság. Ennek a szegény, falusi zsidó közösségnek az életéről számos fontos megfigyelést tett a híres hajdúnánási író, Móricz Pál is. Vö. Móricz 1906.

pülésnek tekinthető, mivel a reformátusok a város történelmében mindvégig túlsúlyban voltak. 1941-ben a lakosság 82,5%-a volt református, míg a római katolikusok aránya alig haladta meg a 9%-ot. Az izraelita felekezethez ekkor 5,8%, míg a főként a közeli Hajdúdorogról betelepült görög katolikus vallású népesség alig 2,1%-ot tett ki.⁵ Hajdúnánás 1941-ben a második legnagyobb lélekszámú hajdúváros volt, viszont létszámát tekintve és arányaiban is itt élt a legjelentősebb zsidó közösség.

Hajdúvárosok	Izraelita felekezetűek száma	Izraelita felekezetűek aránya	Össznépesség
Hajdúböszörmény	934	3,1%	30.409
Hajdúszoboszló	490	2,8%	17.631
Hajdúhadház	471	3,8%	12.450
Hajdúdorog	321	2,7%	11.779
Hajdúnánás	1080	5,8%	18.770

A település alaprajza a hajdú ősök letelepítése óta azt a napsugaras alakzatot mutatta, amelynek a kezdeti időkben főként védelmi funkciója volt. A városban különféle technológiával építkeztek, és jól elkülönült az építési mód a lakóházak és a melléképületek, valamint a belterületi építmények, illetve a külterületi, tanyai házak tekintetében. A századfordulón előfordultak még „földházak” is. Ezek a „putriházak”, vagy „veremlakások” nem egyszer meglepően nagy alapterületűek voltak és külön bejárati rész, ún. „gádor” csatlakozott hozzájuk. A földbe mélyített épület többnyire alacsony felmenő falakkal és nyeregtetővel rendelkezett.⁷

A földházak ideje azonban lejárt, és Hajdúnánáson is átadták helyüket a már valóban háznak tekinthető, külön falazatból és tetőzetből álló építményeknek. Az építőanyagok azonban továbbra is a természetben könnyen hozzáférhető anyagok voltak. Gyakori volt például a „patics”, amely vesszőből font, sárral tapasztott fal volt, de előfordult a „verébrakás” vagy „fecskerakás” is. Az utóbbi egy honfoglalás előtt is ismert építési mód volt, amellyel rakott sárfalat lehetett készíteni. A földet törekkkel, szalmával keverték, majd kötőanyagként lótrágyával vegyítették és ezt az anyagot dolgozták össze vízzel. A sarat megtaposták, esetleg lovakkal, ökrökkel járatták, hogy megfelelő finomságú legyen, majd egy napig állni hagyták. Másnap az így előkészített anyagot sárgombócok formájában rakták egymásra, három-négy soronként megálltak, hogy a fal megszáradjon és elbírja az

⁵ KSH 1997: 430–431.

⁶ Az adatokat közli: Völgyesi 2001: 28.

⁷ A 18. században az Alföldön még ezek a veremlakások voltak túlsúlyban, nem egyszer módosabb emberek is ilyen építményekben laktak.

újabb rétegeket. Az így rakott sárfal jellegzetessége volt, hogy körülbelül 60–80 cm széles volt és felfelé kissé vékonyodott.

A 20. század elején előfordult Hajdúnánáson az ún. „vert fal” is, ami tulajdonképpen a modern zsalutechnika ősenek számít. A fal felépítéséhez deszkákból keretet készítettek és ebbe törekkkel kevert nedves földet döngöltek, majd a fal emelkedésével a zsaluzatot is feljebb emelték.⁸ Az eddig említettek mellett azonban a legjellemzőbb építőanyag már ekkor a vályogtégla volt, amely az 1940-es évek végéig mindennaposnak számított. A vályogfal a földfalak, illetőleg a sárépítkezés legfejlettebb formájának tekinthető.⁹ Maga a fal ebben az esetben kötésben rakott téglából készült. A vályogtégla készítéséhez használt anyag nagyjából megegyezett azzal, amit a verébrakás esetében használtak, csak ebben az esetben egy deszkából készült, felül nyitott vályogvető ráma segítségével öntötték formába a sarat. Az így készült téglákat kiszárították, és ezt használták a falazáshoz.

Az építőanyagokból helyben csak maga az anyag állt rendelkezésre nagy mennyiségben, az építéshez használt faanyag döntően a Keleti-Kárpátokból került ki, amelyet a Tiszán úsztattak le, majd innen szekereken szállították a városba. Még napjainkban is leginkább erről a területről kerül kitermelésre az a faanyag, amelyet a házak felépítéséhez használnak, mindössze a szállítás módja korszerűsödött.

A korabeli magyar parasztházak általános jellemzői közé tartozott, hogy kisméretűek voltak, és mivel gyakran egyszerre több generáció is együtt élt, gyakori volt a zsúfoltság. Előfordult, hogy télen a baromfi egy része is a szobába került. A fűtési szempontok miatt legtöbbször kis ablakokon szűrődött be a fény, így a belső helyiségek meglehetősen sötétek voltak. Gunst Péter így írta le a 20. század első felében leginkább elterjedt háztípust:

„A parasztház általában három-négy helyiségből, egy vagy két lakószobából, konyhából és kamrából állt. A két szobából az egyik az ún. tisztaszoba volt, amelyet a mindennapok során nem használtak.”¹⁰

A hajdúnánási házak azonban több sajátos jellemvonással is rendelkeztek, amelyek megkülönböztették őket. A városban alkalmazott leggyakoribb házformát a kiváló néprajztudós, Dankó Imre írta le a legkonkrétabban:

„A hajdúnánási ház az alföldi ház csoportjába tartozik. Jellemzője az, hogy egyenes, hogy nyeregtetős kis kontyolással, hogy háromszögű, hogy előtte, a ház egész hosszában falábakon,

⁸ A vert fal esetében nem készítettek külön sarat, mint a rakott sárfal esetében, itt a fő építőanyag maga a föld és a törek.

⁹ Igaz, hogy a vályogvetést napjainkban már inkább csak a cigánysághoz kötik, de a 20. század első felében még majdnem mindenki értett hozzá, és ismerte a vályogtégla készítésének technikáját.

¹⁰ Gunst 1998: 273.

*ritkábban kőlábakon álló tornác vonul végig. A századfordulón gyakori volt a pendely-kémény, a kiírtó alatt közép- és oldalpadkáival. Majd minden házban kemence állt.*¹¹

A házak többnyire nádfedelesek voltak, és véghomlokzattal rendelkeztek, jellegzetességük, hogy nem közvetlenül az utca vonalán, hanem a portán beljebb helyezkedtek el. A központi szerepet betöltő lakóház körül található melléképületek elsősorban funkcionalitásuk miatt voltak fontosak és eltörpültek a főépület mellett. A legfontosabb melléképületnek az istálló, a szín, esetleg a sertésól, vagy a tyúkól számított. A földművelő életmódból következően a szín a hajdúnánási ház egyik legfontosabb melléképületének számított ugyan, mégis többnyire csak egy falábakon álló, félig fedett építmény volt, amelyet huzamosabb ideig aligha lehetett használni, így gyakran átépítették.

A telek vízellátásáról a kút gondoskodott, amelynek számos változata létezett: éppúgy megtalálható volt az ásott gödörkút, a beton-kút, vagy éppen a kerek vagy szivattyús kút is. Az udvar leginkább gazdasági udvar volt, mivel a zömmel földművelésből élő népesség ház körüli állattartást és növénytermesztést is folytatott. A baromfitartás és a leginkább konyhakerti növényekkel beültetett (nem egyszer elkerített) kiskertek szervesen hozzátartoztak a hajdúnánási portákhoz. Nem meglepő, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás virágkorában olyan meghatározó szerepe lett a háztáji gazdaságoknak, mivel a ház körüli gazdálkodás évszázados hagyománynak számított és a 20. század folyamán mindvégig jelen volt Hajdúnánáson. A helyiek még akkor sem hagytak fel az otthoni állattartással és növénytermesztéssel, amikor az 1950-es évek első felében a nagyüzemi gazdálkodást erőtető, szovjet mintákra támaszkodó hatalom a magántulajdon megsértésével, a begyűjtésekkel, a túlzott adókkal, valamint a módosabb gazdák üldözésével a hazai mezőgazdaság totális állami irányítására, a gazdálkodás központosított megszervezésére törekedett.

Ettől az általánosnak nevezhető háztípustól jelentősen különböztek a tehetősebb parasztok polgári (cívis) lakóépületei, amelyek méretükben és alakjukban is jelentősen eltértek a korábban leírtaktól. Gunst Péter megfigyelése szerint a gazdagabb parasztok házai több helyiségből álltak és sokkal tágasabbak voltak az eddig leírtaknál:

„A vagyonosabbaknál, főleg a mezővárosokban három-négy lakószobás, L alakú házakat találunk, négy-öt ablakkal. Ezeknél két hálószobát, egy vendégszobát (ez volt a tisztaszoba) és előszobát találunk. Rendszerint két konyha és egy kamra járult ehhez. A berendezés már iparosok által előállított hálószoba-garnitúra s a vendégszobában elhelyezett ebédlőgarnitúra volt.”¹²

¹¹ Dankó 1973: 361.

¹² Gunst 1998: 273.

A módosabb hajdúnánási gazdák házai kezdtek először átalakulni, nem egyszer városias formát ölteni, és ez a változás többnyire a tisztaszoba berendezésében jelentkezett elsőként. A parasztság tehetősebb felső rétegére mindig is jellemző volt, hogy igyekezett a társadalmi hierarchiában feljebb lévő csoportok életmódjához, szokásaihoz igazodni. A paraszti életforma alakulására a 19–20. század fordulójáig a köznemesség, valamint a nemesség alsó rétegének az életvitele, azt követően, pedig a városias életmód volt a legnagyobb hatással.

A gazdagparaszti házainak fő jellemzője, hogy oldalhomlokzatosak voltak, az utca vonalára épültek, valamint a fent leírtaknak megfelelően, jóval több, és tágasabb helyiségekből álltak. A házformát, illetőleg az építés módját, az építkezési stílust tekintve nem voltak általános jellemvonások, egyedi házak voltak ezek, melyek között gyakran öreg, kúriaszerű lakások is előfordultak. Tágas helyiségeik és impozáns megjelenésük miatt az 1950-es évek elején, a kuláknak minősített módosabb gazdák kifosztását, földjük, eszközeik és ingatlanuk államosítását követően, szívesen költöztették ezekbe a házakba a szövetkezetek irodáit.

A városképet alapvetően az eddig leírt háztípusok határozták meg a 19–20. század fordulójától egészen a 20. század második feléig. Az idő előre haladásával az elavult építkezési módok átadták helyüket a modernebb technikáknak, így a földházak és a különböző sárfalú épületek helyét végleg átvette elsősorban a vályog, de megjelentek az égetett téglából készült házak is. A városkép egészen az 1960-as évekig azonban jelentősen nem változott.

Az eddig bemutatott épülettípusok, és építkezési szokások elsősorban a városban, vagyis a város belterületén voltak jellemzőek, de mellettük hosszú ideig a külterületen is éltek emberek. A hajdúnánási agrárnépesség hagyományos életmódjából következően ugyanis volt még egy lakhatási forma, amely hol életvitelszerűen, hol idényjelleggel, de sokáig meghatározta a helyiek életét. A hajdúnánási határ jellegzetessége volt a 19. század második felétől kezdődően a mind jobban kiépülő, egyre kiterjedtebb tanyavilág.

A tanyák legtöbbször a határ távolabbi részein épültek, kialakulásuk kezdeti több okra is visszavezethetőek. Az egyik magyarázat szerint a határ külső peremén a korabeli viszonyok mellett csak úgy lehetett gazdaságosan művelésbe vonni a földet, ha valaki ott lakott, vagy legalább az idénymunkák idejére kiköltözött.

Hozzájárult a tanyák létrejöttéhez az is, hogy a klasszikus két beltelkes forma, amely eredendően jellemezte a várost, fokozatosan megszűnt. Ez a forma azt jelentette, hogy a lakás és a gazdálkodás színtere elkülönült, míg a lakóház a városközpontban volt, addig a gazdasági épületek a külvárosban kaptak helyet. Az egyes városrészek ma is őrzik ezeknek a korábban peremterületnek számító kertségeknek a neveit. A város fejlődésének és az egyre növekedő városmagnak köszönhetően ezek a gazdasági udvarok folyamatosan megszűntek, illetőleg beolvadtak a városba, a peremterületek, pedig egyre távolabb kerültek a belvárostól.

A gazdasági épületek állandó átköltöztetése helyett célszerűbb volt egy tanyaközpont létrehozása közvetlenül a termőterület mellett.

Fontos szerepe volt a tanyák létrejöttében az ún. „béreseknak” is, akiket a különböző munkák elvégzésére, illetőleg az állatok gondozására vettek fel főként természetbeni „kommenció” ellenében. Abban az esetben, ha több bérest is alkalmaztak, az egyiküket béresgazdának nevezték, akinek felügyelnie kellett a többi béres munkáját, a gazdaság megfelelő működését. A béresek legtöbbször kint éltek a földeken és az általuk épített és lakott kezdetleges építmények tekinthetők a későbbi tanyák őseinek. Az ún. „bérestanyák” szerepét a tanyák kialakulásának folyamatában Dankó Imre is kiemelte:

„A tanyasi település kialakulásának idején különösen fontosá vált a béresek munkája. A messzi eső, sárban, de különben is nehezen megközelíthető helyeken, a későbbi tanyák helyén, a múlt század második felétől a kint dolgozó, állatot és terményt őrző béresek részére ideiglenes építmények – bérestanyák – készültek kukoricaszárból.”¹³

További oknak tekinthetjük azt is, hogy ugyancsak a folyamatos urbanizáció következtében a városi ingatlanok egyre drágábbak és egyre kisebb alapterületűek lettek. A lakóház és a kisebb melléképületek mellett már nem volt lehetőség a gazdasági épületek elhelyezésére is, ami ugyancsak a határba történő kiköltözés felé orientálta a gazdálkodókat.

A legelső tanyák még igen kezdetleges építmények voltak, gyakori volt közöttük a földbe vájt ház, de a korábban leírt sárházak különböző típusai is megjelentek, és csak a 20. század elejétől kezdődően terjedt el itt is a vályog. A tanyákon folyó élet azonban számos egyéb hátránnyal is bírt, amelyre Gunst Péter is kitért korábban már hivatkozott munkájában:

„A tanyavidékek infrastruktúrájának elmaradottsága, inkább a nem létező infrastruktúra döntött az ott élő parasztok életmódjáról. Ezen a téren alig volt különbség a tanyán dolgozó cseléd és a tanyás gazda között, ha mindkettő egész éven át a tanyán élt. Az utak, az iskolák, az orvosi hálózat, a villany, a csatornázás hiánya határozta meg a tanyákon élő paraszti népesség életmódját.”¹⁴

A hagyományos tanyavilág fejlődése a második világháború végéig tartott. 1945-ben a tanyák száma 978 volt, de ez a szám a földosztás után kiköltöző „újgazdák” miatt tovább gyarapodott.¹⁵ Az 1945 után kibontakozó rendszer tehát a földosztás révén rövid ideig újabb lendületet adott a tanyaépítéseknek. Az új tulajdonosok a legtöbb esetben hozzáálltak valamilyen lakás céljára szolgáló épületet készíteni, amelyek főként átmeneti tartózkodásra szolgáltak, noha azok a ko-

¹³ Dankó 1973: 366.

¹⁴ Gunst 1998: 271.

¹⁵ Draviczy 1990: 6.; H.B.m.L. XIV. 18. 1.d.

rábbi szegényparaszток, akik nem rendelkeztek a városban ingatlannal, egész évben ezekben a tanyasi házakban laktak.

Ezek a lakóépületnek csak nagy jóindulattal nevezhető építmények a korábbi tanyák minőségéhez képest is nagy visszalépést jelentettek, véleményem szerint innen is datálható a tanya, tanyasi kifejezés olykor negatív áthallása. Jól példázza a tanyák számának növekedését, hogy volt olyan tanyaszám, amely négy-öt perjelzést is kapott, mivel így különböztették meg az egymáshoz közel elhelyezkedő, főként új építésű tanyákat. Az egyéni gazdálkodás, így a tanyai élet napjai is meg voltak ekkor már számlálva, hiszen a formálódó új hatalmi centrum a szovjet mintában, a kolhozosításban gondolkodott. A tanyák számára ebben a koncepcióban nem jutott hely, így a tanyák számának hirtelen megszaporodása csak átmeneti jelenség lett.

A tanyák azonban még a legsötétebb diktatúra árnyékában is kifejezték mindazt, ami a szabad életben, a föld szeretetében, a természet tisztelésében és a paraszti öntudatban kifejezésre jutott. A tanyák az 1940-es, 1950-es évek fordulóján jelképei lettek az ellenállásnak, a szabad parasztság eszményének és az összetartó közösség erejének. A tanyákon már több generáció óta együtt élő emberek olyan kitartó és zárt közösséget alkottak, amely komoly kihívás elé állította a kialakuló kommunista rendszert, amennyiben az a magyar parasztságtól idegen agrárpolitikai elképzeléseit meg kívánta valósítani. A tanyák ereje leginkább gazdasági függetlenségükben, önálló képességükben, jóval nehezebb ellenőrizhetőségükben rejlett, ami nagyon sok problémát okozott a hatalom tisztségviselőinek.

A tanyák ellenállása azonban csak ideig-óráig hátráltathatta a politikailag erőltetett folyamatokat. Míg számuk egészen az 1940-es évek végéig folyamatosan emelkedett, ezt követően a növekedés hirtelen megállt. A térszerítésnek és a hazai mezőgazdaság gyökeres átalakulásának a következtében az egyéni gazdák számára nem maradt mozgástér. A tanyás gazdálkodás az 1950-es évek elejétől gazdasági szempontból teljesen háttérbe szorult, majd hanyatlásnak indult, és két évtized alatt gyakorlatilag megszűnt létezni.

A tanyák emléke azonban nemcsak a hajdúnánási néphagyományban maradt fenn, benne él az a helyi közösség lelkében, és napjainkban, más formában ugyan, de ismét éledőben van. Ma már nem a gazdálkodás kényszere kelti életre a megmaradt épületek környékét, sokkal inkább a felújított tanyaközpontok iránt megmutatkozó széles körű érdeklődés, amely az egykori tanyák turisztikai értékeire hívja fel a figyelmet.

A tanyavilág és a hozzá kötődő, a mai kor emberének gyakran misztikusnak tűnő életszemlélet emellett történelmi és néprajzi szempontból is érdekes. Ne felejtsük el, hogy ezek az egymástól nagyobb távolságra eső tanyák azonos gazdasági, társadalmi helyzetüknél, életmódjuknál fogva, rendkívül szoros kapcsolatban álltak egymással, amely kapcsolatok nem egyszer családi kapcsolatokká váltak.

A tanyasi lakosok között sajátos viszony alakult ki, mivel a kölcsönös egymásrautaltság, az időjárás körülményeknek való kiszolgáltatottság, és nem utolsósorban maga a föld szoros kötelékbe formálta az itt élőket.

Egymás segítése, a gazdaságban jelentkező gondok közös megoldása mindennaposnak számított. E tekintetben különösen a tanyaszomszédok voltak egymásra utalva, hiszen ők csak egymásra számíthattak baj esetén. Bevett gyakorlat volt az is, hogy ha valamelyik gazda szekérrel a városba ment, erről értesítette a többieket, segítendő ezzel azokat, akinek egyébként gyalogosan kellett volna esetleg 10–20 km-t megtenni. Természetesen eljártak egymáshoz „tanyázni”, hosszú téli estéken, vagy más közösségi alkalmakkor (kukoricafosztás, szalmaválogatás, szalmafonás stb.) együtt tölteni az időt. Itt volt a legtovább közönsége az elődök történetéről szóló elbeszéléseknek, itt éltek legtovább a népi hiedelmek, itt maradtak fenn a régi boszorkányhistóriák és más különleges történetek is. A jeles mesélőket nagy becsben tartották, igyekeztek minél többször meghallgatni történeteiket. A hajdúnánási néphagyomány különös tiszteletben tartotta Bocskai István, Báthory Gábor, Kosuth Lajos és Széchenyi István alakját, a bátorságot és a vitézséget becsben tartó egykori hajdúk viszont messzemenően elítélték Görgéyt.¹⁶

A közös munkáknak megvoltak a maga hagyományai, melyek erősen összeforrtak a családszervezettel. A nagyobb munkákat az egyes rokoncsaládok együtt szervezték meg, és egymás után végezték az aratást, a hordást vagy a cséplést, az elsősorú vezető mindig a legidősebb férfi volt. A földművelő népességnek ezek a hagyományai azonban még megőriztek valamit az egykori katonáskodó életmódból, és az egyes családok gyakran, mint „had” végezték a munkát. Ezt a jelenséget Dankó Imre is felfedezte:

„Tekintve, hogy a munkaszervezetben erősen érvényesültek a családi kötelek, azt mondták, hogy itt vagy ott a Tóth had arat vagy nyomtat.”¹⁷

Az egykori hadszervezet tehát azonosult magával a családszervezettel, és így a korábbi katonáskodás emléke továbbélt. A kiváló néprajztudós megfigyelése szerint a családok összefogása azonban nemcsak a nagyobb idénymunkák idején, de például a házépítések alkalmával is megszokott dolog volt:

„A had elnevezés a századfordulón még elevenen élt és családi köteleken kívül munkaszervezeti formát (eredetileg katonait) is jelentett. A hadban való munkákhoz odakölcsönözték munkaeszközöket, állataikat és járműveiket is. A legnagyobb közös munka volt a házépítés. Ezt is családi kötelekben végezték, bár utóbb kibővítették a kört az építető barátaival, leendő szomszédjaival.”¹⁸

¹⁶ Vö. Dankó 1973: 362–363.

¹⁷ Dankó 1973: 366.

¹⁸ Dankó 1964: 88.

A közös munkavégzés hasonló módjai a 20. század második felében is megfigyelhetők voltak és a termelészövetkezetekbe tömörített parasztság körében is tovább éltek. A munkaszervezet azonban ekkor már nemcsak a családi, rokoni vagy baráti kapcsolatokon épült fel, de bekapcsolódott ebbe a tézeszek tagsága is. Főként a jól működő, a közösségi szellemet jobban ápoló termelészövetkezeti tagság között is működött az, hogy a nagy munkák alkalmával önzetlenül segítettek egymásnak.

A közösségi munkák mellett azonban a ház körüli, illetve a gazdasághoz tartozó munkáknak is megvolt a történetileg kialakult szokásos rendje, ami szintén sokáig alig változott. A hagyományos munkamegosztást illetően ki kell emelni, hogy a férfiak kizárólagos feladata volt a földművelés és a kezdetleges házi ipar, valamint a ház körüli javítási munkálatok ellátása. A szükséges iparcikkek beszerzése szinte megfizethetetlen volt a legtöbb helyi család számára, ezért ezeket igyekeztek saját maguk előállítani. Igaz, hogy Hajdúnánáson is mindig volt néhány ügyes szerszámkészítő mester, aki kiváló fogast vagy hengert állított elő, de például a kovács, a kerékgyártó, vagy éppen a szíjgyártó nem számított igazán iparosnak az itteniek szemében, mivel úgy vélték, hogy megfelelő szerszámokkal ők maguk is el tudnák készíteni ezeket a termékeket. A saját szükséglet kielégítését célzó eszközkészítés főként a többségben lévő, szegényebb családok körében volt mindennapos, míg a módosabb gazdák megengedhették maguknak, hogy új, és jó minőségű eszközöket és iparcikkeket vásároljanak. Utóbbiak körében terjedt el először a gépek, gyári eszközök használata, ők voltak a mezőgazdaság gépesítésének úttörői is.

A legelső mezőgazdaságban is használatos gép a cséplőgép volt, amelyhez a magyar mezőgazdaság korai társulások gazdálkodási formája is kötődött. A cséplőgépes bérceplés a legelső cséplőgép tulajdonosoknak köszönhetően terjedt el vidéken. Hajdúnánáson legelőször Eötvös Miklós, Fehér András, Lente Antal, Pénzes Miklós, Péter Gábor és Varga Miklós rendelkezett cséplőgéppel és vállalt bérceplést. A 20. század elején a gépesítettség tovább nőtt, megjelent a vetőgép is.

A nők feladata elsősorban a házvezetés, a háztartáshoz tartozó munkák, a főzés, a kenyérsütés, a takarítás, a mosás, valamint a gyereknevelés és az öregek, betegek ellátása volt. A földeken dolgozó férfiak idejébe gyakran már nem fért bele a lakóház mellett lévő konyhakert művelése, így ez is a háziasszonyokra maradt, akárcsak a ház körül tartott állatok, a baromfi, illetve a sertés etetése, valamint a piacolás. A környék piacaira járó nők főként tojást, baromfit, valamint a házi ipar feleslegét árusították. Hajdúnánáson különösen a vesszőfonás termékei számítottak kelendőnek a nagyobb vásárokon, illetve a környező településeik he-ti piacain. A főként szalmából készült kosarak, kalapok, szárítók és egyéb használati eszközök már a 19. század második felében messze földön híressé tették a hajdúnánási vesszőfonást.

A főzési szokások szervesen összekapcsolódtak a parasztság táplálkozásával, melyet főként a hagyományok és az anyagi lehetőségek alakítottak. A kielégítőnek és változatosnak nem nevezhető paraszti táplálkozással kapcsolatban, amely még a 20. század folyamán sem sokat változott, Gunst Péter a következőket állapította meg:

„Általánosságban az egész paraszti népesség táplálkozását – kisebb kivételektől eltekintve – elégtelennek lehet minősíteni. [...] A leggazdagabb rétegek körében ugyan megjelentek a városi étkek, még inkább a vidéki »írri« társadalom alsóbb rétegeinek étkezési szokásai, ételei, de a parasztság egész tömegében ezeknek a családoknak a száma jelentéktelen. [...] A paraszti étkezés – általánosságban – téli és nyári periódusra osztható. Téli a paraszti népesség zöme, elsősorban a szegényebb rétegek naponta kétszer, a jobb módúak naponta háromszor étkeztek. Nyáron, a korai kelés és késői lefekvés, a komoly fizikai igénybevétel jelentő munkák idején általában háromszor, illetve négyszer, egyes vidékeken a módosabbak ötször étkeztek. [...] A városiak táplálkozásától a parasztlakó nem annyira az étkezések számában különbözött, sokkal inkább egyhangúságában. A paraszti táplálkozás alapját a liszt, a hűvelyesek és a burgonya jelentette. Az étkek zsírozása, a szalonna felhasználása, az ízesítés, a hagyma, paprika használata a családok vagyoni helyzetétől függött.”¹⁹

A parasztlakó táplálkozásában tehát a fő alapanyag a liszt, míg a legfontosabb élelmiszer a kenyér volt. Megállapítható továbbá az is, hogy a módosabb parasztlakó szokásai annyiban különböztek a szegényebbekétől, hogy zsírosabbban, fűszerebben főztek és nagyobb mennyiséget fogyasztottak.²⁰ Hajdúnánáson és környékén gyakoriak voltak a helyiek asztalán a különböző térszafélék, a slambuc vagy más néven az öhön, a tarhonya, a térszaf kása, valamint a laskás leves. Ünnepi alkalmakkor a nők helyett a férfiak főztek, legtöbbször hústeleket. A sertésvágás vagy disznótör az egyik legfontosabb eseménynek számított a vidéki életben. Jellegzetes ételei közé tartozott a hagymás vér, a töltött káposzta, a toroskápószta, valamint a zsírban sült fánk.

Az öltözködési szokások kapcsán meg kell említeni, hogy a parasztlakó különböző rétegei között nagyon jelentős eltérések mutatkoztak e tekintetben. A módosabb gazdák viselete már a 20. század elején közeledett a polgári, kispolgári viselethez, a fiatalok körében, pedig már egyértelműen hódított a városi divat. A lányok esetében a következő évtizedekben egyre kevesebb lett az alsószoknya, elterjedt a selyemharisnya, míg a csizmát felváltotta a félcipő. A hagyományos népviselet sem ment ki egészen a divatból, hiszen ezek a ruhaköltemények a nagyobb ünnepek alkalmával a vagyoni kifejezői lettek.

¹⁹ Gunst 1998: 275–276.

²⁰ A táplálkozás tehát még a gazdagparasztlakó esetében sem volt kellően változatos: „Nem elsősorban a bevitt kalória mennyisége, hanem a fehérje, s a különféle vitaminok és nyomelemek hiánya jellemezte a paraszti táplálkozást általában, a szegényebbekét különösen.” (Gunst 1998: 276.)

Irodalom

- DANKÓ Imre
 1964 Házformák Hajdúnánson. *Ethnographia*. LXXV. 1. 58–94.
 1973 Néphagyomány – népműveltség. VIII. fejezet. In Rác István (szerk.): *Hajdúnánás története*. 359. Hajdúnánás.
- DRAVICZKY Imre
 1990 *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Hajdúnánás.
- GUNST Péter
 1998 A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*. Budapest.
- Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949)*. I. k. 430–431.
 1997 KSH, Budapest
- MÓRICZ Pál
 1906 *Falusi zsidók*. Debrecen.
- RÁCZ István (szerk.)
 1973 *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás: Városi Tanács
- VÖLGYESI Zoltán
 2001 *Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*. Budapest.

Imre Csizsár

LIFESTYLE AND FOLK TRADITION IN HAJDÚNÁNÁS

Hajdúnánás has displayed a very rich folk tradition right from the time of its foundation. During the course of the history of this settlement, its citizens had to face a number of challenges. For a start, the act of settling down meant an extraordinary ordeal and shift in lifestyle at the beginning of the 17th century. The male contingent of the population, who had been used to serving mainly as mercenary soldiers in the military, found it very hard to get used to the life of farming. Battles, fighting, and swordsmanship were replaced by sowing, harvesting, and the constant struggle with the frequently whimsical weather conditions. My paper contains a detailed analysis of the types of buildings and patterns of architecture characteristic of *Hajdúnánás* as well as the world of farmsteads and the customs of agricultural and animal raising activities, including the traditionally male and female roles and responsibilities inherent in these.

„Meg lehet oldani...” – Néhány informális gazdasági stratégia vizsgálata Kelet-Magyarországon

KUSNYÍR ÉVA

A 21. században a család, a párkapcsolatok, és a gyermeknevelés folyamatos átalakulásban vannak. Új tendenciák jelennek meg, melyek felfoghatók a család, mint együttélési és reprodukív intézmény változó- és túlélőképességének jeleiként.¹ Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a család, mint fogalom csak egy verbális, fiktív konstrukció, mely az új családszerkezeti modellek megjelenésével párhuzamosan újabb és újabb megkonstruálást igényel. A családszerkezet pluralizációja a társadalmi és kulturális változások hatásaira vezethető vissza.² Ezen folyamat egyik kiváltó tényezője a posztmodernnel hangsúlyossá váló individualizáció, melyben a családi struktúrához képest felértékelődik az egyén. Inglehart szerint a posztmodern gazdaság már nem csak az anyagi növekedésre törekszik, hanem a szubjektív jólét, ezáltal az életminőség maximalizálására is.³ Ezen tendenciák jelen vannak a családok vonatkozásában is, de még nem váltak következetes ideológiákká.⁴

A családok, háztartások egyik fő eleme azok gazdasági funkciója, mely dinamikus, folyamatos átalakulásban van. A családok különféle gazdasági stratégiákkal működtetik eredményesen a háztartást; vannak, akik informális eszközöket is igénybe vesznek gazdasági stabilitásuk fenntartásához. Minél többféle életstratégia van jelen a társadalomban, annál nagyobb az esélye a környezeti kihívásokhoz és az önmaguk által termelt nehézségekhez való sikeres emberi alkalmazkodásnak is.⁵ Azonban a mindenkori társadalom csak bizonyos életstratégiákat preferál. Így jelen vannak a *mainstream*, domináns értékek, gondolatok, életformák mellett alternatív formák is. Az alternatívitásban szerepet kap az individualizáció, így jönnek létre „egyének egyéni életstratégiái”.⁶ Adatközlőim megteremtették

¹ Andorka 2006: 419.

² Somlai 1999.

³ Inglehart 1998.

⁴ Andorka 2006: 412.

⁵ Kapitány–Kapitány 2014: 9.

⁶ Kapitány–Kapitány 2014: 24.

maguknak a saját egyéni élet- és háztartásvezetési stratégiájukat, melyek azonban informálisak. A válások és a háztartások vizsgálata kapcsán olyan különleges eseteket vizsgálunk, melyek a háztartások működtetését célozzák a törvény adta lehetőségekkel és az elosztórendszer kijátszásával. Vizsgálatom tárgyát a gazdasági megalapozottságú *formális* válások⁷ és formális különélések adják. Hernádi Miklós⁸ a formális válások alatt 1989-ben az olyan eseteket értette, melyek az 1987. évi föld- és ingatlantörvény⁹ előtti rendszert próbálták valahogy kijátszani.¹⁰ Ezt a szürkegazdasági technikát igyekezett rendezni az 1987. évi földtörvény, amely Hernádi szerint fékezte a családbomlási folyamatokat, hiszen ezáltal gyakorlatilag házasodhatott két külön vagyoni ingatlannal rendelkező személy is anélkül, hogy később a formális válás praktikájához kellett volna fordulniuk. Az efféle életvezetési stratégiákat legalitásuktól függően fekete- vagy szürkegazdaságnak tekintjük, mely által az egyén úgynevezett láthatatlan jövedelemhez jut. A feketegazdaság szervezettségére utal, és a bűnözéssel való kapcsolatra, azonban nem önálló struktúra: mindig egy legális gazdaságon alapszik. Ezzel szemben a szürkegazdaság egy átmeneti fogalom, hiszen maga a rendszer is átmenet a legális és illegális gazdaság között.¹¹ A jövedelemelutkolás és a különféle informális gazdasági stratégiák alkalmazásában regionális eltérések figyelhetők meg.¹² Elsősorban nagyvárosokban, ipari körzetekben találkozhatunk efféle létstratégiákkal, illetve a határterületek közelében, ahol elsősorban a csempészet jelenik meg informális gazdasági modellként. Mindezek kapcsán felmerül a kérdés, hogy a szürke- és feketegazdasági eszközök alkalmazása az elmaradt régiók védekezési formája lenne, egyfajta kiegyenlítő funkcióval? Meg kell jegyeznünk, hogy a jövedelemelutkolás és szürke- valamint feketegazdasági modellek alkalmazásának elterjedtsége és megítélése kulturális értékeken és tradíciókon is múlhat. Így Dél- és Kelet-Európában a provinciális, kisvárosi viszonyok között adott a lehetőség, hogy „gyámsági viszonyok keresztapával” alakuljanak ki.¹³ A szervezeti struktúrával rendelkező fekete- és szürkegazdasági rendszerek tudományos vizsgálatára találunk példákat az elmúlt évtizedekből,¹⁴ azonban a

⁷ Írásomban a *formális válások* terminust alkalmazom. Az általam vizsgált jelenségek meghatározásának releváns fogalmi keretét adná a *taktikai válás* definíciójának bevezetése is, amely érzékeltetné a válás stratégiai jellégét a vizsgált esetekben, ám a Hernádi-féle definícióban megfogalmazódó látszólagosság alkalmasabbnak ígérkezik a jelenségek értelmezésére.

⁸ Hernádi 1989.

⁹ Az 1987. évi I. törvény a földről: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8561>

¹⁰ Az 1987. évi földtörvény előtt egyáltalán nem, vagy csak bizonyos feltételek mellett lehetett egy család, házaspár tulajdonában kettő vagy több ingatlan. Az ingatlanok elvesztésének kivédésére a formális válást alkalmazták, melynek értelmében hivatalosan már nem alkottak egy házaspárt, azonban együtt éltek, egy háztartásban történő közös életvezetés jellemezte őket.

¹¹ Nagy 2011.

¹² Nagy 2011.

¹³ Nagy 2011.

¹⁴ Dankó 1980; Horváth–Kovács 1999; Borboly 1999; Kinda–Peti 2005; Peti 2006; Lovas Kiss 2007.

vizsgálatom tárgyát képező informális gazdasági megoldásokat nem szervezetek, hanem családok alkalmazzák. Adatközlőim négy borsod-abaúj-zemplén megyei településről,¹⁵ illetve a hajdú-bihar megyei Debrecenből származnak, tehát Magyarország keleti régiójából.¹⁶ Tanulmányomban közép- és felsőfokú végzettségű személyeket és családjukat, rajtuk keresztül pedig háztartásukat vizsgáltam, akik életstratégiaként alkalmazzák a formális válást vagy formális különélést családi vagyonuk megtartására, bővítésére, vagy szociális juttatások igénybevételére. Többlépcsős mélyinterjúk során tártam fel ezen informális életstratégiák motivációit, illetve azok formáját, mint legális-illegális gazdasági eszközöket.

Tekintve, hogy Magyarország posztszocialista ország, nézhetünk az általam vizsgált informális stratégiákra, mint a szocializmusban meglévő fusizás, szürke- és feketegazdaság¹⁷ napjainkig ható informális gazdasági örökségére? Témám aktualitását jelzi az HBO új sorozata, mely *Aranyélet* címmel tárja fel, ki hogyan próbál ügyeskedni hazánkban minden létező területen.¹⁸

Hipotézisem: a 21. századi magyar társadalomban léteznek olyan háztartások, melyek működtetésére informális eszközöket alkalmaznak a családok, a törvényileg nem szabályozott joghézagok kihasználásával szociális juttatások, kedvezmények megszerzésére válnak jogosulttá.

A formális válások és formális különélések elemzése

A formális válások kiindulópontja mindig valamiféle *kényszerhelyzet*, melyet haszonmaximalizálással igyekeznek orvosolni az érintettek. Kényszerhelyzetnek tekinthető például az évek során összegyűjtött családi vagyon megtartása egy elhúzódo bírósági ügyben, a gyermekek neveléséhez vagy egyetemi felvételijéhez szükséges támogatások, pluszpontok megszerzése, gázár-támogatás elnyerése, esetleg az ingatlanokkal való ügyeskedés is. A kényszerhelyzetek elkerülésére, kivédésére a család vagy háztartás lehetőségeinek számbavételén keresztül vezet az út, ilyenkor egyes családok esetében informális lehetőségek megfontolására is sor kerülhet. A szabályokat megkerülő védekezési mechanizmus aktiválása mindig gazdasági alapokon nyugszik, melyet hosszabb-rövidebb ideig a házasság érzelmi igényeket kielégítő funkciója tolhat ki. A védekezés új eszközeit hozzáigazítják a már működő gazdasági struktúrájukhoz. Így, a megújult háztartási és gazdasági rendszerben vagy „pozitív stagnálás” vagy gazdasági előrelépés következik be. És mi a végpont? Van egyáltalán végpontja egy ilyen folyamatnak? Kutatásom alap-

¹⁵ Abaújszántó, Encs, Ináncs, Méra települések.

¹⁶ A régióról és a településekről bővebben lásd: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2015.pdf

¹⁷ Sík 1996.

¹⁸ http://index.hu/kultur/2015/10/17/mi_fer_be_le_mutyi_magyarorszagon/ (letöltés: 2015.11.08.)

ján úgy ítélem meg, hogy a kényszerhelyzet megszűnését követően csak ritkán kerül sor a formális válás vagy különélés felszámolására, mert az eredeti állapot, azaz a házasság visszaállítása csak ritkán játszható el és az újraházasodás pénz- és időbeni ráfordítást is igényel.

Ahhoz, hogy megértsük a formális válások funkcióit, fel kell vázolnunk a házassági kapcsolatok célját is, melyek: biológiai-utódnemző funkció, a társadalmi státusz reprodukciója, a család gazdasági funkciója, az érzelmi szükségleteket kielégítő szerep, illetve az öreggondozás. A 21. századi magyar társadalomban a felek elsősorban már nem anyagi, hanem érzelmi igényeik kielégítését várják a házastársi kapcsolattól, és ha úgy érzik, ezt nem kapják meg, válás útján kilépnek a házasságból.¹⁹ A *Demográfiai portré 2009*-ben a szociológusok, köztük Földházi Erzsébet is úgy vélik, hogy a válás társadalmi elfogadottsága egyre növekszik, illetve a válás folyamata jogi értelemben egyre egyszerűbbé válik. „A válás egy már létező, de funkcióinak betöltésére alkalmatlanná vált házastársi kapcsolat bírósági úton történő megszüntetését jelenti.”²⁰ A formális válások és különélések esetében a házastársak nem érzelmi, hanem gazdasági megfontolások alapján döntenek a házassági viszony felszámolásáról. Ezekben az esetekben a válás nem a házassági kapcsolat tényleges felszámolására, hanem a háztartás optimálisabb működtetésére irányul.

Kényszerhelyzetek, motivációk, motivátorok

A formális válás és formális különélés informális eszközét – az általam vizsgált esetekben – gazdasági kényszerhelyzetek megoldására alkalmazzák. Irányulhat létező problémák kezelésére, illetve várható nehézségek megelőzésére. Kutatásaim során a formális válással vagy különéléssel kezelt kényszerhelyzetek két típusával találkoztam. Beszélhetünk *külső kényszer hatására létrejött*, illetve az *egén által mesterségesen létrehozott* helyzetekről. A külső hatásra létrejött kényszerhelyzetek általában konkrét, a háztartást gazdasági értelemben fenyegető törvények valamifajta kijátszására törekednek, míg a mesterségesen létrehozott kényszerhelyzetekben²¹ szociális támogatásra szorulóvá teszik magukat a családok.

A külső hatásra létrejött kényszerhelyzetek általam vizsgált formái a következők: elhúzódó bírósági ügyben a családi vagyon megtartása a végrehajtói hatalommal szemben; valamint kedvezmények megszerzése cégmegtartás és üzletlénkítési céljából vállalkozások esetében. Egy külső kényszerhelyzet megoldására formális

¹⁹ S. Molnár 1996-2000: 190.

²⁰ Földházi 2009.

²¹ Az általam mesterségesnek nevezett kényszerhelyzetek jelzik azt, hogy nem egy, a családon, háztartáson belül természetes, organikusan lejátsszódó folyamatról van szó, hanem egy folyamat mesterséges generálásáról, melynek eredményeképpen a deprivált egyén szociális támogatásokra jogosulttá válik. Így, a mesterségesen létrehozott helyzeteket nem a külső kényszer hatására létrejött szituációk oppozíciójaként határozom meg, csupán elkülönített formaként.

válást alkalmazó adatközlőm így magyarázza férjével közösen meghozott döntésüket, melynek célja az életük során összegyűjtött vagyonuk megtartása:

„Ez egy kamu válasz. (nevet) Kamu válasz, régül is. Mert hát Karcsinak az ügyei miatt, a sorsának az alakulása miatt kénytelenek voltunk egy ilyen dolgot választani. Hogy ne ússzon el teljesen az, amit eddig gyűjtöttünk, amit összedolgoztunk magunknak egész életünk során.”²²

A mesterségesen létrehozott kényszerhelyzetekben a családok rászorulttá teszik magukat bizonyos szociális juttatások megszerzése érdekében. Az ilyen esetekben a formális válasz vagy formális különélés áthidaló eszközként jelenik meg, amely a családok, háztartások gazdasági helyzetük egyensúlyának megtartását és/vagy anyagi gyarapodását eredményezi. A „papíron” történő, formális különélést a munkanélküliségből adódó jövedelem kiesés pótlására, illetve a gyermekek egyetemi, főiskolai felvételijéhez szükséges pluszpontok megszerzésére, illetve gázár-támogatás elnyerésére használták a megkérdezettek.

A téma problémavilágának feltárása során fontos kérdés, hogy honnan származik a formális válaszok, papíron történő különélések ötlete? Kik az ötletadó? Milyen más lehetőségek jönnek számba a kényszerhelyzetek megoldására? Minden általam vizsgált esetben van egy ötletadó személy, akit *motivátornak* nevezek. Ők javasolják a kényszerhelyzet megoldására a formális válást vagy formális különélést. Személyük adatközlőim által minden esetben rejtve marad. A motivátor a családok valamely tagjához közel álló, tapasztalattal vagy információval rendelkező bizalmi személy, aki létstratégiájával, ismereteivel vagy tapasztalataival kivívott tekintélye révén alkalmas arra, hogy kilátástalannak, vagy konfliktusosnak tűnő helyzetekben megoldási alternatívaként informális megoldásokat is felvessen, és azokhoz cselekvési tervet is nyújtson az egyén számára. *„Hát, többen mondták, hogy sok ember ezt csinálja. Magamtól nem jutott volna eszembe, az biztos, mert én nem vagyok olyan praktikus észjárású.”²³* – fogalmazza meg adatközlőm a formális válaszuk ötletadóiról. A „többen mondták” kifejezés használatával lehet, hogy csak a motivátor kilétét igyekszik elhomályosítani az adatközlő, ám jelezheti az informális stratégiák közkeletű voltát is. Ebben az összefüggésben a többek által gyakorolt stratégia, mintegy magyarázza és elfogadhatóvá teszi az informális magatartást. Felmenti az egyént a rendelkezéseket kijátszó magatartás morális megítélése alól, sokkal inkább védekezés vagy ellenállásként megélt a kisember és a hatalom viszonylatában, mint deviancia. Az effajta hétköznapi ellenállási formák a hatalom nélküli csoportok kis arzenáljának részét képezik, melyek általában kisléptékűek, észrevétlenül maradnak. Az ellenállók viszonylagos biztonságérzetét a felderítetlen ügyek gyakorisága adja. Azonban nem beszélhetünk csoportos stratégi-

²² 2013. 11. 03. D. K. M. 69 éves nő.

²³ 2013. 11. 03. D. K. M. 69 éves nő.

áról, hiszen az egyén javát szolgálják, ez viszont kölcsönös együttműködés nélkül nem lenne fenntartható.²⁴

Egy másik esetben interjúalanyom volt az ötletadó, motivátor:

„Én is mondtam pár embernek, hogy hát miért nem csinálsz, próbáld meg. Aztán, hogy megfogadta-e a tanácsomat, nem tudom, mert ugye utána már nem firtatom, hogy most beadta vagy nem adta.”²⁵

Az idézet alapján a helyzet fontos eleme a diszkréció, a stratégia felvetését követően egyfajta kihúzóadás egy másik család, háztartás intimitásából. Ez jelzi számunkra, hogy a család, a háztartás egy elkülönült univerzumként van jelen, melynek alapvetője jellemzője, hogy szent, intím és titkos, mely magánjellegét (*privacy*) elkülöníti másoktól, és megőrzi saját kulisszák-mögöttségét (*backstage*).²⁶

Hogyan történik a döntéshozatal? Tekintve, hogy egy, a családot, annak hivatalos formáját érintő döntésről van szó, minden általam elemzett esetben a család felnőtt, egy háztartásban élő tagjai döntenek közösen.

„Nálunk ez úgy zajlott, hogy leültünk megbeszélni, hogy van ilyen lehetőség, más is csinálja. Ezt mondtuk, hogy hallottuk, hogy olyanok is beadják, akik – név szerint nem tudok senkit, mert nem tudok senkit, hogy ki adja be, ki nem adja be – próbáljuk meg, jó.”²⁷ – „Nálunk ez ennyire olyan nagy körülbeszélés nem volt. Meg párom is azt mondta, hogy ha nem próbáljuk meg, akkor nem tudjuk, hogy megkapnánk-e vagy sem. És ha lehet élni ilyen lehetőséggel, akkor éljünk vele, hogy egy kicsit jobb legyen, úgy mond.”²⁸

Adatközlőm itt a „kicsit jobb” anyagi körülmények érdekében teszi meg a szükséges jogi lépéseket, melyeket egy lehetőségként fog fel. Miután meghozták a döntést, az egyén elindítja a formális válasz vagy formális különélés jogi folyamatát. A formális válasz jogi procedúrájának legegyszerűbb módját választják, amely közös megegyezésen alapszik, melyet elhídegülésre hivatkozva nyújtanak be. A közös megegyezésen alapuló válasz folyamata minimum hat hónapot vesz igénybe.²⁹ Ezt egyik interjúalanyom külső szemlélő perspektívájából így látja:

„Ez van még, a különélésen kívül, hogy ténylegesen elválnak, de végül is együtt vannak. Egy közös megegyezés, nem egy olyan pereskedés, hogy most ez az enyém, az a tiéd. Egy egyszerű gyors »már nem tudunk együtt élni.«”³⁰

²⁴ Scott 1985.

²⁵ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

²⁶ Bourdieu 2002: 117.

²⁷ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

²⁸ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

²⁹ A válaszra vonatkozó hatályos törvényeket lásd: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV3

³⁰ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

A formális különéléshez először az egyik fél lakcímét, ezáltal lakcímkártyáját is meg kell változtatni. Ezután kezdődik a hivatalos eljárás a „különélési papír” benyújtásával.

„A lakcímkártyát muszáj volt megváltoztatni abhoz, hogy ez elinduljon, hogy el tudjuk indítani. Akkor nem kellett, mikor így volt megírva a különélési papír, hogy egy házban vagyunk, csak külön háztartásban. Akkor maradhatott a lakcím úgy, ahogy. De most így kérték, úgyhogy ezt így bevállaltuk.”³¹

Az „akkor maradhatott a lakcím” utalás arra, hogy a rendszer és a feltételek változtak az elmúlt 3-4 évben, amióta ők élnek a lehetőséggel. Az adott település önkormányzatának dolgozói azok, akik „így kérték” a dokumentumok beadását. Jelenleg adatközlőm hivatalosan édesanyjával él egy háztartásban, gyakorlatilag azonban férjével és kislányával.

Fontos kérdésként merül fel az is, hogy az informális stratégiák alkalmazói rajtaveszhetnek-e, ellenőrizheti-e valaki azt, hogy ténylegesen megosztva használják-e a lakást, vagy külön háztartásban élnek-e? Érdekes az is, hogy nem félnek egy esetleges feljelentéstől, illetve – véleményük szerint – meddig fogják kiaknázni a kínálkozó lehetőséget?

„Én azt nem tudom, hogy jöhetnek-e ellenőrizni, mert amikor én megkapom a határozatot, akkor gondolom, hogy ha egy olyan hivatal megkapná, akkor rajta lenne a hivatalos papír végén, hogy ki kapja meg. És akkor szerintem így nincs, aki ellenőrizze. Habár ezt én ténylegesen nem tudom, hogy esetleg kijönnek megnézni...”³²

A férjétől hivatalosan külön élő adatközlőimnek az esetleges ellenőrzések kivédésére is volt alternatívája:

„Hát, »most elmentem oda, és ott vagyok, most meglátogattam, mert jó viszonyban maradtunk.« Hát, valamit biztos lehetne mondani. Lehet, hogy épp akkor hirtelen azt se tudnám, mit mondjak.” (nevet).³³

Valójában a formális válaszok és formális különélések ellenőrzése megoldhatatlan, feltárásuk kivitelezhetetlen.

„Hát, szerintem ez nyílt titok, hogy sokan csinálják. De szerintem állami szinten lehetne szigorítani. Ha ott esetleg csinálnak valamit, hogy márpedig alapítanak névlegesen egy ellenőrző bizottságot, minden megyében és nem tudom, hol, ki lesznek rendelve, és akkor azok minden egyes kérelemhez elmennek.”³⁴

³¹ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

³² 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

³³ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

³⁴ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

A jelenség értelmezése további kérdéseket vet fel. Vajon felfogható ez a folyamat az egyén és az állam konfliktusaként? Vagy a szocializmusban meglévő fuszítás, szürke- és feketegazdaság³⁵ napjainkig ható informális gazdasági örökségként?

Gazdasági vonatkozások

A 20. században fokozatosan szorultak háttérbe a család gazdasági funkciói.³⁶ Bár a patriarchális nagycsalád megszűnésével valóban megváltozott a konkrét családi termelési-gazdasági egység is,³⁷ mégis inkább egyfajta átalakulásról van szó, mintsem a család teljes gazdasági funkcióvesztéséről. A változás abban érzékelhető, hogy már nem kell minden családtagnak teljes (fizikai) munkaerejét a családi gazdaság fenntartására fordítania. Ugyanakkor a család továbbra is megmaradt egyfajta termelési-gazdasági egységként. Elméletben a család, mint fogalom csak egy verbális, fiktív konstrukció, mely az új családszerkezeti modellek megjelenésével párhuzamosan újabb és újabb megkonstruálást igényel. A Bourdieu által leírt „*normális család elfogadott fogalma*” a következő:

„*A család egymással rokonságban álló egyének csoportja, akiket vagy házassági, vagy vérségi kötelék fűz össze, ritkán az örökbefogadás (szülő-gyermek viszony), akik egy fedél alatt laknak.*”³⁸

A családtagok számának szociológiai rendszerezése alapján beszélhetünk házaspárról, házaspárról és gyermekről, illetve egy szülő egy gyermekkel típusú családmagról. (A néprajzi családfogalom az egymással szoros kapcsolatban lévő rokonokat tekinti családnak, akkor is, ha a családtagok külön háztartásban élnek.) A család fogalmi keretének része a háztartás (*household*) meghatározása, mely szociológiai értelemben

„*az együtt lakó és a megélhetési költségeket megosztó, együtt fogyasztó (étkező, tartós javakat közösen használó) emberek csoportja, akik általában, de nem szükségképpen rokonok.*”³⁹

A háztartástípusok kategorizálását Peter Laslett írja le, mely alapján az általam vizsgált háztartások nukleáris családi háztartásnak minősülnek.⁴⁰ Adatközlő-

³⁵ Sík 1996.

³⁶ S. Molnár 1996–2000: 191.

³⁷ Jávor 1989.

³⁸ Bourdieu 2002: 116.

³⁹ Andorka 2006: 395.

⁴⁰ Laslett 1972.

im⁴¹ családtípusa a családmag, a nukleáris család (*nuclear family*). Szimmetrikus nukleáris családokat vizsgáltam, melyekben két kereső szülő van. A magyar családok többsége a 20. században a házasságkötéskor szimmetrikus volt, tehát mindkét fél keresett.⁴² Kutatásom szempontjából ez akkor válik fontossá, mikor a korábban kétkeresős háztartásokból kiesik az egyik kereső fél, kutatásomban rendszerint a férj. Az ilyen típusú család az aszimmetrikus család. A szimmetrikus, kétkeresős családokban az évek során a belső hierarchia is változhat és ez a nemi szerepek változásához vezethet.

A szimmetrikus családi struktúra általában az első gyermek születéséig tart, ekkor ugyanis az egyik fél – többnyire az anya – kilép kereső szerepéből. A feleség általánosan akkor kezdi újra kereső tevékenységét, mikor a gyermek eléri az iskoláskort. Egyik adatközlőm így mesél gyermek- és/vagy munkavállalási aggályairól:

„Én is úgy voltam vele, hogy jó lenne testvér Lilinek, ha lenne... Már most örültem, hogy elkezdtem dolgozni. Ha elkezdtem dolgozni, most elmegyek GYES-re, akkor megint hova fogok visszajönni? Ha vissza tudok jönni. Mert ugye, így is kétes, nem, még, ha elmegyek szülni. De ezt az egy gyereket is valahogy el kell indítani az életbe.”⁴³

Megítélésem szerint ez a stratégia egyfajta modern egykézésként is értelmezhető. Egyetlen gyermek nevelése egy szimmetrikus családban gazdaságilag ideálisnak tűnhet, azonban így a család nem jogosult gyermeknevelési támogatásra; ugyanakkor az egyetlen gyermekét egyedül nevelő szülő kiemelt támogatásokban részesül – így ezt a státuszt mesterségesen hozza létre az egyén.

A család gazdasági funkciói a jövedelemmel való tervszerű gazdálkodás, illetve annak megvalósítása. A jövedelemmel való gazdálkodás a család keretein belül zajlik, a család közös, és a családon belüli egyének személyes fogyasztási igényeinek figyelembevételével. Amennyiben ez sikertelennek bizonyul, bizonyos feltételekkel szociális juttatások és támogatások igénybevétele korrigálható. Azonban efféle juttatásokra nem mindenki jogosult, így adatközlőim formálisan jogosulttá tették magukat a szociális kedvezményekre, azokkal bővítve a család gazdasági kereteit. *„Megvannak ugye, a pénzüsszeghatárok, hogy mikor lehet mit megkapni, hát megpróbáljuk úgy csinálni, hogy megkapjuk akkor.”⁴⁴* Érdekes mindezek tükrében, hogy míg a nem formális válások gazdasági hátrányt, visszaesést (*economic disadvantage*) okoznak legalább az egyik félnek,⁴⁵ addig a formális válások gazdasági előnyöket eredményeznek a család minden tagja számára.

⁴¹ Kutatásomban középfokú végzettségű, kisvárosi miliőben élő személyeket és családjukat, és rajtuk keresztül háztartásukat is vizsgáltam, akik életstratégiaként alkalmazzák a formális válást vagy formális különélést – így indokoltnak tartom a család és háztartás fogalmi körüljárását.

⁴² Kollega Tarsoly 1996–2000.

⁴³ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁴⁴ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁴⁵ Amato–Keith 1991.

A formális válások és külön lakcímre történő bejelentések egyaránt anyagi ráfordítással indulnak, melyet az érintettek megtérülő anyagi befektetésnek tekintenek.

„A hivatalos papírhoz azért kell egy illeték. Nem egy nagy összeg, háromezer forintos illetékkel kell beadni a különélést. Annyit ráfordítottunk, és akkor a többi az már úgymond nyereség, ha jól lehet fogalmazni.” (nevet)⁴⁶

Az informálisan szerzett plusz jövedelem segíti a család szükségleteinek kielégítését. Az igények, szükségletek és funkciók a család fejlődési ciklusának megfelelően változnak. Ez összeegyeztethető Cseh-Szombathy László fejlődési családmódelről leírt nézeteivel is, melynek középpontjában a családi életciklusok állnak.⁴⁷ A családi életciklusokban Klinger három szakaszt határoz meg: 1. a születéstől a házasságkötésig, 2. a házasságkötéstől az utolsó gyermek családból való kiválásáig, 3. és az utolsó gyermek családból való kiválásától a halálig tartó szakaszokat. Ezeket tovább árnyalhatják a válás, a korai özvegyülés vagy az újráházassodás.⁴⁸ Az egyik általam vizsgált formálisan elvált (házas)pár célja a korábban megszerzett javaik, elsősorban két ingatlanuk megtartása volt, melyek meglétét egy bírósági ügy veszélyeztette. Ez az eset több dimenzióban is értelmezhetővé válik számunkra. Az alapidimenzió a bírói végrehajtástól való megmentése a birtokolt ingatlanoknak. Erre rétegződik rá az idődimenzió, a család életciklusának figyelembevételével. Adatközlőim ketten élnek egy háztartásban; két felnőtt gyermekük már tőlük külön él, tehát a Klinger féle besorolásban a 3. családi életciklusban lévő háztartásról van szó. Meglévő ingatlanaik védelmében nem csupán a formális válás eszközét alkalmazták. A formális váláshoz társult esetükben a következő taktikai lépés is:

„Még most is vár ránk az a dolog, hogy a házak. Mert megvan az encsi házuk is, meg ez is közös tulajdonú, hogy ezeknek a tulajdonjogát valahogy rendezni kell. De már így gondoltuk, hogy a gyerekek nevére iratjuk, mert így egy az, hogy ha meghalunk, nem lesz gond az átíratással.”⁴⁹

Az ingatlantulajdon leszármazottakra történő átíratása, mint tudatos védelmi mechanizmus jelenik meg. Vajon mennyire feleltethető meg ez a lépés a csajanovi befelé szűkülő háztartási modellnek?⁵⁰ Tekinthes-e ez a folyamat egyfajta családfelszámolásnak, átszervezésnek?

⁴⁶ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁴⁷ Cseh-Szombathy 1979: 11–33.

⁴⁸ Klinger 1994.

⁴⁹ 2013. 11. 03. D. K. M. 69 éves nő.

⁵⁰ Csajanov 1921.

Másik adatközlőm bizonyos értelemben teherként tekint a már meglévő családi ingatlanra. Ő és családja a 2. családi életciklusban vannak; egy kiskorú gyermekükkel hárman élnek egy háztartásban.

„Mert itt van a ház, a hitel. Ott Pesten, vagy akár az ország másik végén, ahol egy kicsit már jobb a helyzet... Nem tudom annyiért eladni, amennyiért ott esetleg kellene egy lakáska.”⁵¹

Visszahúzó erőként élik meg a saját ház tulajdonlását, mely kereslet hiányában eladhatatlan. Amíg nem tudják értékesíteni az ingatlanjukat, nincs módjuk az ország más, esetleges munkalehetőséget kínáló területeire áttelepülni és ez visszaveti a társadalmi mobilizációjukat is. Dóra Ilona a lakásmobilitás kapcsán a segítő és gátló tényezőkről ír. Megállapítja, hogy a mobilitás esélyeit az egyes családok jövedelme, illetve a lakásszerzésre felhasználható megtakarítás együttese teszi ki. Azt veszik alapul, hogy hány évi jövedelemből képes egy átlagos háztartás egy átlagos lakást megvenni.⁵² Kutatásaim alapján kirajzolódni látszik, hogy sokan akár szükségleteik csökkentésével is hozzájárulnának mobilitásukhoz, amennyiben az gazdasági szempontból megtérülne.

Az általam vizsgált családok, háztartások gazdasági működésének elemzése során érdemes figyelembe venni a családon belüli pénzgazdálkodást is. Melyik családtag kezeli a családi vagyont? Közös kasszán van-e minden családtag? Változott-e a korábban megszokott családon belüli gazdálkodásuk a formális válás, vagy formális különélés által? A következő tendenciát figyeltem meg: a feleség kezeli a család vagyonát, és az általa nem kényszerhelyzetnek tekintett situációk megoldásába nem vonja bele férjét. A mindennapos pénzgazdálkodás már csak amiatt is a feleségre hárul, mert a háztartások fogyasztási igényeinek kielégítéséért is ő a felelős az általam vizsgált esetekben.

„Hát ugye, a fizetés számlára megy. Úgyhogy külön, vagyis hát egyben vagyunk. Mikor megvan a fizetés, leveszek egy összeget, amennyit le merek venni (nevet), és akkor abból elteszek a számlákra. A többit általában a rezsire, az étkezésre, ruházzkodásra meg ilyenre szoktam félretenni. Meg még a számlákról külön mennek le a különböző törlesztő részletek meg ilyenek. Hát, megpróbáljuk hó végéig kibújni, hogy már ne nagyon kelljen a számláról levenni pénzt.”⁵³

Másik, nyugdíjas adatközlőm hasonló módon számol be erről: „Meg hát ugyanígy én vezetem a háztartást, Karcsi meg ugyanígy nem hozza a pénzt (nevet), ahogy nem hozza már jó ideje, sajnos.”⁵⁴ Érdekes lehet a mindennapi fogyasztási szükségletek kielégítését megvizsgálni egy férfi szemszögéből is. Interjúalanyom, kutatásom idejére ugyan már ténylegesen elvált feleségétől, korábban ők is alkalmazták a

⁵¹ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő;

⁵² Dóra 2001.

⁵³ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁵⁴ 2013. 11. 03. D. K. M. 69 éves nő.

formális válás eszközét háztartásuk és elsősorban cégük gördülékenyebb működtetése érdekében.

„Persze, adtam be a fizetésből. Ideadtam a fizetést, és hát ugyanígy megváltak, a fizetnivalók meg minden, és akkor ő abból rendezte a dolgokat. Mert a rezsit, azt kellett fizetni, a csekkeket küldték.”⁵⁵

Láthatjuk, hogy a Hadas Miklós által leírt hegemon maszkularitás⁵⁶ az általam vizsgált esetekben korántsem érvényesül teljes egészében. Az, hogy a háztartás mindennapi gazdasági működtetéséért jelen esetekben a nő a felelős, részben alátámasztja, részben pedig cáfolja a funkcionalista megalapozottságú szerepelméleteket.

A formális válással, különélssel megszerzett juttatások többletkeresetként is felfoghatók, melyeknek hosszú távú meglete gazdasági tervezést is lehetővé tesz.

„Ha itt lakásfenntartást számolok, akkor nekünk a legkevesebb összeg volt megadva ahhoz az összeghez ugye, amit a párom beadott, 2500 forint. De ha azt nem is abban a hónapban forgatod bele a havi kiadásba, hanem összegyűjtöd, akkor, ha valami olyan dolgot szeretnél megvenni, amit egyébként a havi fizetésből vagy a havi dolgokból nem tudsz megvenni, és mondjuk nincs életösztől rá, össze lehet gyűjteni. Most ha valaki kap hitezt, akkor azt már gondold, hogy ha összegyűjti, akkor az azért elég sok, sok mindenne van.”⁵⁷

Az adatközlő voltaképpen nem tud belehelyezkedni a segélyezettek helyzetébe, mert nem keres összefüggést a nagyobb segély és a rosszabb helyzet között. Azt feltételezi, hogy a segélyezettek tartalékot is tudnak képezni. Másik, ugyancsak pozitív gazdasági eredménye ezeknek a háztartásvezetési stratégiáknak, hogy a mesterségesen előállított rászorultság által számos dolog kedvezményessé, vagy akár ingyenessé válik az érintetteknek.

„A gyermekvédelmihez még annyit, hogy van az iskolában ugye ilyen, hogy rajzszakkör, drámaszakkör, tánc. Ilyeneket lehet választani, hogy ha a gyerek szeretné, de ezekért fizetni kell. Egy évben 11 ezer-12 ezer Forint. Úgyhogy, így ez nekünk ingyenes. Annyi, hogy az eszközhasználatot kell két félre megosztva kétezer forintot adni, ez egész évben négyezer. Úgyhogy ennyivel megint egy kicsit tudunk inkább, esetleg egy cipőt jobban meg tudok neki venni, mert az, főleg az ilyen dolgok, amiket kinőnek a gyerekek, ezekre lehet fordítani.”⁵⁸

Így a kvázi megspórolt összegből más, rendszeres időközönként jelentkező kiadások fedezésére is tudnak fordítani.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy adatközlőim csak ideiglenes létstratégiaként értelmezik saját helyzetüket. Úgy vélik, amennyiben anyagi helyzetükben

⁵⁵ 2014. 03. 09. D. Zs. 54 éves férfi.

⁵⁶ Hadas 2001.

⁵⁷ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁵⁸ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

pozitív változás következik be, nem kell majd ilyen eszközöket igénybe venni a család gazdasági stabilitásának fenntartásához.

„Hát, szerintem, átmeneti, ha lehet mondani, hogy ugye körülbelül már 3-4 éve csináljuk. Volt egy 1 év, ami kimaradt... Mert akkor így volt az anyagi helyzetünk, hogy nem kellett. De ha az anyagi helyzetünk nem fog változni, akkor ezt nem átmenetinek mondanám, hanem az már egy húzamosabb ideig. Akkor az már több éves dolog lesz. Egyelőre így vagyunk, de ha még lejjebb lesz, ha nem lesz munkahely, és ilyen segítyeken, akkor még jobban be fogjuk adni. Akkor régebb nem fogunk gondolkodni rajta.”⁵⁹

Pozitív fordulatra azonban nem számítanak, így továbbra is igénybe veszik a formális válás, különélés nyújtotta gazdasági előnyöket.

„Most, ha páromnak lenne egy olyan munkahelye, ahol jól keresne, az én fizetésem a gyermekkedvezményel, amit ugye megint igénybe lehet venni, vagyis nem is olyan régen hozták be, igénybe vettük, 85 ezerre jön ki az enyém. Ha ő kapna egy 120-at, nem is mondom sokat, kész-bez, akkor, szerintem nem csinálnánk. Úgyhogy, nem tudom, meddig fogjuk csinálni, amíg nincs egy olyan rendelet, esetleg, ami megszigorítja.”⁶⁰

A formális válások látszólagossága leginkább a családok életritmusában tükröződik, amely

„sok dologban nem változott. Ugyan, a bíróságon kicsit lóditottunk (nevetve), hogy megosztva használjuk a lakást, meg ihyeneket. Meg, hogy ágytól, asztaltól, mindentől elváltunk, de hát végül is egy szobában alszunk, meg hát ugyanígy én vezetem a háztartást.”⁶¹

– jellemzi adatközlőm a formális válás utáni helyzetüket.

A formális válások és formális különélések gazdasági vizsgálata során nyilvánult ezen életstratégiák pusztán formális mivolta. A hétköznapokban megszokott életvitel lényegében nem változik, csupán kiegészült a megszerzett szociális juttatásokkal, melyek beépültek a család pénzgazdálkodásába.

Összegzés

A 21. századi magyar jogrendszerben léteznek olyan, törvényileg nem szabályozott területek, amelyeket joghézagoknak nevezünk. A joghézagok olyan törvényi kiskapukat jelentenek, melyek kijátszásával az egyén nem sért törvényt, hiszen a törvényileg szabályozatlan területeknek nincs ellenőrzési rendszere sem. Ellenőrzési rendszer nélkül azonban az efféle kiskapuk kijátszásán keresztül az egyén

⁵⁹ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁶⁰ 2014. 03. 08. K. K. 39 éves nő.

⁶¹ 2013. 11. 03. D. K. M. 69 éves nő.

különbéle jövedelmekhez, szociális juttatásokhoz jut, ezáltal egy gyakorlatilag informális létstratégiát alkalmaz. Adatközlőim a törvények adta joghézagokon keresztül létrehozták saját egyéni élet- és háztartásvezetési stratégiájukat, melyek azonban informálisak. Vizsgálatom középpontjában olyan háztartások állnak, melyek működtetésére a családok informális eszközöket alkalmaznak, a formális válások és formális különélések formájában. Írásomban középfokú végzettségű, kelet-magyarországi kis- és nagyvárosi miliőben élő személyeket és családjukat, rajtuk keresztül pedig háztartásukat vizsgáltam, akik életstratégiaként alkalmazzák a formális válást vagy formális különélést családi vagyonuk megtartására, bővítésére, vagy szociális juttatások igénybevitelére. Többlépcsős mélyinterjúk során tártam fel ezen informális életstratégiák motivációit, illetve azok formáját, mint legális-illegális gazdasági eszközöket. A következő táblázatban összefoglalva láthatjuk, milyen módon játsszák ki adatközlőim a joghézagokat, illetve mi a céljuk és az eredményük mindez által.

A joghézagok kijátszásának módja, célja és eredménye

A joghézagok kijátszásának		
módja	célja	eredménye
1. Formális válás	bírósági végzés kijátszása	vagyon megtartása
2. Formális különélés: a, házastárs formális különélése b, családtag/gyerek formális különélése	szociális juttatások megszerzése	felvételi pluszpontok gázár-támogatás többletkereset

A formális válásokkal adatközlőim egy külső felső hatalommal szemben próbálják megvédeni megszerzett vagyonukat, míg a formális különélésekkel mesterségesen depriválttá teszik magukat, így jogosulttá válnak különféle szociális juttatásokra.

Felmerül a kérdés, hogy a posztoszocialista Magyarországon mennyire tekinthetők ezek az informális létstratégiák a szocializmusban meglévő fuszás, szürke-és feketegazdaság informális hagyatékának? Véleményem szerint, a párhuzamok közelebbiek, mint elsőre gondolnánk. Összegzésként kijelenthető, hogy a formális válások és formális különélések *látszólagossága* minden általam vizsgált szinten megmutatkozik. A válás és a különélés vizsgált eseteimben pusztán jogilag következett be, ténylegesen nem. Ennek legfőbb jelzője, hogy semmiféle életrendi változás nem történt a vizsgált családokban, háztartásokban a formális válás, különélés hatására. A vizsgált téma feltárását nehezíti, hogy miközben maga a válás és a különélés intézménye publikus, a formális jellege minden esetben titkolt, csak az adatközlőkkel kialakított bizalmi viszony mentén feltárható. Már az adatközlők megtalálása is jelentős előmunkálatokat igényel, miközben eddigi eredményeim egyértelműen azt mutatják, hogy az informális gazdasági stratégiák igen széles repertoárja van még rejtve a kutatás előtt.

Irodalom

- AMATO, Paul R. – KEITH, Bruce
 1991 „Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis”. *Psychological Bulletin*, Vol. 110 (1), 26–46.
- ANDORKA Rudolf
 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó
- BOURDIEU, Pierre
 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- CSAJANOV, Alekszej
 1921 *Die Lehre von der bauerlichen Wirtschaft*. Leipzig.
- CSEH-SZOMBATHY László
 1979 *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat Kiadó
- DANKÓ Imre
 1980 „Piaci és vásári viselkedésformák”. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. XI–XII. 155–190. Budapest: Akadémiai Kiadó
- DÓRA Ilona
 2001 „Lakásváltoztatások és családi életciklusok”. *Statisztikai Szemle*. 79. 12. 984–1000.
- JÁVOR Kata
 1989 „A család, a szerepek és az identitás alakulása falun”. In Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás kettős tükrében*. 141–173. Budapest: Az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, a Magyar Pszichológiai Társaság Szociálpszichológiai Szekciója és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Elnökségének kiadványa.
- 1998 „A nemi sztereotípiák továbbélése és a szocializációs modell alakulása a nemi szerepre nevelésben”. *Népi kultúra – Népi társadalom*. XIX. 155–172. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HADAS Miklós
 2001 „Hímnem, többes szám. A férfikutatások első hulláma”. *Replika*. 43–44. 25–36.
- HERNÁDI Miklós
 1989 *Válni vesztélyes! Családbomlás Magyarországon*. Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó
- HORVÁTH Gergely Krisztián – KOVÁCH Imre
 1999 „A feketegazdaság (Olajkereskedelem és KGST-piac) és vállalkozói Kelet-Magyarországon”. *Szociológiai Szemle*. 3.
- INGLEHART, Roland
 1998 *Modernisierung und Postmodernisierung*. Frankfurt/M, Campus.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
 2014 *Alternatív életstratégiák*. Budapest: Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
- KINDA István – PETI Lehel
 2005 „Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán.” *Erdélyi Társadalom*. 203–225.
- KLINGER András
 1994 „A családok jelenlegi helyzete Magyarországon” *Demográfia*. 37. 3–4. 270–297.
- LASLETT, Peter
 1972 *Household and Family in Past Time*. Cambridge: Cambridge UP
- LOVAS KISS Antal
 2007 „Itt már nem férfi és női szerepről, hanem pénzről van szó.” A rendszerváltást követően kialakult két sajátos női szerep: A családfenntartó nő és a vállalkozó felesége. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. Az Arany János Múzeum Közleményei XII. 193–204. Nagykőrös–Debrecen

- PETI Lehel
2006 *Agrárszerkezeti változások az erdélyi falvakban.* Fórum II., 108–116. Kolozsvár.
- SCOTT, James C
1985 *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* New Haven: Yale University Press
- SÍK Endre
1996 „Traktátus az informális gazdaság és a feketemunka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a posztzocialista átalakulás során különösen.” In *Rejtőzködő jelen.* 244–294. Budapest: Hirschler Rezső Egyesület
- S. MOLNÁR Edit
1996–2000 „A család kialakulása, a családformák történelmi változásai”. In Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században. II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* 187–204. Szekszárd: Babits Kiadó

Internetes hivatkozások

- BORBOLY István
1999 *A feketegazdaság elleni harc a Parlamenti Napló tükrében.* <http://www.szociologia.hu/dynamic/9903borboly.htm> (letöltés: 2015. 11. 22.).
- SOMLAI Péter
1999 „A sokféleség zavara: családformák pluralizációja Magyarországon.” *Demográfia*, XLII. évfolyam. 38–47. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/1999_1-2/Somlai.pdf (letöltés: 2014. 12. 05.).
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
2015 *Magyarország közigazgatási helynévkönyve*, január 1. 2015. Online: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2015.pdf (letöltés: 2015. 11. 19.)

Hivatkozott törvények

- Az 1987. évi I. törvény a földről. Online: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8561> (letöltés: 2014. 04. 10); A válásra vonatkozó hatályos törvény. Online: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300005.TV (letöltés: 2014.04.11.)

Éva Kusnyír

'MEG LEHET OLDANI...' [IT CAN BE DONE]: AN EXAMINATION OF A FEW
INFORMAL ECONOMIC STRATEGIES IN EASTERN HUNGARY

In the 21st-century Hungarian legal system, there are ambiguities or inadequacies that can be used to circumvent or otherwise avoid the purpose, implied or explicitly stated, in the system. These are called legal loopholes or lacunae. They denote loopholes through which individuals do not, in fact, breach any of the laws, either because a law addressing that particular issue exists, but can be legally circumvented due to a technical defect in the law or because no law exists in the first place to address that particular issue. However, given the fact that there is no system of control in these cases, individuals using them may acquire a variety of incomes or social benefits by applying a practically informal strategy of existence. My study focuses on households in which the families use these informal tools in the form of formal divorces and formal separations.

„... Bekopogtatott hozzám egy
moldvából jött rokonom ...”

*Adatok Petrás Ince és Bugát Pál
ismeretségének történetéhez*

BALAJTHY KATALIN

Missziótörténeti kutatásaim során találkoztam az alábbi, Petrás Ince (1813–1886) moldvai misszionárius, folklorista, és Bugát Pál (1793–1865) pesti akadémikus, orvos professzor ismeretére – levélkapcsolatára és személyes találkozására – utaló, eddig feltáratlan levéltári és könyvtári adatokkal. Ez az ismeretség moldvai csángó fiúk magyarországi gimnáziumi tanulmányainak szervezése és támogatása kapcsán jött létre az 1840-es évek közepén. Maga a pusztán tény, hogy a reformkorban néhány csángó fiú tanult Magyarországon, és hogy Bugát Pál pártfogolta őket, korábban is ismeretes lehetett a Bugát-irodalomból, amely azonban nem tud az akció kezdeményezőjéről (illetve, tévesen, Bugátot vélelmezi annak), sem közelebbi idejéről, körülményeiről és céljáról, ahogy az érintett fiúknak, illetve Bugátnak Petrás Incével való kapcsolatáról sem.¹ A csángó akciónak ezekről az eddig ismeretlen mozzanatairól részletesen írok egy megjelenés előtt álló dolgozatomban.² Adataimat ezúttal Petrás Ince és Bugát Pál ismeretége alakulásának, s ezen belül is elsősorban Petrás új életrajzi adalékainak a szempontjából tekintem át.

Az Oszmán Birodalomba tagozódó, ortodox államvallású Moldvai fejedelemség lakosságának túlnyomóan magyar etnikumú (székely és csángó) katolikus részét a 19. század elején egyháziakban az olasz vezetésű misszió irányítja, amelynek még ebben az időben sincs felekezeti iskolarendszere. A kevesek közül, akik ebből a népességből mégis megtanulnak írni-olvasni, középiskolai képzésben alig néhányan részesülnek (ennek színhelye általában Erdély, a határszéli Kézdi-

¹ Kátai 1868: 11.

² *A nemzet fogadott fiait. Egy reformkori kísérlet a moldvai csángó értelmiség magyarországi kinevelésére* (Kézirat).

vásárhely-Kanta vagy Csíksomlyó gimnáziuma), felsőbb tanulmányokat pedig anyagi okokból, a Magyarországtól való távolság miatt, és a lehetőségek ismerete híján évszázadokon át senki sem folytat közülük. A forrófalvi születésű Petrás János, későbbi szerzetesi nevén Ince az első, aki az 1830-as évek közepén magasabb végzettséget szerez. Ő az egyházi pályát választja: a Kantában töltött négy év után a minoriták közé lép, s így további tanulmányait rendi keretek között, illetve a rendtartománya által igénybe vett egyházmegyei tanintézetben, Magyarországon végzi. Mint minorita misszionárius tér vissza 1839-ben hazájába, ahol 1843-tól haláláig a Bákó kerületi Klézsén szolgál.

Az 1840-es évek első felében az ő egyik testvérének, a klézsei kántornak, Mihálynak a fia, Ferenc tanul Kantában: 1844–45-ben első eminensként végzi a negyedik, utolsó nyelvtani osztályt. Apja világi pályára, orvosnak vagy földmérőnek szánná, de a fiúnak reálisan semmi kilátása sincs a felsőbb tanulmányokra. Petrás, aki korábbi magyarországi publikációiban többek között a csángó értelmiség kezdeti magyarországi képzését szorgalmazta,³ de aki látja azt, hogy az ügyben semmi sem mozdul előre, meg akarja őt menteni a sorsától.

Felhossa a dolgot az 1844–45-ben Moldvában magyar „hajdanságok” után kutató Jerney János őstörténész előtt, aki megígéri neki, hogy a következő tanévben elhelyezi a fiút Pesten a piarista gimnáziumban,⁴ és arra biztatja, hogy unokaöccsével együtt minél több fiút küldjön fel. Petrás a szervezés során szembesül az iskolán alapuló kultúra hagyományos elutasításával, de más akadályok és nehézségek is fölmerülnek: problémát jelent a szegénység, riasztólag hat a külföld és a távolság, és a helyi olasz klérus Magyarország elleni propagandája is megteszi a magáét. Ráadásul igen kényes helyzetben is van, hiszen Jerneyt egy a csángók Magyarországra költözését propagáló újságcikke miatt nem sokkal korábban érő vádák – hogy embereket lopna ki az országból – az izgatott légkörben most az ő fejére hullanak. Ahogy írja,

„Jerney ur lelkes mozgalmi, itt véteknél tartatván, mind reám tolatnak; csak Isten tudhattya mi koholtaük ellenem, [...] tele töltötték lelkemet ezerféle rettentő képvezőkkel”.⁵

A sok akadályozó körülmény miatt végül 1845 őszén az unokaöccsén kívül csak hárman szánják el magukat az útra, szintén mind a rokonai. Tudjuk, hogy – amellet, hogy bizonyára Jerneyt is megkereste – az indulás előtt, augusztus 23-án Petrás két ajánlólevelet írt olyan pesti személyiségekhez, akikről úgy gondolta, hogy sorsuk alakításában a fiúk segítségére lehetnek. Az egyik, akinek a pártfogá-

³ Petrás 1842: 80–81.

⁴ *Jerney János Toldy Ferenchez*. Bákó, 1844. nov. 17. MTAK Kt M. Irod. Levelezés 4-r. 72.

⁵ Balajthy 1995: 993.

sába ajánlja őket, Walther László akadémikus,⁶ a másik a folklórgyűjtései kapcsán néhány éve lett levelezőtársa, Döbrentei Gábor.⁷

A fiúk 1845 szeptember végén érkeznek meg Pestre. Itt eleinte Jerney gondoskodik róluk; az ő akadályoztatása miatt azonban hamarosan szétköltöztetik őket a városban, s ezután idejük egy jó részét naponta a szállásuk, a gimnázium és az étkezésüket biztosító hely közötti közlekedéssel kell eltölteniük. Egy darabig úgy látszik, hogy senki sincs, aki Jerney után kézbe venné az ügyüket.

Ettől az áldatlan helyzettől végül október-novemberben Bugát Pál professzor menti meg őket, aki, miután az egyik fiú hazatért Moldvába, a többieket befogadja a belvárosi Kötő utca 8. szám alatt, a piarista gimnázium közelében levő házába; nekik a továbbiakban ő lesz a gondviselőjük.⁸ A Bugát házaspárnak nincs gyermeke, egy Bugát Lajos nevű rokon fiú él náluk amolyan fogadott gyermekként; a három csángó ezután vele együtt nevelkedik.

Nincs nyoma annak, hogy a professzor akár történeti szempontból, akár az aktualitásokat tekintve kitüntetően érdeklődött volna a moldvai magyarság iránt: érdeklődése egyszerűen a művelt, naprakészen tájékozódó reformkori értelmiségé. 1845. október–novemberében valószínűleg nem is elsősorban ettől indítatva fogadja be a fiúkat, hanem inkább azért, hogy szolgáljon egy meggyőződése szerinti nemzeti ügyet. De talán Petrás személyének is volt némi szerepe a döntésében. Bugát ekkor már vagy három éve ismerhette a nevét, hiszen bizonyára olvasta az akadémia folyóirata, a Tudománytár 1842. évi folyamában megjelent *Döbrentei Gábor kérdései és Petrás Incze feleletei a' moldovai magyarok felől* (a továbbiakban: *Feleletei*) című közleményét, amely az etnikum itthon addig csak elégtelen és ellenőrizhetetlen adatok alapján megítélt aktuális helyzetét először mutatta be a szemtanú hitelességével, és amely így bizonyos ismertséget szerzett neki Magyarországon.⁹ Az is lehetséges persze, hogy Petrás Bugátnak is írt ajánlólevelet a fiúk érdekében; mint Walther Lászlót, őt sem ismerte személyesen, a nevével a sajtóban és akadémiai kiadványokban találkozhatott, ahol az ő jelenléte mint a nemzeti ügyekért tenni kész tudós férfiué hangsúlyosabb volt, mint a Waltheré.

Ha Petrás 1845 augusztusában írt Bugátnak, akkor erre az időre, ha viszont nem, akkor az év végére vagy 1846 legelejére teszem azt, hogy ők ketten, miután egy ideje bizonyára már kölcsönösen tudtak egymásról, kapcsolatba kerültek, a legvalószínűbben úgy, hogy Petrás, értesülve a fiúk sorsának váratlanul kedvező fordulatáról, levelével megkereste a professzort. Tudjuk róla, hogy a misszió

⁶ Balajthy 1995: 994–995.

⁷ Domokos 1979: 1436.

⁸ Bugát 1846: 764, 767–768. Az egykori Bugát-ház, a csángó fiúk pesti lakása helyén álló épület mai címe Március 15. tér 3.

⁹ Kossuth Lajos egy a Pesti Hírlap 1842. okt. 6-i számába írt cikkében hivatkozik Petrás *Feleleteinek* adataira. Kossuth 1842: 705. Jerney János 1844 áprilisában mint „honunkban is már ismeretes [...] magyar lelkész”-t keresi fel őt Klézsén – Jerney 1851: 23. – a vele egy időben Moldvában utazgató Jablonczy Ignác újságíró pedig „a’ jól ismert Pater Petrás Incze”-ként említi. Jablonczy 1848: 814.

anyagi és művelődési tekintetben szűkös viszonyai közül mindig milyen sietve és hálásan köszönt meg minden Magyarországról érkező adományt vagy jótéteményt; most pedig kétszeresen is hálás lehetett, hiszen Bugát a nagylelkű gesztusával nemcsak általában a moldvai csángó etnikumnak, hanem benne egyszerűsmind az ő rokonainak is nagy szolgálatot tett. Bizonyosnak tartom tehát azt, hogy 1846 elejéig Petrás Ince legalább egy alkalommal levelet írt Bugát Pálnak, köszönetet mondandó fiúk befogadásáért. (De eshetett úgy is, hogy Bugát, értesülve arról, hogy a pártfogoltjai az általa névről ismert klézsei pap rokonai, maga vette fel Petrással a kapcsolatot, tájékoztatandó őt az új helyzetéről.)

A professzor az idők során négy, esetenként több részes, illetve egyidejűleg több lapban is publikált újságcikkben tájékoztatja a közönséget pártfogoltjai jelleméről, képességeiről, tanulmányi előmeneteléről. A célja ezzel az, hogy magyarországi iskoláztatásukat nemzeti ügynek, őket pedig a nemzet „fogadott fiainak” ismertesse el.¹⁰ És csakugyan, bár a fiúk tartásával és tanulmányaival kapcsolatos költségek többségét mindvégig Bugáték állják, mások is csatlakoznak hozzájuk. A pártfogók elképzelése védenceik jövőjéről az, hogy a gimnázium után papi vagy tanítói, esetleg más magasabb végzettséget szereznek, majd a hazájukba visszatérve népük javára működnek értelmiségi pályájukon.

Mint arról Bugát a Nemzeti Ujság 1846. december 3-i, 4-i és 6-i számában beszámol, a három diák jól teljesít a gimnáziumban: a kitűnő képességű és szorgalmas Petrás Ferenc az ötödik osztályban jeles eredménnyel zárja a tanévet,¹¹ ahogy a már idősebb, de hiányos előképzettségük miatt az első osztályba járó másik két fiú is, akiknek pedig egy év alatt két osztály anyagát kell elsajátítaniuk.¹² Ferenc emellett franciául és olaszul tanul, és komolyan érdeklődik a történelem iránt. Mindhárman tanulnak rajzolni és hegedülni, az Ipartanoda előadásain pedig különféle természettudományi tárgyakban képezik magukat. Alkalomadtán maga a professzor is tanítja őket, főleg szintén a természettudományokra.

Bugát annyira elégedett az eredményeikkel, hogy befogadó magánszemélyeket és intézményeket keresve megkezdí egy újabb csángó diákcsoporthoz magyarországi tanulmányainak előkészítését.¹³ Felhívását a Budapesti Híradó 1847. március 5-i számában megismétli.¹⁴

Korábban bizonyára válaszolt Petrás első levelére (vagy fordítva, Petrás az övére), és bár a mindkét irányú levelek jelenleg lappanganak, valószínűnek tartom azt, hogy ők ketten ezután levelezésben maradtak egymással. Az mindenesetre bizonyos, hogy Bugát a második csoport szervezésének ügyében – más ismeretsege nem lévén a csángók között – legkésőbb 1846 végén vagy 1847 elején fel

¹⁰ Bugát 1846: 764.

¹¹ Bugát 1846: 771–772.

¹² Bugát 1846: 764.

¹³ Bugát 1846: 771–772.

¹⁴ Bugát 1847: 150–151.

kellott, hogy vegye a kapcsolatot Petrással, aki annak idején az első négy fiút is összetoborozta és Pestre küldte.

Levélváltásuk eredményeként Bugát 1847. március 5-én a Budapesti Híradóban arról számol beolvasóinak, hogy „közelebbről”, tehát a közelmúlt napokban látogatója érkezett Moldvából vagy ahogy ő fogalmaz, „bekopogtatott hozzám egy Moldvából jött rokonom”.¹⁵ Amennyire életrajzaiból tudható, a nógrádi gyökerű, Heves megyei születésű Bugátnak nem élt vér szerinti rokonsága Moldvában, és csángó pártfogoltjai hozzátartozóján, Petrás Incén kívül nem volt egyetlen más ottani ismeretsége sem; szavai tehát véleményem szerint ’nemzetrokon’ értelemben éppen rá és az ő egy 1847 télutóján tett pesti utazására vonatkoznak.¹⁶ Igaz, Petrás csak alig több mint három éve, 1843. december 28-án még azt írta Döbrentének, hogy – bizonyára anyagi okokból, de sokrétű miszszionáriusi kötelezettségei miatt is – nem reméli azt, hogy egyhamar Pestre utazhat,¹⁷ ám a fiúk Magyarországra kerülése teremthetett olyan új helyzetet, amelyben nyolc év misszió után végül mégis elszánta magát az útra, egy olyan időszakot választva erre, a telet, amikor még leginkább lehetett ráérő ideje.

1847. februári magyarországi utazásának tartamát és eseményeit – pesti tartózkodása és a Bugátnál tett látogatás tényének kivételével – nem ismerjük. Életszerű feltételezésnek tartom azonban azt, hogy legalább néhány napig a vendégszerető Bugát-ház szállóvendége volt.

Látogatását követően Bugátnak a fiúk előmeneteléről tudósító cikkeiben megjelennek a csángók helyzetére, mentalitására és nyelvére vonatkozó megjegyzések, amelyeknek bizonyára a vendégével folytatott közvetlen eszmecserék voltak a forrásai. Az ezekben foglalt adatok és ismeretek az illetőt szintén Petrással azonosítják, mint aki ennek a sokoldalú tudásnak valószínűleg egyedül volt a birtokában a kinti magyar értelmiség között. Bugát a Budapesti Híradóban 1847. március 5-én – a nyomda ördöge teheti, hogy kissé zavarosan – idézi látogatója alapvetően pesszimiztikus, a megmaradást a művelődés ügyével összekötő (tehát a Petráséival egybehangzó), kérdésként megfogalmazott, gondolatait a népcsoport sorsáról:

„vajjon számolhatni-e méltó figyelemre moldvai véreink műveltetését kellőleg valahol Magyarországra méltánylóra? és árva nemzetiségünk Moldvabani fenmaradására, avagy – mi közelebb áll – végenyészetére?”¹⁸

¹⁵ Bugát 1847: 151.

¹⁶ A korabeli sajtó *nemzetrokonainknak*, illetve *rokonainknak*, *véreinknek* nevezi a Dunafejedelemségekben élő magyarságot; az utóbbi két szót Bugát is többször használja a moldvai magyarság vonatkozásában.

¹⁷ Domokos 1979: 1396.

¹⁸ Bugát 1847: 151.

Petrás lehetett az a „hiteles kútforrás” is, ahonnan a professzor, mint azt a *Religio és nevelés* 1848. január 20-i számában írja, értesült a csángóknak a szülőföldjükhöz való erős ragaszkodásáról, ami megakadályozná azt, hogy Magyarországra költözzenek.¹⁹ (Átköltözésük a kortársak szerint az egyik módja volna annak, hogy bekapcsolják őket a formálódó polgári nemzet vérkeringésébe. Voltak más, a helyben marasztásukat pártoló elképzelések is, ám a költözés gondolata ellen a szülőhelyükhöz való ragaszkodásukat illető személyes tapasztalatai alapján csak Petrás Ince nyilatkozott.²⁰) Ebben a cikkében Bugát a csángó nyelvjárás – Petrás vizsgálódásainak tárgya – iránti érdeklődésének is a tanújelét adja, amikor bizonyos hangtani összehasonlításokat tesz a *moldmagyar* – az ő friss műszava ez ’csángó’ értelemben²¹ –, és az általa egy ideje tanulmányozott finn nyelv között.²²

Hogy Bugát sem a megérkezésekor, sem később nem írta le a Petrás nevét, az bizonyára az ő kifejezett kérésére történt. Tudjuk róla, hogy 1842-ben jóindulatú missziós előjárójának engedélyével még a saját neve alatt publikálhatta a Tudománytárban *Feleleteit*. Ám az ugyanebben az évben hivatalba lépő új missziói vezetés, amely távlatilag ki akarja küszöbölni Moldvából a magyar klérust, gyanakvással figyel minden magyarországi aktivitást. A misszió ez időbeli nyomasztó légkörét jól érzékeltetik Petrás korábban idézett szavai az őt kísértő „rettentő képvázok”-ról. Bár a kedvezőtlenre fordult körülmények között sem hagy fel azal, hogy a moldvai magyarság érdekében működjék, azt mégis igyekszik elkerülni, hogy a neve ezzel kapcsolatban forogjon Magyarországon; abban az 1845. július 14-i levelében is, amelyet a magyar etnikum és nyelv kinti helyzetéről a Magyar Tudós Társaságnak küldött első jelentéséhez csatolt, azt kérte Toldy Ferenc-től, hogy adatainak felhasználása esetén a neve „el halgattasson, [...] hogy az ebből netalán támadható zavar okosan el kerültesse”.²³

Bugát 1846. decemberi és 1847. márciusi hírlapi felhívására, hogy jelentkezzenek azok, akik csángó gyermekeket vennének magukhoz nevelésre, végül öt fiúra érkezik „rendelet”; ehhez ő a maga nevében még egy számot tesz, és így végül hat fiút „kiván föl” Moldvából. Ennek a második csoportnak az összetoborzása hasonló nehézségekbe ütközhetett, mint az elsőé; így lehet, hogy 1847. október elején a várt hat fiú helyett megint csak négyen érkeznek Pestre. Közülük kettőt Bugát az esztergomi, egyet pedig az egri gimnáziumban helyez el, szállást és ellátást is szerevezve nekik. A negyediket, a szabófalvi kántor, Petrás Péter tizenegy éves fiát, Jánost, ő veszi magához.²⁴ (A névazonosságból és Bugát kitüntető bánásmódjából következtetve a fiú a Petrás Ince közeli rokona, talán szintén az unokaöccse lehet.) Petrás János a piarista gimnázium első nyelvtani osztálya-

¹⁹ Bugát 1848a: 47.

²⁰ Petrás 1842: 83.

²¹ Bugát 1846: 767.

²² Bugát 1848a: 47.

²³ Balajthy 1995: 993.

²⁴ Bugát 1848a: 45.

ban kezdi meg a tanulmányait, és jeles eredménnyel zárja az 1847–48-as tanévet.²⁵

A levelek hiányában csak valószínűsíthetjük azt, hogy Petrás és Bugát levelezése 1847 őszét, a második diákcsoport Pestre érkezését követően is folytatódott. Az mindenesetre bizonyos, hogy Bugátnak legkésőbb 1847 végén vagy 1848 elején, amikor újabb csángó fiúk – tehát már a harmadik csoport – magyarországi tanulmányait kezdi szervezni, megint csak fel kellett vennie a kapcsolatot Petrással. Hogy valóban folyt közöttük kommunikáció ebben az ügyben (hogy tehát Bugát legalább egy levelet írt neki e tárgyban, ő pedig szintén legalább egyet viszont), azt bizonyítja Bugátnak a *Religio és nevelés* 1848. április 27-i számában megjelent cikke, mely szerint – nyilván a levélváltásnak, illetve a Petrás szervező munkájának eredményeként – az év őszén újabb három csángó fiút várnak Magyarországra, hogy Fehérvárott és Szatmáron megkezdjék a gimnáziumot.²⁶

Ezek a fiúk aztán, valószínűleg az 1848-as magyarországi szabadságharc eseményeitől megriadva, végül otthon maradnak. A bukás után az eseményekben magát exponáló Bugát elveszíti egyetemi állását és rendőri felügyelet alá kerül; ezután kényszerűségből, de keserűséggel is telve jó egy évtizedre visszavonul a nyilvánosságtól, ennek térbeli kifejeződéseként pedig belső belvárosi lakásából Budára, a Városmajor utcai nyaralójába költözik át. Az események a moldvai magyar etnikum Magyarországgal való kapcsolatában is törést okoznak, ezzel együtt pedig Petrás ide irányuló összeköttetései is meglazulnak, esetenként akár meg is szűnnek, sőt hosszabb időre kiesik az itteni nyilvánosság látóköréből. Mint majd másfél évtizeddel később írja, a magyar misszió életében (de sok tekintetben az ő személyes életében is) „a forradalom [valójában a bukása] mindent össze rontott”.²⁷

Véget ér a csángó fiúk magyarországi taníttatásáért indított akció is: az 1848 őszi kudarc után az 1850–60-as években már nem érkeznek Petrás szervezésében újabb csángó diákcsoportok, vagy akár egyes diákok Magyarországra. Ezzel pedig bizonyára lezárul a klézsei pap és a pesti professzor ismeretségének intenzívebb szakasza is. Ha ők ketten a Bugát haláláig terjedő mintegy másfél évtizedben váltottak is még levelet egymással, ennek nem ismerjük a dokumentumait. Azt azonban így is bizonyosnak tartom, hogy egészen ebben az időben sem szakadtak el egymástól; hogy így volt, azt a következő tények alapján feltételezem.

Az 1840-es évek második felében Magyarországon tanuló hét csángó fiú közül ötven még 1850 előtt befejezik a tanulmányaikat: az egyikük tanító lesz, a másik gazdasz végzettséget szerez, hárman pedig néhány gimnáziumi osztályt el-

²⁵ *Gimnáziumi anyakönyv, 1847–48. I. és II. félév.* MPRKL Pesti gimnáziumi anyakönyvek. 74. Első nyelvtani osztály, 105. sz.

²⁶ Bugát 1848b: 273.

²⁷ Domokos 1979: 1448.

végezve valószínűleg kitanulnak valamilyen mesterséget.²⁸ Az adatok arra mutatnak, hogy ezután nem tértek haza Moldvába, hanem Magyarországon maradtak.

Két fiatalember, Petrás Ince korábban név szerint említett két unokaöccse, Petrás Ferenc és János, a többieknel később, az 1850–60-as években fejezi be a tanulmányait: Ferenc gépészmérnöki oklevelet szerez, János pedig az érettségi után valószínűleg nem tanul tovább. A hazatérésüket illető várakozások az ő esetükben sem teljesülnek: ők is Magyarországon, közelebbről egyelőre Pesten maradnak – Ferenc az Óbudai Hajógyár egyik legelső magyar mérnöke lesz²⁹ –, és a gyermektelen Bugát házaspár fogadott fiaiként 1865-ben felveszik a professzor családnévét,³⁰ majd nevelőapjuk halála után Bugát Lajossal együtt megöröklük tőle a Városmajor utcai telket és nyaralót, s végül az 1883-ban elhunyt, gazdag családból származó Bugátnénak is a fő örökösei lesznek.³¹ Petrás Ince tudomásul veszi a döntésüket, és levonja a tanulságot: a továbbiakban, bár moldvai lehetőségek híján még legalább kétszer megkísérli – sikertelenül – azt, hogy egy-két csángó fiút Magyarországra küldjön tanulni, a csángó értelmiség kinevelését az 1860-as évek végén alapvetően már nem külföldön, hanem magyarországi segítséggel helyben állítandó tanintézetek révén képzeli el.³²

Petrás két unokaöccse tehát az 1850–60-as években családi kapcsolatban él Bugátékkal. Tudjuk, hogy Petrás közülük legalábbis Ferencsel az élete végéig, az 1880-as évek első feléig ápolt bizonyos kapcsolatot;³³ életszerű feltételezésnek tartom tehát azt, hogy az ő személyén keresztül Petrás és Bugát egészen az utóbbi 1865-ben történt haláláig némi összeköttetésben maradt egymással, hogy ez a társadalmi származásában, életkörülményein felülemelkedő akaraterejében és tehetségében, minden nemzeti ügyért való lelkesedésében, de még testi karakterében is annyira hasonló két férfi ezekben az években sem tévesztette egymást szem elől.

Ennyi az, amit jelenleg tudunk, vagy okkal feltételezünk Petrás Ince és Bugát Pál ismeretségéről.

De hol vannak a levelek, hogy ezt a vázlatot megelevenítsék?

Petrás Ince irathagyatékának, és benne a Bugát Pál Klézsére írt, életszerű számítás szerint legalább három (ennél azonban valószínűleg több) levelének a

²⁸ Kátai 1868: 11.

²⁹ Kenessey 1866: 458. Ferencet itt már Bugát vezetékneven említik; névváltoztatásáról lásd a következő jegyzetpontot.

³⁰ [Petrás Ferenc és Petrás János névmagyarosítási ügyének iratai]. Pest–Bécs, 1865. MNL OL D 189. 5025/1865. Lásd még: Névmagyarosítások 1865: 215.

³¹ *Hagyatéki osztály*. Budapest, 1884. jan. 29. BFL_IV.1411.b_1905_07812_Bugát

³² Kubinszky Mihály kanonok az SZLT elnökéhez: *Részletes 'Javaslatok' a moldvai katolikus magyarok ügyében*. Pest, 1868. okt. 21. MTA KtMs.10.528/9.

³³ Petrás a leveleiben háromszor említi Bugát Ferencet, akit magyarországi utazókkal vagy pesti levelezőtársaival üdvözöltet. Balajthy 1995: 996–997; és Domokos 1979: 1504. Ezek az adatok 1880–81-ből és 1884-ből valók; az 1850–60-as években ennél bizonyára még jóval szorosabb volt a kapcsolata a Magyarországra szakadt unokaöccsével.

valószínű sorsáról a szakirodalomból tájékozódtam. A hagyatékot eszerint magyarországi utazók 1887 nyarán Petrás Mihály klézsei kántor házában egyik szobájában,³⁴ a századfordulón pedig a ház padlásán látták. Rubinyi Mózes, aki ekkor az iratok egy részét Pestre hozta, csak Petrás népnyelvi gyűjtései érdekelték,³⁵ így a többit, közte a teljes levelezést, Klézsén hagyta. Petrás Mihály leszármazottai ma már nem élnek a faluban (Domokos Pál Péter már az 1930-as években is csak a család igen távoli rokonait találta meg³⁶), a háza sem áll; az egykor a ház padlásán tárolt irattömeg tehát azóta vagy ismeretlenül kallódik valahol, vagy ami valószínűbb, szétszóródott és megsemmisült; akárhogy is, számomra jelenleg hozzáférhetetlen.

A másik fél, Bugát Pál irathagyatékát, amely Petrásnak a professzorhoz írt legalább három (ennél azonban bizonyára szintén több) levelét is tartalmazta, nem találtam meg fővárosi közgyűjteményekben: a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, illetve az Országos Levéltár összesen is csak néhány tucat Bugátnak szóló levelet őriz, s ezek egyike sem a Petrástól származik.

Ezután Bugát teljes tárgyi hagyatékának a nyomába eredtem. Ezt először az özvegy bontotta meg, férjének bizonyos kéziratait és könyveit különféle intézményeknek, egyes műtárgyait pedig magánszemélyeknek adományozva.³⁷ Újabb jelentős eseményre 1969-ben kerül sora hagyaték történetében, amikor is a gyöngyösi Mátra Múzeum megvásárolt egy Bugáthoz kötődő nagyobb anyaggyűjtést.³⁸ Ez némi kerülővel a Városmajor utcai nyaralóból származott, és a professzor ottani bútorait, a magát és feleségét ábrázoló műtárgyait, valamint különféle okleveleit tartalmazta; egyéb iratait azonban, így a levelezését, nem.³⁹ Bugát fogadott fiai családjának anyakönyvi adataiból kitűnt, hogy az eladó Bugát Lajos egyik leányával állt családi kapcsolatban.⁴⁰ Sikerült megtalálnom az illető egyik leszármazottját, aki azonban nem tudott felvilágosítást adni a keresett iratokról.

Tekintettel arra az eshetőségre, hogy a Petrás leveleit is tartalmazó irattömeg, miután ismeretlen időpontban elkülönült a hagyaték többi részétől, akár a Kötő utcai házba is kerülhetett, ezen a nyomon is elindultam. Ez is Bugát Lajoshoz vezetett, mert a házat az özvegy halálával ő örökölte meg,⁴¹ és legkésőbb amikor 1897-ben eladta,⁴² bizonyára ő is ürítette ki. Ám ha valaha voltak is itt a

³⁴ Ballagi 1888: 12.

³⁵ Rubinyi 1902: 203.

³⁶ Domokos 2001: 137.

³⁷ *Bugát Pálné Almay Erzsébet a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez*; Pest, 1865. okt. 16. MTA Kt RAL 1107/1865; Magyary-Kossa 1927: 390; és Kisfaludy-Társaság 1908: 7.

³⁸ Molnár 1973: 25.

³⁹ Köszönöm Báryné dr. Gál Edit gyöngyösi muzeológus kollégám tájékoztatását.

⁴⁰ Györe Zoltán: *Nógrádmegyer lakosságának genealógiája*. Györe 2008: f. 235. (Kézirat, jelenleg csak CD-n hozzáférhető)

⁴¹ *Hagyatéki osztály*. Budapest, 1884. jan. 29. BFL_IV.1411.b_1905_07812_Bugát

⁴² *Ingatlan adásvételi szerződés*. Budapest, 1897. nov. 8. BFL_VII.168.a_1897_0571.

hagyatékból származó iratok, az ő általam felkutatott leszármazottjának a kezén ma már ezekből semmi sincs, és az illető nem is tud a hollétükről.

Megpróbáltam felkutatni Petrás Ince két unokaöccse, Bugát (Petrás) Ferenc és János leszármazottait is. Ferenc gyermektelenül halt meg; János egyik unokáját sikerült ugyan megtalálnom, de Bugát Pál irathagyatékához, és benne Petrásnak a professzorhoz intézett leveleihez (vagy, mert az ő személye a Bugáttal való ismeretségén túl is érdekel, a Magyarországon élő unokaöccseihez írt, illetve bármilyen más leveléhez) ezen a réven sem jutottam el.

Az új adatok alapján tehát Petrás Ince életrajzát három ponton egészíthetjük ki, s ezek mind az életének egy alig ismert másfél évtizedéből valók. Újdonságot jelent egyrészt az a tény, hogy tehát a moldvai csángó értelmiség kezdeti magyarországi képzéséért nem csak írásaival szállt síkra, hanem adandó alkalommal gyakorlati lépéseket is tett ennek érdekében: a szükséges magyarországi kapcsolat kiépítése után nehéz körülmények között megszervezett három csoportban tizenegy, illetve Pestre küldött két csoportban nyolc továbbtanulandó fiút, a távolból is lehetőleg egyengetve itteni sorsukat. Új adat másrészt az is, hogy a társadalmi kapcsolati hálója az események során új elemmel, Bugát Pál pesti professzorral bővült, és hogy kettőjük ismeretsége valószínűleg hosszabb ideig, akár másfél évtizedig is tartott, s ők ketten ezalatt ismeretlen számú levelet váltottak egymással. Harmadsorban fontos új adalékot jelent Petrás magyarországi utazásának ténye is. Az irodalomban forog néhány forrásmegjelölés nélküli állítás arról, hogy missziójának csaknem fél évszázada alatt – ahogy az különben életszerű is – többször is járt volna Magyarországon,⁴³ ezekről az útjairól azonban eddig tényszerűen semmit sem tudtunk. Életrajzát most tehát kiegészíthetjük egy 1847 februárjában tett magyarországi utazással, melynek tartamát és eseményeit jelenleg nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy ennek során Pesten, Bugát Pál házánál is megfordult.

Irodalom

BALAJTHY Katalin

1995 Petrás Incéről, ismeretlen levelei kapcsán. *Ethnographia*. CVI. 2. 983–1001.

BALLAGI Aladár

1888 A magyarság Moldvában. *Földrajzi közlemények*. XVI. 1–2. 1–27.

BUGÁT Pál

1846 Jelentés a moldvai ifjakról, és hálaköszönet azoknak, kik irántuk jótékonysággal viseltettek. *Nemzeti Ujság*. XL. 396. 764; 397. 767–768; 398. 771–772.

1847 Moldvai rokonink ügyében. *Budapesti Híradó*. IV. 553. 150–151.

1848a Moldvai véreink' ügye. *Religio és nevelés*. V. 1. 6. 45–47. (Csak a helyesírás tekintetében eltérő változatát l.: Moldvai véreink ügye. *Nemzeti Ujság*. XLII. 625. 885–886.)

⁴³ Imets 1870: 61.

- 1848b Nyilvános köszönet. *Religio és nevelés*. V. 1. 33. 272–273.
- DOMOKOS Pál Péter
1979 „... édes Hazámnak akartam szolgálni ...” Budapest: Szent István Társulat
2001 *A moldvai magyarság*. Budapest: Fekete Sas Kiadó
- IMETS Fülöp Jákó
1870 Tusnádi Imets Fülöp Jákó gymn. igazgató-tanár uti-naplója, 1868. In Veszely Károly – Fülöp Jákó Imets – Kovács Ferenc: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhbonban 1868*. I. 1–197. Maros-Vásárhelyt: Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján
- JABLONCZY Ignác
1848 Közlemények utazási naplóból. I. *Életrajzok*. VI. 28. 812–815.
- JERNEY János
1851 *Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845*. 1. Pesten: Jerney J.
- KÁTAI Gábor
1868 *Emlébeszéd Bugát Pál felett. A K. Magyar Természettud. Társ. MDCCCLXVIII-ik (1868) évi febr. 1. tartott buszonöt évi jubileuma alkalmából*. Pesten: Magyar Természettudományi Társulat.
- KENESSEY Albert
1866 Az ó-budai hajó-gyár 1866-ban. *Vasárnapi Ujság*. XIII. 38. 458.
Kisfaludy-Társaság
1908 A Kisfaludy-Társaság. *Budapesti Hirlap*. XXVIII. 75. 7.
- [KOSSUTH Lajos]
1842 Igénytelen nézetek. *Pesti Hirlap*. II. 184. 705–706.
- MAGYARY–KOSSA Gyula
1927 Bugát és a magyar orvosi nyelv. *Orrosi Hetilap*. LXXI. 14. 389–392.
- MOLNÁR József
[1973] Bugát emlékek a Mátra Múzeumban. In Fülöp Lajos (szerk.): *A gyöngyösi Berze Nagy János gimnáziumértékesítője az intézet fennállásának 339. esztendejében. 1972–73*. 19–26. Gyöngyös: Berze Nagy János Gimnázium
- Névmagyarosítások
1865 Névmagyarosítások. *Vasárnapi Ujság*. XII. 18. 215.
- PETRÁS Ince
1842 Döbrentei Gábor' kérdései 's Petrás Incze' feleletei a' moldovai magyarok felől. *Tudománytár*. XII. Értekezések. 7. 7–34. 8. 67–94.
- RUBINYI Mózes
1902 Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr*. XXXI. 4. 202–208.

Rövidítések

BFL = Budapest Főváros Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MPRKL = Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára

MTAK Kt = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és régi könyvek gyűjteménye

Katalin Balajthy

‘...BEKOPOGOTT HOZZÁM EGY MOLDOVÁBÓL JÖTT ROKONOM...’

[A RELATIVE OF MINE FROM MOLDOVA KNOCKED ON MY DOOR]: ADDITIONAL
DETAILS TO COMPLEMENT THE STORY OF INCE PETRÁS'S AND PÁL BUGÁTS
ACQUAINTANCE

This paper presents the acquaintance, including written correspondence and the personal encounter, between Moldavian missionary *Ince Petrás* and Budapest-based medical professor *Pál Bugát* through recently accessed data collected from libraries and archives. The Moldavian *Csángó-s*, who lived in isolation from the institutions of Hungarian higher education, did not have their own elite of intellectuals even in the first half of the 19th century. *Ince Petrás*, who had been born in Moldavia and, thus, had a first-hand and profound experience of the problems of his people in this respect, called for the initial education of a *Csángó* intelligentsia in Hungary. I assume that, as a matter of course, he must have contacted *Pál Bugát* in a letter for this reason. In fact, *Petrás* came to Hungary at the end of the winter of 1847, when he visited his nephews who were staying in the *Bugát*-household at that time, and also met and consulted the Hungarian professor, with whom he continued to stay in touch until the year 1865.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás halálos áldozatai Szolnok megyében

CSEH GÉZA

Szolnok megyében az 1956-os forradalom eseményei a november 4-i szovjet katonai beavatkozásig halálos áldozatok nélkül, viszonylag nyugodt körülmények között zajlottak le.¹ Néhol a falvakban előfordult, hogy a helyi párt- és állami vezetőket bántalmazták, de halálos vagy életveszélyes sérülést senkinek sem okoztak. A forradalom alatti nyugalomnak tulajdonítható, hogy a megtorlás idején Szolnok megyében politikai ügyben nem hoztak halálos ítéletet. Ennek ellenére a karhatalmisták és a politikai rendőrség tömeges terrorja: az indokolatlan fegyverhasználat, a verések és kínzások bizonyíthatóan legalább 13-14 ember életét oltották ki. A karhatalom fennmaradt naplói, a halotti anyakönyvek bejegyzései és a leszármazottak, rokonok visszaemlékezései bőségesen tanúskodnak erről.

Szolnok megyében a *karhatalom hivatalosan 1956. november 25-én alakult meg* Kanász Béla honvéd-alezredes vezetésével. Ám a karhatalmisták, többnyire a felosztatott ÁVH tagjai már korábban elkezdték a lakosság megfélemlítését. A megtorlás november vége után, de különösen januárban és februárban vált tömegessé. A karhatalmisták úgyszólván végigverték az egész megyét. Nemcsak a forradalom helyi vezetőit, hanem a térszekekből kilépőket, a munkástanácsok tagjait is bántalmazták, és gyakran indok nélkül, olykor személyes haragból vertek meg értelmiségieket és szinte mindenkit, akit feljelentettek náluk.

A Szolnok megyei karhatalomba *892-en jelentkeztek*. Ezeknek kb. a fele Szolnokon teljesített szolgálatot. Csak Bács-Kiskun és Csongrád megyében volt több karhatalmista, mint Szolnok megyében.² Az állomány *túlnyomó részét hivatásos katonák* képezték. Ők így próbálták elkerülni a leszerelésüket, és ezzel a további megélhetésüket biztosították. A karhatalom állományának legnagyobb része *járőr- és*

¹ Ez a tanulmány egy korábbi publikáció kiegészített és módosított részlete: Cseh 2016: 179–207.

² Elsősorban azokban a megyékben volt magas a karhatalmisták száma, ahol az átlagosnál több honvéd- és határőr alakulat állomásozott.

vagyonvédelmi feladatokat látott el. Ám a *Szolnoki Tiszti Munkásszázad* elnevezéssel volt 19-es vöröskatonákból, illegális kommunistákból, ávósokból, pártmunkásokból, egykori görög partizánokból és egyéb elkötelezett személyekből december 8-án létrejött 120 fős elitalakulat különösen kegyetlenül bánt az elfogott emberekkel. Fodor János századparancsnok a Horthy-korszakban a solnoki illegális kommunisták vezetői közé tartozott, az alakulat működését mégis inkább a helytese, Szekeres László városi másod-párttitkár irányította.³ Ez az egység a Koltói úti Általános Iskola⁴ légópincéjében rendezkedett be. Többnyire ide hurcolták és itt kínozták foglyaikat.

Mezőtúri karhatalmisták csoportképe. Készítője ismeretlen
(MNL JNSZML XXXV. 63. f. II. fcs. 30. ó. e. 14. szám)

A forradalom leverése után rövid időn belül a rendőrség is bekapcsolódott a megtorlásokba. November végén a Kádár-kormány formálisan elbocsátotta az ÁVH egész állományát és szinte azonnal megkezdődött a volt ávósok egyénekenkénti felülvizsgálata. Szolnok megyében az államvédelmi hatóság állományába 1956 őszén, a végleges feloszlás előtt kilencvenheten tartoztak. Közülük viszonylag kevesen kerültek át közvetlenül a karhatalomba. Varga Sándor őrnagy, a megyei rendőrfőkapitányság (1956-ban a Belügyminisztérium Szolnok Megyei Főosztálya) vezetője a fegyveres erők miniszterének 20-953/1956. sz. utasítása szerint a rendőrség állományából 86 állambiztonsági tisztet, tiszthelyettest és alkalmazottat december 1-jei hatállyal elbocsátott.⁵ Az ávósok azonban nem maradtak sokáig állás nélkül. Egy részük már ekkor sem tartózkodott a megyében, ha-

³ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. ó. e.

⁴ Az intézmény jelenlegi neve: Szegő Gábor Általános Iskola

⁵ ÁBTL BM Szolnok Megye Főosztálya 1/Á-64/Á. 1956. 2.8.1. 693. doboz

nem az ország más vidékein rendőrségi alkalmazásban állt. Csak nagyon kevesen mentek vissza a termelőmunkába, de ők is csupán rövid időre. Elbocsátásuk nem az állomány megrostálását és menesztését, hanem a lakosság megtrévesztését szolgálta. December 10-én M. Szabó István rendőrőrnagyot nevezték ki az újonnan felállított politikai nyomozóosztály vezetőjévé. M. Szabó korábban Szegeden az ÁVH vezető beosztású tisztje volt. Más megyékből további volt ávós tiszteket hoztak Szolnokra, míg az itteni ÁVH-sok egy részét a Dunántúlra, továbbá Hajdú-Bihar és Heves megyékben osztották be a rendőrségen szervezett politikai nyomozóosztályokba. 1957 tavaszán már az áthelyezett tisztek közül is többen visszatérhettek Szolnokra. Az ÁVH megyei állományának mind a 97 tagjáról 1957 elején egy pártbizottsági jelentésben megállapították, hogy „valamennyien becsületes munkásemberek.” Májusban már a Szolnok megyei volt államvédelmi apparátus 80%-a a rendőrség politikai osztályán dolgozott, döntő többségükben korábbi szolgálati helyükön, néhányan más megyékben.⁶ Ezekben a hónapokban viszont a rendőrség állományát szigorúan átrostálták és a forradalmi szervekkel együttműködő tiszteket, tiszthelyetteseket leszerelték. A karhatalom és a rendőrség viszonya mégsem volt felhőtlen. A rendőrök lenézték a mindenféle szakmai ismeret és kiképzés nélküli karhatalmistákat. Fegyelmi ügy lett belőle, amikor az egyik rendőr nyilvánosan egyenruhába bújtatott szarvasmarháknak nevezte a karhatalmistákat. A karhatalmisták gyakran írásbeli parancs nélkül állítottak elő embereket, amit a rendőri vezetők joggal kifogásoltak. Tény azonban, hogy a megtorlás törvénytelen ségeiből a rendőrök is alaposan kivették a részüket. A Szolnok megyében 1956 novembere és 1957 májusa között agyonlőtt és halálra vert áldozatok felét, mintegy hét személyt rendőrök, vagy karhatalmisták és rendőrök együttesen ölték meg.

1956 decemberének közepén a szolnoki rendőrségen külön BM karhatalmat szerveztek 112 fő részvételével.⁷ Ez az egység talán még a Tiszti Munkásszázadnál is könyörtelenebb volt. A BM karhatalmisták a Ságvári úti⁸ városi rendőrkapitányságon kínozták foglyaikat. Ám ezen a helyen rendőrorvos is teljesített szolgálatot és az ütlegeket leállította, ha életveszély állt fenn. Előfordult, hogy börtönkórházba utalta a foglyot és ezzel az életét mentette meg. Vidéken azonban a rendőrségen nem volt orvos, a községekben még felettes tiszt sem, aki közbeléphetett volna. Ezért halálos következményekkel járó brutalitásokra elsősorban a kisebb települések rendőrőrsain és a vidéki karhatalmisták akciói során került sor.

A Szolnok Megyei Karhatalmi Parancsnokság által vezetett eseménynaplókban verésekről alig olvashatunk. Inkább csak „megdorgáltuk, elbeszélgettünk vele, mert szemtelenül viselkedett” és ehhez hasonló enyhe, ám sokat sejtető kifeje-

⁶ MNL JNSZML XXXV. 1. f. 2. fcs. 1957. 26. ó. e. – Berki 1993: 116.

⁷ Berki 1993: 116.

⁸ A jelenlegi Szapáry út 21. sz. épületben működött a városi rendőrkapitányság.

zések fordulnak elő. A pufajkások gyilkosságaira azonban az eseménynaplók is fényt derítenek, jóllehet a valóságot elferdítve, a tettesek számára kedvező megvilágításban ismertetik az életellenes atrocitásokat. Az egyes települések halálozási anyakönyvei, az 1989 után megjelent újságcikkek, visszaemlékezések és helytörténeti írások 13-14 olyan halálesetről tudósítanak, melyekért a karhatalom, vagy a rendőrség tagjai voltak a felelősek. Nem mindig politikai szándék motiválta őket. Néhány esetben a személyes bosszú vagy egyszerűen az önbíráskodás, vagy fékezhetetlenségük és hatáskörük túllépése járt tragikus következményekkel. Olykor a tettesek és a sértettek alkoholos befolyásoltsága is szerepet játszott a konfliktusok kialakulásában.

Az első gyilkosságot 1956. november 14-én Kisújszálláson követték el a mindössze 17 éves Ressinka József sérelmére. Ressinka a testvérével és annak feleségével a moziból ment hazafelé, amikor Z. Kovács karhatalmista⁹ egy rendőrrel együtt megállította őket. Ressinka József és Z. Kovács előzetesen már a mozi büféjében összevesztek. Az utcán ismét indulatosan vitatkozni kezdtek, végül Z. Kovács puskával agyonlőtte Ressinka Józsefet, Ressinka Lajost pedig a rendőr sebesítette meg életveszélyesen pisztolyával. Z. Kovács valószínűleg személyes bosszúból követte el a gyilkosságot. Állítólag azért haragudott Ressinkára, mert még a forradalom előtt, októberben rendezőként nem engedte be egy szüreti bálba. Z. Kovács később Budapestre költözött.¹⁰ Nincs tudomásunk arról, hogy a gyilkosságért bíróság elé állították volna.

1957. január 11-én éjjel 2 órakor a mezőtúri állomáson K. József karhatalmista Mészáros Pál túrkevei lakost igazoltatta, aki azonban a személyi igazolványát nem volt hajlandó megmutatni. A karhatalom eseménynaplója szerint dulakodás kezdődött közöttük és a karhatalmista géppisztolyából rövid sorozatot lőtt Mészáros hasába. Mészáros Pál a kórházba szállítás közben belehalt sérüléseibe.¹¹

Szolnokon 1957. január 15-én, este fél kilenckor a Bástya utca 6. számú ház előtt négy pisztolylövessel megölték Markóth László 28 éves rákóczi falvi lakost, aki bányászként dolgozott Nógrád megyében. Noha a *Tiszavidék* című megyei lap a nyomozás eredményének közzétételét ígérte, erre sohasem került sor.¹² Csupán feltételezhető, levéltári iratok hiányában azonban nem bizonyítható, hogy Markóth László politikai gyilkosságnak esett áldozatul.

A volt csendőrök, az egykori testőrség tagjai, az 1945-ös hatalomváltás előtt rendőri, honvédtiszt és tiszthelyettesi szolgálatot teljesítők, továbbá a lelkészek ellen a megtorlás időszakában az átlagosnál is sokkal keményebben léptek fel.

⁹ Mivel a Szolnok Megyei Karhatalom hivatalosan csak november végén alakult meg, Z. Kovács a rendőrséggel együtt teljesíthetett karhatalmi szolgálatot.

¹⁰ Ducza 2015: 114–118.

¹¹ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. c.

¹² *Tiszavidék*, 1957. január 17. 1.

Ezek a személyek a forradalom alatt általában visszafogottan viselkedtek, kezdeményező és vezető szerepet nem vállaltak. A megtorlás halálos áldozatainak jelentős része mégis közülük került ki. Mivel a restaurált kommunista hatalom ideológiai szempontból azt akarta bizonyítani, hogy a Horthy-rendszer hívei robbantották ki az „ellenforradalmat,” bűnbakokra volt szükség, miközben a letartóztatottak nagy többsége valójában kétkezi munkás, paraszt és új értelmiségi volt. A karhatalom és a rendőrség is az erre irányuló instrukciók szerint járt el.

1957. február 9-én Fegyverneken Fehér János volt csendőrt a rendőrök a helyszínen agyonlőtték, mivel az előállítási parancsnak állítólag nem akart engedelmessé válni. Fehér a karhatalom eseménynaplója szerint „...100 Ft-ért a hóhér szerepét vállalta a kommunisták meggyilkolásában.”¹³ Ám a forradalom idején a községben senkit sem öltek meg, sőt még le sem tartóztattak.

A gyilkosságok közül Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébános tragédiája számít a legsúlyosabb esetnek, aki a pufajkások és a rendőrök előre kitervelt akciójának esett áldozatul. A lelkész a *Fehér Könyv*¹⁴ szerint a forradalom alatt a községben kezdeményezte a Kiszgadzapárt újjászervezését és a felkelőknek fegyvert követelt¹⁵, ezt azonban más levéltári forrás nem támasztja alá. A gyilkosság okára a Kenyeres család, továbbá a váci és a kalocsai egyházi levéltárak által őrzött dokumentumok adhatnak választ. Ugyanis a tiszavárkonyi plébános levelei eredeti példányban vagy lemásolt formában fennmaradtak. Ezeket a fontos forrásokat Varga Lajos váci segédpüspök a *Vigilia* folyóiratban 2008-ban közreadta.¹⁶ A levelekből egy filozófiai és vallási kérdésekben nagyon jól felkészült, kiemelkedően művelt, de a politikai helyzet megítélésében túlságosan jóhiszemű ember személyisége rajzolódik ki. Kenyeres őszintén bízott a pozitív politikai változásokban nemcsak a forradalom kitörése előtt, hanem még annak leverése után is.

1956. október 16-án a Petőfi Körnek írt levelében javasolta, hogy a vallás kérdését is vitassák meg. Rámutatott a hit jótékony hatására a nemzet és különösen az ifjúság nevelésének vonatkozásában. November 2-án a házi őrizetből kiszabadult Mindszenty József hercegprímást köszöntötte levélben, amit csak 1956. december 10-én [!] adott postára. Akkor, amikor Mindszenty már több mint egy hónapja az amerikai nagykövetségen tartózkodott és a forradalom résztvevőivel szemben a megtorlás országszerte megkezdődött. Kenyeres Lajos az egyházi oktatás elképzelt jövőjéről, a szerzetesrendek részleges visszaállításáról és a plébániák javadalmazásáról fejtette ki gondolatait. December 27-ével keltezett levelében

¹³ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

¹⁴ 1957-ben megyénként „fehér könyvet” állítottak össze, melyekben igyekeztek lejártni a forradalom résztvevőit. A szolnoki „Fehér könyvet” azonban elképesztő túlzásai miatt nem jelentették meg, de a kézírata a megyei levéltárban fennmaradt.

¹⁵ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 1. fcs. 1956. 3. ó. e.

¹⁶ Varga 2008/11. 867–871.

Dögei Imre földművelésügyi miniszternek az 1945-ös földreform rendelkezéseire hivatkozva javasolta, hogy kisebb, 5-15 holdas földterületek juttatásával segítsék a községekben élő lelkészek és egyházi alkalmazottak megélhetését. Ugyanezen a napon Kádár Jánosnak is levelet írt a tiszavárkonyi lelkész. Ebben a sajtószabadsággal kapcsolatosan tett sajátos javaslatot. Helytelenítette, hogy kizárólag a párt és a kormány kezében vannak az újságok. Ezért az országos lapok számainak fél terjedelmében független szerkesztőségek által összeállított tartalom megjelenítését indítványozta. Végül 1957. január 3-án Jurij Andropov szovjet nagykövetnek címzett levelében a nemzetek és népek egyenjogúságáról fejtette ki gondolatait.¹⁷ Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy felsőbb helyről adták ki az utasítást a plébános megfélemlítésére és talán a megölésére is.

Kenyeres Lajost hét másik társával együtt, már 1957. február 3-án összeverték a tószegi volt jegyzőlakásban a karhatalmisták és a rendőrök.¹⁸ A pap február 28-án Vezsenyből hittanóra után kerékpárral indult haza a Tisza-gáton. A karhatalmisták egy villanypózna és egy tőzegrakás közé vékony drótot feszítettek ki, amit Kenyeres nem vett észre és keresztülbukott rajta. Ekkor heten – pufajkások és rendőrök – rárontottak, összeverték, majd Fekete János rendőr tarkón lőtte. A plébános kerékpárját beledobták a Tiszába, holttestét pedig egy homokpadka alá húzták, amelyet azután ráomlasztottak. Kenyeres Lajos teteme csak egy évvel később, a Tisza áradásakor került elő. Egy martfűi halász napra pontosan a gyilkosság évfordulóján talált rá a folyóban lebegő holttestre,¹⁹ ami a száraz homok konzerváló hatásának köszönhetően felismerhető állapotban maradt.

1957 tavaszán a vidéki rendőrőrsökön még a megyeszékhely karhatalmistáinál és rendőreinél is kegyetlenebbül bántak a letartóztatottakkal, és ennek következtében a verésekbe többen belehaltak. 1957. március 8-án a kenderesi rendőrség udvarán Makra Endre helybeli lakost magatehetetlenné verték. Az anyakönyvi bejegyzés szerint a szerencsétlen ember két nap múlva zsírembólia következtében elhunyt. A családtagok elmondása szerint viszont a rendőrök agyonlőtték. Makra Horthy Miklós kormányzó útbiztosító testőre volt. Állítólag ezért ölték meg, noha a forradalomban nem töltött be különösebb szerepet. Holttestét a családja nem temethette el Kenderesen, hanem csak a szomszédos községben, Kunhegyesen. Özvegye és három gyermeke Kenderesről rövidesen Zalaegerszegre költözött.²⁰ A kisújszállási Bárdi Imrét a karhatalmisták és a rendőrök többször nagyon súlyosan bántalmazták. Esténként dzsippel vitték el, és reggel magatehetetlen állapotban az udvar elejébe letették. 1957. március 17-én letartóztatták,

¹⁷ Varga 2008/11. 867–871.

¹⁸ Jurkovics 1991. október 6. 26–27; 1991. október 20. 26–27.

¹⁹ Szántó 1992: 86–88.

²⁰ *Ma Holnap* 1989. november 9. 4–5. – MNL JNSZML XXXIII. 2. Kenderes község halálozási anyakönyve 1957/30.

előbb a tököli, majd a kistarcsai internálótáborba szállították. Fél év múlva Kistarcsáról a budapesti Bakács téri kórházba került, ahonnan november 6-án a felesége hazavihette Kisújszállásra. Négy nap múlva azonban az elszenvedett verések következtében elhunyt. Bárdi 1945 előtt testőrőrmester volt, de az 1956-os forradalom helyi eseményeiben nem vett részt. Csupán a tömegben állt, amikor a szovjet hősi emlékművet ledöntötték. Balszerencséjére egy fényképfelvételről beazonosították és ez megpecsételte a sorsát.²¹

Bárdi Imre testőrruhában.

Készítője ismeretlen (az eredeti felvétel Bárdi Ilona szolnoki lakos tulajdonában)

1957 márciusában a szolnoki kórházban több, vidékről beszállított, összevert ember halt meg szívbántalom miatt, valamint zsírembólia által kiváltott veseelégtelenség, vagy heveny vesegyulladás következtében. Ugyanis gumibottal végigverték a testüket és a zsírszövet belekerült a vérkeringésükbe. Kómás állapotukon csak művesekezeléssel lehetett volna segíteni, amit akkor még a magyarországi kórházakban nem alkalmaztak. Kemény Pál talajvegyszert, a Karcagi Gépállomás Munkástanácsának elnökét előbb a helyi rendőrségen, majd a Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányságon hallgatták ki. Kemény a II. világháború alatt honvédtiszt volt, ezért a Karcagi Városi Forradalmi Tanács katonai szekciójába is beválasztották. A kihallgatások során nagyon súlyosan bántalmazták. A szolnoki rendőrségről beszállították ugyan a kórházba, de az orvosok az életét már nem tudták megmenteni. Kemény Pál 1957. március

18-án heveny veseelégtelenség következtében hunyt el. Holttestét a hozzátartozói nem hozhatták haza Karcagra, hanem a megyeszékhelyen hatóságilag kijelölt sírhelyen temethették el.²² A Szolnok Megyei Kórházban március 28-án heveny vesegyulladásban halt meg Jónás Károly tószegi lakos, akit a helyi rendőrök vertek meg. A tószegi rendőrök ütlegetéseibe két másik társa, id. Bajári István és Balanyi Pál is belehalt. A debreceni klinikára elszállított Balanyi halálát közvetlenül ugyancsak veséjének működésképtelenné válása okozta.²³ A három 56-os mártír emlékére 1992.

²¹ *Új Néplap* 2014. július 21. 4.

²² *Nagykunsági Hírmondó* 1991. november 1. – MNL JNSZML XXXIII. 2. Szolnok város halálozási anyakönyve 1957/165.

²³ MNL JNSZML XXXIII. 2. Szolnok város halálozási anyakönyve 1957/185. – Debreceni II. Anyakönyvi kerület, halálozásának anyakönyve 1957/303.

augusztus 17-én Boros Péter belügyminiszter kopjafát leplezett le a község temetőjében.²⁴

Az idő előrehaladtával az önkényeskedések a Kádár-rendszer érdekét is kezdték veszélyeztetni, ugyanis a lakosságot az esztelen és indokolatlan terrorral csak megfélemlíteni lehetett, megnyerni már nem. Ezért néhány esetben az indulatok csillapítása céljából látszólag felléptek a legkirívóbb törvénytelenségek elkövetőivel szemben. A több ember meggyilkolásáért felelős tószegi rendőrök ellen a katonai ügyészség vizsgálatot indított. Letöltendő szabadságvesztésre azonban egyiküket sem ítélték. Pallai Sándort, a Szolnoki Városi Rendőrkapitányság vezetőjét alkalmatlansága és szélsőséges kilengései miatt Tóth Imre megyei rendőrfőkapitány leváltotta tisztségéből. Ezek a lépések viszont a kormány helyi szervei és a karhatalom konfliktusához vezettek. A Szolnoki Tiszti Munkásszázad tagjai a letartóztatott tószegi rendőrök szabadon bocsátását, Pallai százados visszahelyezését és a számukra nem megfelelő rendőrtisztek eltávolítását követelték. Ennek érdekében nyolctagú bizottságot küldtek Budapestre, hogy intézkedjenek ezekben az ügyekben. Pallai százados önkényeskedésére jellemző, hogy Jászberényben egy katonatisztet megpofozott, a rendőrtiszteket pedig állandóan sértegette. Amikor felettesei felelősségre vonták, váll-lapjait letépte és káromkodva eléjük vágta.²⁵ A Szolnoki Tiszti Munkásszázad a mindenki előtt nyilvánvaló önkényeskedések ellenére kiállt a leváltott városi rendőrkapitány mellett. Érdemesnek tartjuk idézni a tószegi rendőrökkel kapcsolatos véleményből, melyek a pufajkás elit alakulat 1957. április 8-án tartott párttaggyűlésén hangzottak el. T. Imre karhatalmista egyenesen a négy őrizetbe vett rendőr kitüntetését javasolta, mivel az agyonverték „ellenséges elemek voltak.” D. József pedig kijelentette: „...ha valaki betegsége miatt egy-két pofontól meghal, akkor nem lehet becsukni a becsületes rendőröket.” K. István karhatalmista hozzászólásából ugyancsak a pufajkások elképesztő cinizmusa tűnik ki. Mint mondotta, ő semmi értelmét nem látja, hogy emberek haljanak meg, kerüljenek kórházba, mert „...ezeknek a legyeknek a temetése és kórházi ápolása sok pénzébe kerül az államnak.”²⁶

A karhatalom és a rendőrség által elkövetett gyilkosságokon kívül, a karhatalom eseménynaplóiban több öngyilkosságról olvashatunk. Az esetek egy részében nem kizárt, hogy a pufajkások végeztek áldozataikkal, vagy legalábbis semmit sem tettek megmentésük érdekében. 1957. március 9-én Kovács József karcagi lakosnál házkutatáskor egy TT pisztolyt találtak. Kovács a felelősségre vonás miatti félelmében a karhatalmisták jelenlétében kútba ugrott és meghalt.²⁷ Két nappal később, március 11-én Tiszaörsön történt hasonlóan gyanús eset, amikor

²⁴ *Új Néplap* 1992. augusztus 18. 1–2.

²⁵ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

²⁶ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

²⁷ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

Magyar József „volt ellenforradalmár” felakasztotta magát, amikor a pufajkások megjelentek a lakásán.²⁸ Március 21-én ugyancsak a karhatalmisták megérkezésekor lett öngyilkos Borus Sándor honvéd őrzető, karcagi lakos, aki még 1956 októberében megszökött veszprémi alakulatától és azóta otthon tartózkodott. Amikor meglátta a tanyájához közeledő pufajkásokat, bezárkózott az épületbe és felakasztotta magát. A kötélről azonban levágták és életveszélyes állapotban a karcagi, majd a debreceni kórházba szállították. Az eseménynaplóból nem derül ki, hogy végül Borus életben maradt-e.²⁹ Az ő esetében az idegenkezűség kizárt. Borus Sándor példája bizonyítja azt a félelmet, amelyet az emberek éreztek. Egyesek inkább az öngyilkosságot választották, mint a verést és a kínzást, ami le-tartóztatásuk után következett volna. Csesznok István, aki a Tiszaörvényi Községi Forradalmi Tanács elnök-helyettese volt, 1957. május 16-án követett el öngyilkosságot.³⁰ Jóval később, 1958. június 23-án a halálba menekült Fonád József agronómus is, a Tiszabői Községi Forradalmi Tanács és a Törökszentmiklósi Járási Forradalmi Tanács egykori elnöke. A meghurcolások felőrölhették idegrendszerét és a fellebbviteli bíróság ítélete előtt önkézével vetett véget életének.³¹

1957. május 9-én Szolnokon különösen súlyos, egyéni atrocitásra került sor. M. Miklós karhatalmista rendőr-szakaszvezető a Tisza Mozi előterében ittas állapotban a feleségét bántalmazta. A kikerülő rendőrök a részegét kivezették az épületből. Az utcán azonban dulakodni kezdett velük, majd elővette a pisztolyát és Kürti Endre rendőrőrmesterre rálőtt. A mindössze 21 éves rendőr a mentőautóban elhunyt. A karhatalmistát hasba lőtték, de felépült sérüléséből. A Budapesti Katonai Bíróság tíz év szabadságvesztésre ítélte. A rendőrgyilkosságért kiszabott, viszonylag enyhének számító ítéletben valószínűleg szerepet játszottak M. Miklós politikai érdemei.³²

A karhatalom tagjainak fegyvelmeztlenségét és féktelen önkényeskedését a sorozatos leszerelések és az állomány folyamatos frissítése ellenére sem sikerült korlátok közé szorítani. Működésük a konszolidálódó kommunista hatalom számára egyre inkább hátrányossá vált. Ezért áprilistól megkezdték az egész szervezet visszaszorítását, hatáskörének szűkítését. A karhatalom nyomozói feladatkörét fokozatosan teljesen átvette a „megtisztított” rendőrség politikai nyomozó osztálya. A pufajkás szakaszok vezetőit és egyes tagjait a civil szférában, községi tanácselnöki, vb-titkári, vállalatigazgatói, tsz-elnöki, földművesszövetkezeti elnöki, vendéglátó- és kereskedelmi egységek vezetői állásaiban helyezték el. A honvéd-karhatalom hivatásos tisztjeit és tiszthelyetteseit többnyire magasabb rendfokozat-

²⁸ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

²⁹ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

³⁰ MNL JNSZML XXXIII. 2. Tiszaörvény község halálozási anyakönyve 1957/3.

³¹ MNL JNSZML XXV. 9. a. Szolnok Megyei Bíróság büntetőperes iratai B. 385/1958.

³² MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

ba léptették elő és visszaküldték a hadsereg állományába. A hivatásosok egy részéből tiszti zászlóaljat szerveztek, amelyet Szolnokon és Kunmadarason helyeztek el, de politikai ügyekben önállóan nyomozásokat és letartóztatásokat már nem folytathattak. A karhatalomnak ez a maradványa inkább csak készenléti és kiképzési feladatokat látott el.³³ Egyeseket, köztük a volt ávósokat, a rendőrség vette át, és a karhatalom magasabb beosztású tisztjei közül többen a pártapparátusban helyezkedtek el. A tartalékosokat általában leszerelték. A katonailag képzetlenek visszakerültek a termelésbe, a gyárakba és termelőszövetkezetekbe. Néhányan tisztviselői és pedagógusi állásokban helyezkedtek el. A munkásőrség hivatásos, parancsnoki állományát jelentős részben karhatalmistákból toborozták, de önkéntes munkásőri szolgálatra is tömegesen jelentkeztek a leszerelt pufajkások. A karhatalmi szakaszok a fegyvereiket 1957 májusában a munkásőrségnek adták át.³⁴

A vállalatokhoz, különösen a nagyüzemekhez párt- és szakszervezeti funkciókba vagy más felsőbb irodai munkakörbe kihelyezett pufajkások féltek az esetleges bosszúállástól. Ezért Kálmán István, a megyei pártbizottság első titkára kérte Czinege Lajoshoz, a Központi Bizottság Adminisztratív Osztálya vezetőjéhez írt levelében, hogy a leszerelő karhatalmisták a fegyvereiket megtarthassák. Mint írta:

„Azokat az elvtársakat, akik a karhatalmi szolgálat alatt becsülettel teljesítették kötelességüket, kemény intézkedéseket foganatosítottak ellenforradalmi és huligán személyekkel szemben, nem tehetjük ki leszerelés után ezek dühének és bosszúállásának. Már van példa arra, hogy a leszerelt karhatalmista ellen támadást intéztek.”³⁵

Azok a karhatalmisták, akik beléptek a munkásőrségbe, megtarthatták önvédelmi fegyvereiket. Ám erre 1957 nyarától, amikor a karhatalmat végleg felszámolták, valójában már nem volt szükség. A lakosságot megfélemlítették és megtörték, ugyanakkor a fizetések rendezése, a beszolgáltatások eltörlése és az áruellátás lassú javulása is elősegítette, hogy a tömegek politikai passzivitásba merüljenek. A forradalmat és különösen a megtorlás időszakát egyre többen felejtani igyekeztek és az új, megváltozhatatlannak tűnő körülményekhez alkalmazkodva, maguk és családjuk jövőjére összpontosítva a magánélet felé fordultak. A Szolnok Megyei Karhatalom állománya 1957. augusztus 20-án utoljára sorakozott fel a szolnoki Kossuth téren. A fegyelmi okból leszereltek kivételével ekkor valamennyien megkapták a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét. Múltjuk előnyösen befolyásolta karrierjük alakulását és családtagjaik boldogulását. Viszonylag könnyen jutottak vezető állásokba és nyugdíjba vonulásuk után kiegészítő járadékban részesültek. A Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremmel kitüntetettek gyermekei

³³ Berki 1993: 117.

³⁴ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 4. ó. e.

³⁵ MNL JNSZML XXXV. 61. f. 8. fcs. 1957. 5. ó. e.

egészen a rendszerváltásig soron kívül felvételt nyerhettek a felső- és középfokú oktatási intézményekbe, kollégiumokba.

Rendőrkarhatalmisták és munkásörök felvonulása 1957. július 7-én a szolnoki Kossuth téren.

Készítője ismeretlen (MNL JNSZML XXXV. 63. f. Fényképgyűjtemény:

A szolnoki F. Bede László Munkásör-zászlóalj albuma)

Közismert, hogy Magyarországon az 1956-os forradalom résztvevői közül politikai okból kb. 230 személyt végeztek ki. Szolnok megyében nem került sor halálos ítéletekre, mégis több mint tucatnyi emberéletet követelt a megtorlás. Talán jogosan vetődik fel a kérdés: a karhatalom és a rendőrség akciói, a kihallgatásokon általánosan alkalmazott brutális verések következtében országos viszonylatban vajon hányan haltak meg? Valószínűleg sokkal többen, mint ahány elítéltet kivégeztek. A levéltári források, a helytörténeti publikációk és a visszaemlékezések felhasználásával megyénként kimutatásokat lehetne összeállítani. Ezek az adatok jelentősen hozzájárulhatnak az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás történetének további feltárásához.

Irodalom

BERKI MIHÁLY

1993 *Pufajkások*. Budapest: Magyar Fórum könyvek.

CSEH GÉZA

2016 „Erőszakos cselekmények Szolnok megyében az 1956-os forradalom és a megtorlás időszakában”. In Csöngé Attila – Mákos Judit – Pozsgai Erika (szerk.): *Zounek*

– *Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve* 30. 179–211. Szolnok

JURKOVICS JÁNOS

1991 „Egy gyilkosság anatómiája Miért kellett meghalnia a tiszavárkonyi papnak?” *Vasárnap*. 1991. október 6. 26–27.

JURKOVICS JÁNOS

1991 „Pufajkáspolitika Tószeg, 1956-1957”. *Vasárnap*. 1991. október 20. 26–27.

DUCZA LAJOS

2015 „Nem beszélhetek róla...” In Ducza Lajos (főszerk.): *Kisújszállási Nagykun Kalendárium a 2015. közönséges évre a redemptió 270. esztendejében*. 114–118. Kisújszállás: Kisújszállás Városi Önkormányzat

M. A.

1989 „A forradalom után egy évvel. Összeverték, agyonlőtték Hamminckét év hallgatás”. *Ma Holnap*. 1989. november 9. 4–5.

SZÁNTÓ KONRÁD OFM

1992 *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Budapest: Mécses Kiasó.

VARGA LAJOS

2008 „Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez”. *Vigilia* 2008/11. 867–871.

Rövidítések

ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁVH: Államvédelmi Hatóság – Magyar kommunista terrorszervezet 1948–1956 között.

f.: fond

fcs.: fondcsoport

BM: Belügyminisztérium

MNL JNSZML: Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

ő. e.: őrzési egység

TT pisztoly: “Tulai Tokarev pisztoly” – Fjodor Tokarev által tervezett és először Tulában gyártott maroklófegyver.

Géza Cseh

CASUALTIES IN THE REPRISALS FOLLOWING THE 1956 REVOLUTION IN SZOLNOK COUNTY

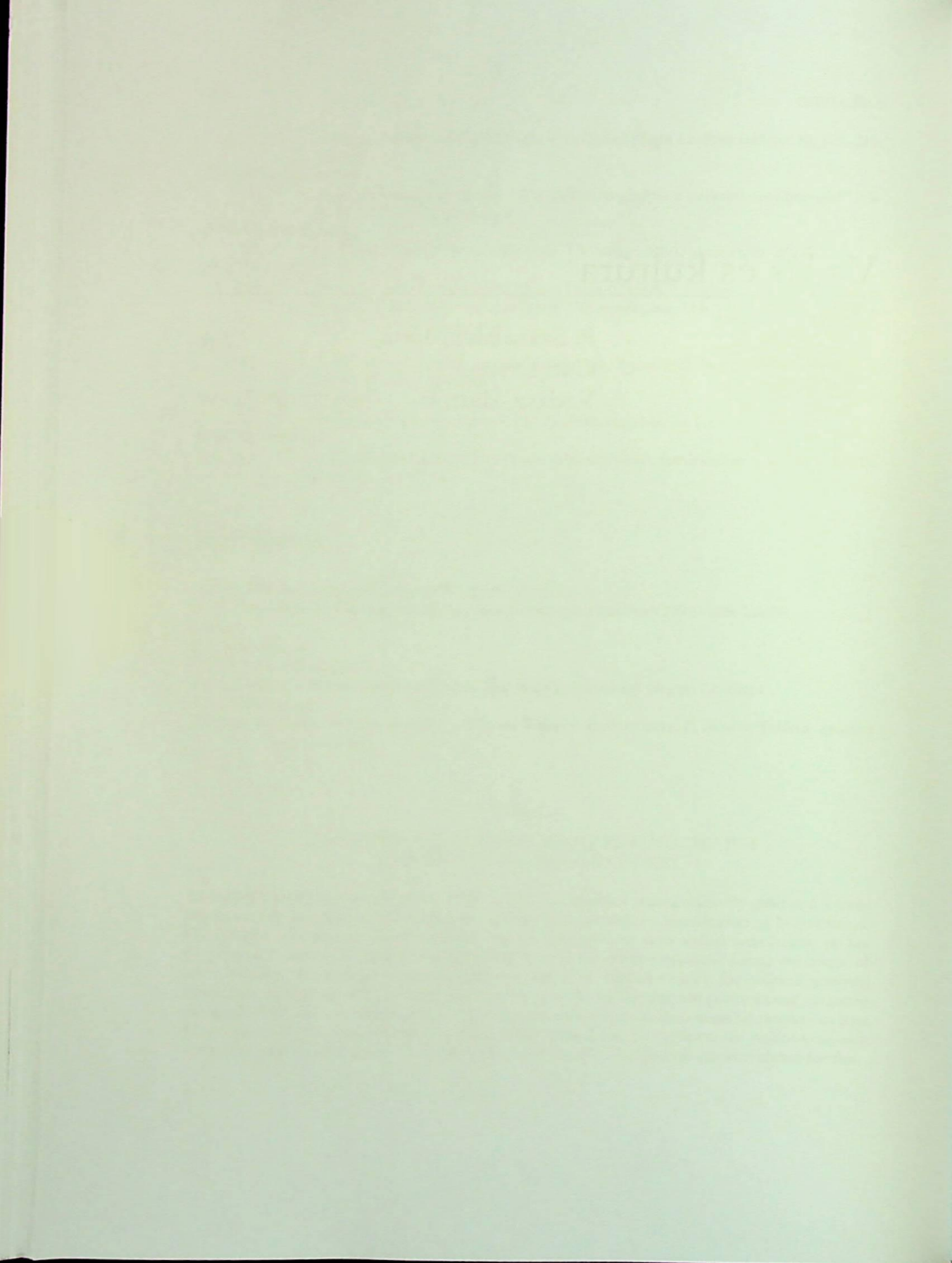
In *Szolnok* County, the events of the 1956 Revolution unfolded among relatively quiet and normal circumstances and without any casualties until the Russian military intervention of November 4. Sporadically, it happened in a few villages that the local party or state leaders were beaten up but no grave or fatal injuries were caused anywhere. Due to this relative calmness during the course of the revolution, there were no death sentences passed in *Szolnok* County for political activities afterwards. In spite of this, the mass terror of the armed and the political police forces, including the unjustifiable use of arms, beatings and torturings, resulted in the demonstrable death of at least 13 to 14 people. The diaries of the members of the police force, the entries in the registers of death certificates, and the reminiscences of the relatives of the deceased provide ample evidence for this.

Vallás és kultúra

P. Szászfalvi Márta

Gáti Diána

Vadász Márton

Vallásturisztikai fejlesztések az észak-alföldi régióban

P. SZÁSZFALVI MÁRTA

A lokális gazdasági és társadalmi struktúrák mentén a korábban kizárólag mezőgazdasági termelésből élő kistelepülések közismerten „önképüket újrafogalmazva”¹ új helyi értékeket bocsátanak áruba, ami igen gyakran kulturális örökségüket jelenti. Ennek megfelelően egyre fontosabbá válik a turizmus, melyre a települések felzárkózási esélyként, „kitörési pontként” tekintenek, így természetes tendenciaként kezelhetjük, hogy a turisztikai innovációk nélkülözhetetlen részét képezik a különböző város- és vidékfejlesztési terveknek.

*Pórgolás a templomban. München, Frauenkirche. 2013. július.
(Fotó: P. Szászfalvi Márta)*

Az említett változások mentén átalakuló társadalmi elvárásokhoz a református egyházak is igyekeznek alkalmazkodni, s a helyi turizmusba való integrálódás,

¹ Pusztai 2003: 14.

vagy a lehetőségekhez mérten önálló turisztikai fejlesztések és attrakciók révén elégitik ki az új igényeket. A vallási objektumokat már évszázadok óta használják a vallásgyakorlás mellett különböző kulturális célokra is, így mint műemlékek, idegenforgalmi látványosságok, közvetve jövedelemtermelő tényezőként is funkcionálnak.² Az egyházközségek a megfelelő kínálat kialakítása, vagyis a turisztikai feltételrendszer egyes elemeinek megteremtése, illetve a már meglévők fenntartása és fejlesztése révén biztosítják az adott vonzerő iránti keresletet.³

Így számos gyülekezet az egyházi objektumok bemutatását, illetve a korábban kizárólag gyülekezeti alkalomként funkcionáló eseményeket a rendelkezésre álló erőforrások és a fennálló turisztikai kereslet alapján ma már, mint a vallási turizmus lehetséges alternatíváit kezeli, és igyekszik azokat vonzó turisztikai attrakcióként továbbfejleszteni, piacképes terméként értékesíteni. Tanulmányomban a református vallási turizmus fogalmi expanziója révén a fogalomkörébe tartozó attrakciók iránti keresletet meghatározó szükségleti szinteket, motivációkat kívánom bemutatni.

A vallási turizmus tudományos vizsgálatát a kevésbé frekvenciált kutatási témák közé sorolhatjuk, a kutatás nehézségét egyfelől a kevés rendelkezésre álló, megbízható statisztika, másfelől pedig a vallási turizmus pontos, a turizmus fogalmához hasonló,⁴ általánosan elfogadott *definíciójának* hiánya adja.⁵ Az ENSZ Turisztikai Világszervezete, az UNWTO 1995-ös meghatározása szerint a „vallási vagy zarándokturizmus az adott lakóhelytől eltérő úti célra irányuló, vallási célú utazást jelent, kivéve a szakmai célú utazásokat (például papok utazása munkavégzés céljából).”⁶ Az említett tendencia azonban fokozatosan háttérbe szorult, és napjainkra a vallási turizmus egyre differenciáltabb meghatározása jellemző világszerte, s már nemcsak a zarándoklatokat, hanem a templomturizmust és a templomban zajló rendezvényeket is a vallási turizmus fogalomkörébe sorolják.

A londoni székhelyű Mintel International Group Ltd. 2005-ös, a témában alapvetőnek tekintett hatástanulmányában a vallási turizmusnak, amelyet olyan utazások összességéként értelmez, amikor egy szentnek tartott helyet, épületet, kegyhelyet látogatnak meg a turisták, három dimenzióját különbözteti meg. A za-

² Bartha 1993: 43.

³ Michalkó 2012: 82.

⁴ A turizmus definíciójának legismertebb és általánosan elfogadott meghatározását a Turizmus Világszervezete (WTO) és az Interparlamentáris Unió fogadta el Hágában 1989-ben. Eszerint „a turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyén kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.” Michalkó Gábor alternatív turizmusdefiníciója szerint „a turizmus az egyén élményszerzéssel párosuló környezetváltozása, amelynek során szolgáltatások igénybevételére kerül sor”. Michalkó 2012: 34.

⁵ Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Iroda (összeáll.) 2013: 1.

⁶ Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Iroda (összeáll.) 2013: 1.

rándoklatot (egy szent hely meglátogatása), vallási eseményre való utazást és a templomturizmust, vagyis imaházak, kegyhelyek meglátogatása, kulturális, történelmi és építészeti jelentőségük miatt, nem feltétlenül vallási okból.⁷ A 2012-es *Religious and pilgrimage tourism* című kiadványában a vallási turizmust már olyan nemzetközi utazásként definiálja a Mintel, amelynek elsődleges célja vallási szempontból jelentős helyek, útvonalak és fesztiválok meglátogatása, vagy vallási tevékenység (vallási konferencia, lelkigyakorlat, keresztény táborok).⁸

A témával foglalkozó tudományos munkák már kezdetektől fogva megkülönböztették a vallási/vallásos és a nem vallási motivációjú utazásokat a vallás és a turizmus összefüggésében.⁹ Esetükben azonban a vizsgálat dimenziója jellemzően a zárandoklat volt, amely így természetesen determinálta a témában érintett vallásokat, felekezeteket is. Ezen tudományos megközelítést hazánkban a vallási turizmus általános turizmus rendszerén belül elfoglalt helyének bizonytalansága is erősítette, ezért sokáig csupán csak érintették a témát, önálló vizsgálati témaként szinte alig fordult elő.¹⁰

Ennek okát leginkább a rendszerváltás előtti időszak „örökségében” kereshetjük, amely közismerten nem preferálta a vallási jellegű utazások szervezését és tudományos vizsgálatát sem. Így a magyarországi vallási turizmus helyzetének elemzésekor mindenképpen tekintettel kell lenni az 1945 és 1990 közötti időszak „örökségére”, mely mind a mai napig befolyásoló erővel bír,¹¹ hiszen az adott ország politikai környezete jelentős hatást gyakorol a turizmus tendenciáira.¹² Husz Mária a vallási turizmus *kulturális turizmussal* való erőteljesebb kapcsolódását is azzal magyarázza, hogy míg a katolikus hagyományú országokban, így Spanyolországban, Olaszországban a vallási turizmus a turisztikai bevételek jelentős részét teszik ki, addig Magyarországon „történetileg más körülmények között alakult, változott”, hivatalosan mint önálló turisztikai termék évtizedekig nem jelenhetett meg a kínálatban, „a vallási turizmus tiltott műfaj volt évtizedeken át”.¹³ Ennek megfelelően természetesnek tekinthetjük, hogy a professzionális, tudatos marketingmenedzsmenttel szervezett vallásturisztikai utazások szervezése és tudományos vizsgálata iránti érdeklődés, a nemzetközi viszonyokat tekintve, igen későn alakult ki Magyarországon.

⁷ Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Iroda (összeáll.) 2013: 2; Vö. Mester 2006: 16.

⁸ Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Iroda (összeáll.) 2013: 2.

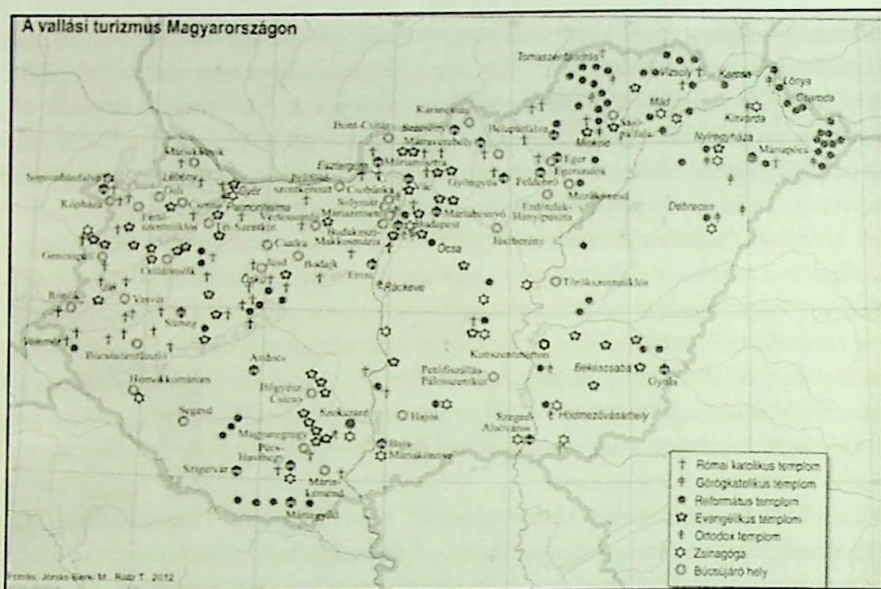
⁹ Smith 1992: 11. A fogalom fejlődéstörténetét lásd: Collins-Kreiner 2010; Puczkó–Rátz 2005, 2011.

¹⁰ Mindenképpen kivételként kell említeni Pusztai Bertalan 2004-ben megjelent doktori disszertációját, melyben bár kizárólag a zárandoklat tekintetében, de a néprajzi, kulturális antropológiai módszerek mellett a turisztikai irányvonalakat is szem előtt tartva vizsgálta a vallási turizmust. Pusztai 2004.

¹¹ Sulyok–Mártonné Máthé 2014: 16.

¹² Michalkó 2012: 132.

¹³ Husz 2007: 124.

A vallási turizmus helyszínei Magyarországon.

(Forrás: Jónás-Berki Mónika – Rátz Tamara 2012: 30.)

A *politikai környezet* befolyásoló ereje a fentiekén túl a turizmus bármely részterületét érintő szabályozásban is érvényesül – a turizmusfejlesztési koncepciók megalkotásától egészen a szabadidő szabályozásig.¹⁴ Ennek megfelelően a vallási turizmus definíciója a különböző közigazgatási szinten megalkotott turizmusfejlesztési koncepciókkal és stratégiákkal, illetve ezzel párhuzamosan az adott területen kiírt pályázatokkal is paralel módon változott. Így az érintett egyházközségek, mint turisztikai szolgáltatók tekintetében természetes érdeklődés és érdek alakult ki a fogalom tágabb értelmezése iránt, ami gyakorlatilag lehetővé tette számukra kínálatuk bővítését.

A vallási turizmus konceptualizálásából adódó korábbi *felekezeti lehatároltság* napjainkra az említett fogalmi expanzió révén a megvalósítás gyakorlati színtereit tekintve teljes mértékben megszűnt. Egyfelől a vallási turizmus fogalmát a vallási műemlékek turisztikai célú meglátogatásával bővítve természetesen minden felekezet érintett és érdekeltté vált benne. Másfelől a szűkebben vett vallási turizmus, vagyis a zarándoklat újraértelmezése révén még inkább kibővült a résztvevő felekezetek köre. Mára ugyanis a vallási emlékek szinte kizárólag kulturális célú felkeresésére szervezett kirándulás (pl. „Vízolyi Biblia-zarándoklat”) vagy a helyi vallási és kulturális műemlékek megtekintésének látogatóbarát, illetve ren-

¹⁴ Michalkó 2012: 132.

dezvények befogadására is alkalmas fejlesztése (pl. „Utazás a zsidó örökségbe Észak-Alföldön” Zarándokút az Észak-alföldi zsidó vallási és kulturális örökség mentén c. projekt) során is a zarándoklat kifejezést használják, nem csak a katolikus egyházak, melynek értelmezése mára teljesen megváltozott.¹⁵

A turizmus¹⁶ bármely területén működő attrakció iránti *keresletet* három tényező befolyásolja: a motiváció, a szabadidő és a rendelkezésre álló jövedelem. E faktorok gyakorlatilag a vallás és a turizmus kapcsolatának vizsgálati dimenzióit is lefedik, annyi különbséggel, hogy a rendelkezésre álló jövedelem helyett leggyakrabban a tér, térhasználat szolgál preferált vizsgálati aspektusként. A vallás és a turizmus közötti hasonlóságok, illetve különbségek vizsgálata, a kettő összevetése igen sokrétű, hiszen a témával foglalkozó tudományos munkákban a gazdasági, a politikai, a társadalmi és a pszichológiai aspektus egyaránt helyet kap.¹⁷

A keresletet befolyásoló tényezők közül a legösszetettebb a *motiváció*. A turisztikai keresletet már kezdetektől fogva meghatározta a vallás motivációja, hiszen már az ókorban gyakoriak voltak a zarándoklatok, a szentélyek, templomok felkeresése. Emellett a vallás különböző rítusaihoz kapcsolódó eseményeken,¹⁸ a vallási ünnepeken és fesztiválokon való részvétel is utazásra generálta már az ókor emberét is.¹⁹ Az egyének motivációja, vagyis az utazásra, otthonaik elhagyására való késztetése többféle hatás eredője lehet, így befolyásolhatja a szükséglet, az attitűd, a társadalmi hatások, a tapasztalat és a tanult magatartás.²⁰ Abraham Maslow közismert *szükséglet-hierarchia* elmélete szerint minden ember szükségletei hierarchikusan, piramisszerűen épülnek fel, s a magasabb szükségleti szint csak akkor határozza meg a tudat működését, motiválja az egyént, ha az alapszükségletek már kielégítésre kerültek.²¹ Ilyen szükséglet a fiziológiai, a biztonság, a szeretet (valahová való tartozás), a megbecsülés, a kognitív, az esztétikai és az ön-megvalósítás szükséglete. A turizmus különböző formáinak kialakulása ezen

¹⁵ „A kegyhelyek zarándoklattal látogatott és nagy tömegeket mozgató búcsúit a népi gyakorlatnak megfelelően *szentbúcsúnak* nevezzük (...). A magyar búcsújáráshelyek jellegüket és eredetüket tekintve, tulajdonképpen kétfélék: csodás gyógyulásokat okozó forrásokhoz, vagy csodás múlttal megáldott Mária-képekhez és -szobrokhoz kötődnek. A képet kissé színezik azok a helyek, ahol a hagyomány szerint megjelent a Szűz Mária és vizet fakasztott (pl. Csobánkán), illetve azok a helységek, ahol nevezetes történelmi esemény emlékére tartják a búcsút (pl. Csíksomlyón).” Bárh 1990: 371.

¹⁶ A turizmus legismertebb és általánosan elfogadott meghatározását a Turizmus Világszervezete (WTO) és az Interparlamentáris Unió fogadta el Hágában 1989-ben. Eszerint „a turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyén kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.” Lengyel 2004: 23.

¹⁷ Irimiás–Michalkó 2013: 179; Sulyok–Mártonné Máthé 2014: 12.

¹⁸ Michalkó 2012: 141; Lengyel 2004: 23.

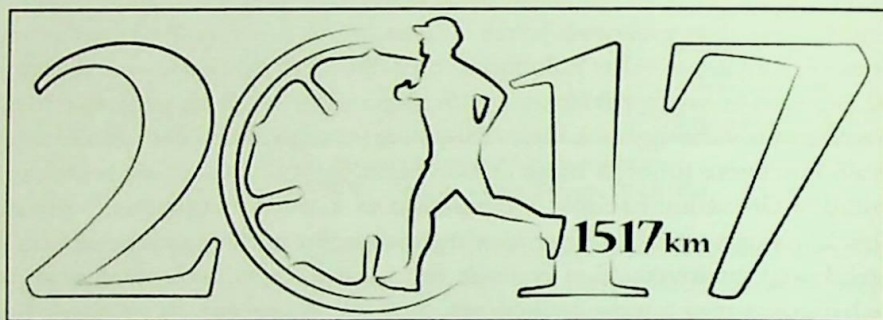
¹⁹ Tasnádi 2002: 18.

²⁰ Martonné Erdős 2009: 14–15.

²¹ Michalkó 2012: 52.

szükségletek kielégítését célozzák,²² s így a vallási turizmus különböző formáinak vizsgálatakor is figyelembe kell venni, mint motivációs tényezőket.

Az ember legalapvetőbb emberi szükségletei a *fiziológiai*, vagyis biológiai szükségletek, melyeknek kielégítésére irányul a kikapcsolódás, „a hétköznapiok egyhangúsága által kiváltott feszültségek kompenzációja”.²³ A fiziológiai szükségletek kielégítéséből fakad a turizmus legpreferáltabb formája az üdülés és az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő gasztroturizmus is. A kikapcsolódás történhet passzív és aktív pihenés révén, az előbbire az egészség-, az utóbbira pedig az aktív turizmus különböző formái szolgálnak.²⁴ A vallási turizmus során a fiziológiai szükséglet aktív kielégítését tekintve leginkább a zarándoklat vehető számításba, amelyet szintén motivál a fizikai megterhelés, hiszen a zarándoklat során átélt konkrét fizikai erőfeszítés és megterhelés által a zarándokok közelebb kerülnek a szenthez, a szenvedésük megerősíti őket hitükben.²⁵

„Mert a reformáció megmozgat” c. kezdeményezés logója (tervezte: Kuttyifa Ágnes).

[<http://www.ref500.hu/hirek/mert-a-reformacio-megmozgat-2013-1517-kilometert-futnak-2017-ig-1>] (Letöltés ideje: 2016. május 11.)

A református felekezetek tekintetében csak újabban, az aktuális turisztikai trendeket követve formálódnak ki az aktív turizmus felé mutató attrakciók. A fentebb említett, 2013 augusztusában megszervezett „Vizsolyi-Biblia-zarándoklat” során a gönci református templomtól indulva Göncruszánkán és Vilmányon át Vizsolyig járták végig a résztvevők a „Biblia-földjét”.²⁶ 2014-ben indították útjára a reformáció 500. évfordulójához kapcsolódó, „Mert a reformáció megmozgat” című, gyakorlatilag tétől független programot, melynek részeként

²² Martonné Erdős 2009: 15.

²³ Martonné Erdős 2009: 16.

²⁴ Michalkó 2012: 53; Martonné Erdős 2009: 16.

²⁵ Korpics 2014: 53.

²⁶ [<http://www.vizsolyibiblia.hu/index.php/hireink/4-zarandoklat>] Letöltés ideje: 2014. december 5.

idősek és fiatalok 2017-ig 1517 kilométer futnak le.²⁷ Ennek a programnak már helyi szintű formája is megjelent, ugyanis egy Debrecen melletti lelkész elhatározta, hogy 500 kilométert fog futni a magyar kereszténység hagyományai szerint kiemelt jelentőségű településeket érintve. Ezek a programok egyszerre szolgálják a fizikai és lelki kikapcsolódást is, a futó program résztvevői közül többen a lelki elcsendesülés, az imádkozás lehetőségeként is tekintenek a futásra a testmozgáson kívül.²⁸ A „Mert a reformáció megmozgat” kezdeményezés ráadásul a testmozgás mellett a reformáció évfordulójának népszerűsítéseként is funkcionál, az említett fiziológiai szükséglet mellett pedig a valahová való tartozás szükségletét is kielégíti. Egyfelől a református egyházhoz, másfelől a futók csoportjához való tartozás révén, hiszen ma már a futás „egyre több ember életének és identitásának része”.²⁹

A kikapcsolódás iránti vágy természetesen nemcsak fizikai, de lelki, szellemi feltöltődést is jelenthet, hiszen „a szervezet fizikai és mentális egészségi kondíciójának megőrzése, visszaállítása az utazások minden életkorban egyaránt érvényesülő fiziológia indítéka”.³⁰ Napjaink munkával töltött hétköznapijaira a profán tartalmak jellemzőek, ezzel szemben a turizmus során az egyén a „nem mindennapit, az egyedít élheti meg, és átléphet a szakrális világba, ahol lelki és kulturális vágyai kerülnek előtérbe”.³¹

A vallás és turizmus analógiájának vizsgálatakor gyakori összehasonlítási alapként jelenik meg a hétköznapiból, a profánból való kilépés hasonlósága. Michalkó Gábor az 1989-es turizmus fogalmának alternatív definíciójában éppen ezt emeli ki, hogy „a turizmus az egyén élményszerzéssel párosuló környezetváltozása, amelynek során szolgáltatások igénybevételére kerül sor”.³² A turista elhagyja állandó lakó- és munkahelyét, elválk a megszokottól, a hívő vallása gyakorlása során pedig szintén a mindennapi élet nehézségeiből a természetfelettihez kapcsolódva, a hétköznapi gondolkodásmódtól eltérő gondolatok közé kerül, s különleges rituális cselekedetek részeseivé válik.³³ A turista utazása során az au-

²⁷ [<http://www.evangelikus.hu/cikk/mert-reform%C3%A1ci%C3%B3-megmozgat-%E2%80%93-1517-kilom%C3%A9ter-futnak-2017-ig>] Letöltés ideje: 2015. március 3.

²⁸ [<http://www.ref500.hu/hirek/mert-a-reformacio-megmozgat-2013-1517-kilometert-futnak-2017-ig-1>] Letöltés ideje: 2016. május 11.

²⁹ Dávid Adél evangélikus lelkész a program egyik kezdeményezője. [<http://www.ref500.hu/hirek/mert-a-reformacio-megmozgat-2013-1517-kilometert-futnak-2017-ig-1>] Letöltés ideje: 2016. május 11.

³⁰ Michalkó 2012: 55.

³¹ Jedzinák 2002: 72.

³² Michalkó 2012: 34.

³³ Berki–Pohner 2009: 245; Eliade 1999: 63.

tentikus élményeket keresi a hétköznapiak nem autentikus és strukturált világával szemben.³⁴

A vallási turizmus során elsődleges motivációként a vallás, a vallásgyakorlat,³⁵ a hit és a lelki élmény³⁶ megtapasztalásának tényezői említhetőek. A mai vallási turista számára maga az út is élményt jelent, és a népi vallásosság hagyományos elemei mellett előtérbe kerül az utazó személyes spirituális igénye.³⁷ Sulyok Judit és Mártonné Máthé Kinga már egyenesen „lelki MICE” vendégnek nevezi azt az új zarándokturista-réteget, amely a zarándoklatot egyfajta elvonulásként éli meg.³⁸ E réteg – amely természetesen nem csak a vallási turizmus attrakcióiban keres menedéket³⁹ – a szerzők szerint leginkább abból a város lakó, „életközépi válság környékén lévő, vezető pozícióban dolgozó, magas diszkrecionális jövedelemmel rendelkező” szegmensből kerül ki, akit kifejezetten jellemez a minőségi szolgáltatások kereslete.⁴⁰

A fiziológiai igény fontossága a *Recultivatur* jelentésben is megjelenik, miszerint a vallási turizmus területén az elmúlt években Európa-szerte tapasztalható jelentős expanzió a sikeres látogatómenedzsment mellett a spiritualitás iránti igény növekedésének is köszönhető.⁴¹ Ezen igényeket a templomok eredendően elcsendesedésre szolgáló jellege is kielégíti, ezt a vonzerőt viszont az aktuális trendeket követve az egyházközségek sikeres hatásmenedzsmenttel, különböző programok vagy tárgyi eszközök, hangulelemek révén igyekeznek tovább erősíteni.

Ezen személyes igények kielégítésére használt másodlagos szuprastruktúra szolgáltatásai⁴² a vallási helyszínek esetében már eredendően is rendelkezésre állnak, de az adott szolgáltató közeg (egyházközség) fogadóképességétől függően utólagos kialakításuk is lehetséges. A templomok eredeti funkciójukból, belső térszerkezetük és berendezésükből adódóan természetes helyszínei az imádko-

³⁴ MacCannell 1976. Hivatkozik rá: Pusztai 2011: 21.

³⁵ Puczkó–Rátz 2005: 162–163. A szociokulturális indítékok között, melyek a műveltség megszerzésére, kiszélesítésére, a valóság megismerésének élményére irányulnak, említi meg Michalkó Gábor a vallásgyakorlatot, hiszen számos egyház előírja híveinek a zarándoklatot. Michalkó 2007: 50.

³⁶ A szent helyeket felkereső zarándoklat Korpics Márta megfogalmazásában, azon túlmenően, hogy az életnek, az életűtnak egyfajta szimbolikus kifejeződése, s mint a hit igazi megnyilvánulásaként funkcionál, annak az *élménynek* az „világi megtapasztalása”, hogy a zarándokok „életének értelme az Istenhez vezető út megtétele, melynek célját s az úton levés miértjét is maga a célja adja”. Korpics 2014: 131; Korpics 2000; Korpics 2003.

³⁷ Sulyok–Martonné Máthé 2014: 13–14.

³⁸ Sulyok–Martonné Máthé 2014: 18.

³⁹ Michalkó Gábor a „túlterhelt, egyébként jó módon élő menedzserek” esetében fennálló stressz levezetésének lehetőségeként a kalandturizmust vagy az extrém sportokat említi. Michalkó 2012: 55.

⁴⁰ Sulyok–Martonné Máthé 2014: 18.

⁴¹ *Recultivatur* 2013: 3.

⁴² Michalkó 2012: 118–121.

zásnak, az elcsendesedésnek, amire felekezettől függetlenül – turisztikailag kényelmes megoldásként – a templompadok szolgálnak. A nyílt tér és az adott esetben intenzív látogatóforgalom miatt a turisták közül azonban viszonylag kevesen használják elcsendesedésre ezt a térelemet, és elsősorban szemlélődésre, a templom berendezésének, művészi értékeinek szemrevételezésére, illetve pihenésre használják. A turisztikai kínálatban speciálisabb igényeket kielégítve, mondhatni személyre szabott szolgáltatásként működnek például a mécsesgyűjtők vagy a turisták számára a nyitvatartási időben biztosított gyóntartás is.

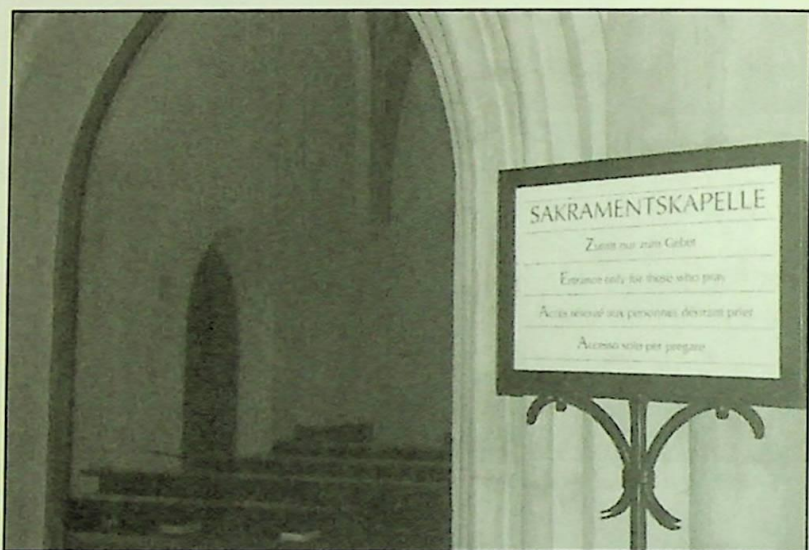

*A gyóntatószékhez használt jelzőberendezés. München, St. Michael Kirche. 2013. július.
(Fotó: P. Szászfalvi Márta)*

A spiritualitás iránti fokozódó igények mentén az egyházközségek törekednek a megfelelő környezet kialakítására, ami az adott desztináció helyzetétől, térszerkezetétől függően többféleképpen is történhet. Ha a kiemelkedő látogatóforgalmat bonyolító szakrális objektum közvetlen szomszédságában, vagyis települési szinten még a potenciális turisztikai térben⁴³ külön kápolna vagy gyülekezeti ház áll, akkor ebben az „alternatív szakrális objektumban” teremtik meg az elcsendesülés miliójét. Ha pedig az elsődlegesen turisztikai attrakcióként funkcionáló templom térbeli adottságai ezt lehetővé teszik, felekezettől függően sekrestye vagy a templomban kialakított gyülekezeti terem rendelkezésre áll, akkor természetesen még az épületen belül alakítják ki az imádkozásra szánt teret.

⁴³ Michalkó 2012: 72.

Ebben az esetben – más kulturális attrakciókhoz hasonlóan – a viselkedési kódexek közvetítésére⁴⁴ is használt piktogramok, illetve interpretációs eszközök segítségével tudatosítják az adott térelem funkcióját, és irányítják a látogatók mozgását is. Az irányítás leggyakoribb eszköze a megfelelő feliratú („Zutritt nur zum Geber”, „Entrance only for those who pray”) vagy jelzésű tábla. Az elcsendesedés funkcióját hangsúlyozó leggyakoribb tárgyi eszköz pedig a kihelyezett Biblia mellett a gyertya, sőt egyre gyakrabban a halk zene is. Ezzel pedig már nem csak a templomot eredeti funkciója miatt felkereső vallásgyakorlók, sőt már nem is csak a vallásos (érzületű), hanem a már említett spirituális feltöltődésre, kikapcsolódásra is vágyó, a templomot eredendően kulturális indítékkal felkereső turisták is élnek.

*Az imádkozás miatt elhelyezett figyelmeztető-tábla. München, Frauenkirche. 2013. július.
(Fotó: P. Szászfalvi Márta)*

Ezeket a „spirituális szolgáltatásokat” a turisták egyre inkább igénylik, így ezek nemcsak a spontán, de szervezett templomlátogatások során is kialakításra kerülnek. Így például a Nyitott Templomok Éjszakája programsorozat keretében 2014-ben több templomban is a turisztikai információk elhangzása előtt vagy után a programot színesítendő orgonajátékkal és a gyülekezeti kórus énekével kedveskedtek a látogatóknak. Ezáltal a turisták kikapcsolódás, spirituális feltöltődés iránti szükségletének kielégítését is megcélolták az egyházközségek.

⁴⁴ Puczko–Rätz 2005: 295.

Az ünnepekhez kapcsolódó turisztikai attrakciók esetében szintén megjelenik a spiritualitás iránti fokozott érdeklődés a fogyasztók bármely körét tekintve. A karácsonyi vásároknak már évek óta szerves részét képezik az adventi gyertyagyújtások, amelyekkel a különböző programelemek (mécsesek körbeadása, zenei betétek, stb.) révén a „karácsonyi hangulat” megélése, az elcsendesedés iránt vágyó vásárolók lelki szükségleteit is igyekeznek kielégíteni.

A református egyházhoz kapcsolódó, a templomturizmuson kívüli vallásturisztikai attrakciókban ez a fajta spirituális feltöltődés eltérő intenzitással jelenik meg, hiszen egy vallási fesztiválon vagy gyülekezeti kiránduláson való részvételkor mindenképpen feltételezhetjük a lelki élmények iránti vágyat, amely az utazás primer motivációjaként funkcionál. Ugyanakkor például a gyülekezeti kirándulások során a kikapcsolódás, a mindennapok profanitásából való kiszakadás vágya mindenképpen meghatározza a gyülekezeti tagokat, a lelki feltöltődés azonban gyakran másodlagos motiváló tényezőként áll fenn, és az egész napos városnézés, szellemi/kulturális kikapcsolódáshoz képest egy rövidebb, jellemzően az esti órákra halasztott istentisztelet során ölt csak testet a lelki/spirituális feltöltődés. A vallási fesztivál esetében pedig – elsősorban a különböző profán, félprofán programok révén – a valahova való tartozás, a kognitív szükséglet és az önmegvalósítás igénye válik inkább elsődlegessé.

„Elszendesülés” az orgonajáték alatt. Nyitott Templomok Éjszakája. Debrecen, Nagytemplom. 2014. szeptember. (Fotó: P. Szászfalvi Márta)

A fenti szükségletszintnél leírtak a vallási turizmus tekintetében alapvetően a következő szükségletet, a *biztonság* motivációját is jellemzik, melyet a turisztikai szakirodalom jellemzően a bevásároló- és a charterturizmus kapcsán említ, a ki-

választott hely, közlekedési eszköz vagy a megélhetés biztonsága miatt.⁴⁵ A vallási turizmus esetében viszont a fenti materiális képzetekkel szemben egy mentális szükséglet, Martonné Erdős Katalin szavaival élve a „lelki támasz” biztonsága iránti szükséglet is fennáll,⁴⁶ amely közismert jellemzője a vallásos embernek, így egyaránt érvényes a zarándokokra vagy a vallási fesztiválózókra, a hitüket megélőkre.

A *szeretet, a valahová való tartozás* szüksége motiválja az utazások legnagyobb hányadát⁴⁷ kitevő VFR (Visiting Friends and Relatives) turizmus mellett a különböző nemzeti és vallási identításelemeket tápláló utazásokat is.⁴⁸ Ugyancsak a valahová való tartozás szüksége indukálja az azonos társadalmi és korcsoportba tartozók közös utazását is, így ebben az esetben a vallási turizmus összes dimenzióját relevánsnak tekinthetjük. Szűkebb értelemben a saját egyházközséghez, vallási kisközösséghez, tágabban pedig a saját egyházhöz/valláshoz való tartozás igénye is befolyásolja az egyént a zarándoklaton, a gyülekezeti kiránduláson, a vallási táboron, fesztiválon, az egyházi gyűléseken, konferenciákon való részvételben is. Ezen szükségsszinttel kapcsolatban érdemes kiemelni az évfordulókhoz kapcsolódó programokon való részvételt és a református emlékezhelyekhez kötődő templomturizmust, melyeknél a református egyházhöz tartozás érzése még intenzívebben van jelen, a vallási turista egyházi/vallási identitását egyértelműen megerősítik.

A már említett, különböző területi és (egyház)igazgatási szintű egyházi gyűléseken, illetve konferenciákon való részvételt az adott egyházi közösséghez való tartozás igénye mellett a *megbecsülés* iránti szükséglet is motiválja. Ez a jellemzően a hivatásturizmus alatt tárgyalt utazásokat befolyásoló szükséglet szint a résztvevők társadalmi elismertségéhez és tekintélynövekedéséhez járulhat hozzá, illetve az incentiv turizmus részeként a munkavállalók és üzleti partnerek számára szervezett ajándékutak az ösztönzés eszközeként elégítik ki az egyén megbecsülés iránti igényét.⁴⁹ Az incentiv utak egyházi szinten talán még kevésbé frekvenciáltak, ugyanakkor a hittanosoknak szervezett jutalomkirándulások, az egyházi iskolák munkatársainak szervezett évzáró/évkezdő értekezletek esetében alapvetően szintén jelen van a megbecsülés és a motiválás tényezője.

A szükségletpiramis következő szintjei a megértés, a tudás iránti *kognitív*, illetve az elsősorban művészeti alkotásokra és természeti tájakra, városokra vonat-

⁴⁵ A charterturistát a bejáratott célterületre szóló charterrepülőjegy kínálta teljes ellátás garanciája motiválja. Michalkó 2012: 53.

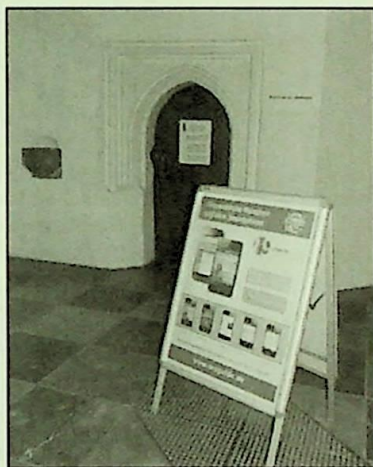
⁴⁶ Martonné Erdős 2009: 16.

⁴⁷ Martonné Erdős 2009: 16.

⁴⁸ Michalkó 2012: 53.

⁴⁹ Martonné Erdős 2009: 17; Michalkó 2012: 55.

kozó *esztétikai* igény.⁵⁰ Ez a vallásturisztikai attrakciók esetében, felekezettől függetlenül kiemelkedő jelentőséggel bír, amit a vallási turizmus konceptualizálása, a vallási turizmus–kulturális turizmus fentebb tárgyalt összefonódása is jól reprezentál, és bár különböző mértékben, de a vallási turizmus minden dimenzióját befolyásolja. A lelki élmény, spirituális feltöltődés és a kognitív szükségletek eltérő befolyásán alapul Valene Smith közismert zarándoklat–vallási turizmus–turizmus hármas felosztása, a fogalmak vallási-világi tengelyen való elhelyezése.⁵¹ Ebben az esetben zarándoklat egy olyan vallási indíttatású utazás, amikor a szent hely felkeresése révén az egyén egy belső, lelki utazáson vesz részt, a cél pedig hitének mélyebb átélése, a vallási turizmus a vallási helyszínek vagy események felkeresésére irányuló utazás, ahol a felekezethez kötődő történelmi, művészeti vagy egyházi vonatkozások megismerése identitáserősítő hatással is bír. A világi turizmus során pedig az egyénnek nincs vallási alapú élménye, az adott vallási helyszínt kizárólag művészeti, művelődési értékei miatt keresik fel a turisták.⁵² Az egyházi helyszínekhez kötődő tudás közvetítése, vagyis az interpretáció igen sokféleképpen történhet, a spontán vagy állandó megbízású idegenvezető tárlatvezetésétől az egyszerűbb tablókön, molinókon át egészen az ikonok vagy az úrasztala mellé helyezett QR-kódhoz rendelt információhalmazig.

QR-kód használata a templomokban. München, Frauenkirche. 2013. július.

(Fotó: P. Szászfalvi Márta)

A szükségletpiramis utolsó szintje az *önmegvalósítás*, amely korábban leginkább a kalandtúrák, felfedezőutak tekintetében minősült relevánsnak, a turizmus

⁵⁰ Martonné Erdős 2009: 17; Michalkó 2012: 55.

⁵¹ Smith a fogalmak vizsgálatának fejlődéstörténetéről lásd: Collins-Kreiner 2010.

⁵² Collins-Kreiner 2010: 440.

fejlődése mentén azonban kibővült az általa determinált utazások köre. Így ma már a turista személyiségének fejlődésében jelentős hatással bír, különös érdeklődéséhez, „régóta dédelgetett álmainak valóra váltásához”, egy „teljesítmény elérésének bizonyításához” kötődő utazások motivációjaként is értelmezhető.⁵³ A vallási turizmusra levetítve, az adott utazó keresletét determináló tényezők függvényében gyakorlatilag bármely dimenziót befolyásoló tényezőként értelmezhetjük, hiszen az El Camino-n való részvétel, egy kisebb gyülekezet számára a nyírbátori templom megtekintése, vagy a fent említett példaként az 1517 kilométer lefutása is egy régóta dédelgetett álomként funkcionálhat, amely meghatározó erővel bírhat az egyén vagy a közösség fejlődésében is.

A felújított vajai református templom és egykori sekrestyéjében kialakított kiállítás megtekintése a Magyar Műzeumi Történelmi Társulat éves konferenciájának részeként. Vaja, 2015. június. (Fotó: P. Szászfalvi Márta)

A fentiekből jól látható, hogy az emberi szükségletek hierarchikus rendszerét mélyen áthatják a turizmus különböző formái, így a vallási turizmus is. A vallási turizmus fogalmának folyamatos bővülése révén a szükséglet-piramis minden szintje – természetesen eltérő intenzitással – motivációs tényezőként értelmezhető a különböző dimenziók, így a vallási helyszínek meglátogatása vagy vallási eseményen való részvétel esetében is. A vallási jellegű utazásokat egyértelműen befolyásoló lelki kikapcsolódás motivációja és a vallási turizmusnak a turizmus rendszerén belül elfoglalt helyéből és definíciójából fakadóan a kognitív, illetve az esztétika szükséglete mellett a valahová való tartozás szükséglete is természetesen erősen motiváló tényezőként funkcionál. Ezen szükségletek intenzitásával pedig már a fogadó egyházközösségek is egyre inkább számolnak, és lehetőségeik-

⁵³ Michalkó 2012: 54.

hez mérten a megfelelő látogatómenedzsment révén a differenciált, akár kulturális, akár spirituális, akár egyháztörténeti szegmensre vonatkozó fokozódó látogatói kereslethez alkalmazkodva újabb és újabb attrakciókkal, hatáselemekkel bővítik kínálatukat.

Irodalom

- BÁRTH János
1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VII.* 331–425. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BARTHA Elek
1993 *Vallásökológia.* Debrecen: Etnica Kiadó
- BERKI Tibor – POHNER Tamás
2009 Vallási turizmus, zarándokturizmus. In Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *A tér vonzásában. A turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai.* 244–254. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet: Magyar Földrajzi Társaság
- COLLINS-KREINER, Noga
2010 Researching Pilgrimage. Continuity and Transformations. *Annals of Tourism Research.* 37. 440–456.
- HUSZ Mária
2007 *Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról.* Pécs: PTE FEEK
- IRIMLÁS Anna – MICHALKÓ Gábor
2013 Religious tourism in Hungary – an integrative framework” *Hungarian Geographical Bulletin.* 2. 175–198.
- JEDZINÁK Krisztina
2002 Kitüntetett pontok. A kultuszhelyektől a turisztikai látványosságig. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Egy tér alakváltozásai.* 71–83. Budapest: Néprajzi Múzeum
- JÓNÁS-BERKI Mónika – RÁTZ Tamara
2012 Magyarország kulturális turizmusa. In Aubert Antal (szerk.): *Magyarország idegenforgalma.* Szakkönyv és atlasz. 26–33. Budapest: Cartographia Tankönyvkiadó Kft.
- KORPICS Márta
2000 Zarándok és turista. Gondolatok a szent helyekről a turizmus kontextusában. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció.* 167–179. Budapest: Néprajzi Múzeum
2003 Egy zarándokhely átalakulásának vizsgálata a turizmuskutatáson keresztül. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt et al. (szerk.): *Hehye (in)k, tárgya (in)k, képe (in)k.* 108–119. Budapest: Néprajzi Múzeum
2014 *A szakrális kommunikáció színterei: a zarándoklat.* Budapest: Typotex
- LENGYEL Márton
2004 *A turizmus általános elmélete.* Budapest: Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája
- MACCANNELL, Dean
1976 The Tourist. A New Theory of the Leisure Class. *Social Forces.* 55. 4. 1104.
- MAGYAR TURIZMUS ZRT. KUTATÁSI IRODA (összeáll.)
2013 A vallási turizmus helyzete. Összefoglaló a Mintel „Religious and pilgrimage tourism” című kiadványából. Budapest. [<http://szakmai.itthon.hu/-docu->

- ments/28123/121718/Mintel_Vall%C3%A1si_turizmus.pdf/8d3731bbaed0-4f45-bf9d-97ba265fcccb] (Letöltés ideje: 2013. június 15.)
- MESTER Tünde
2006 Vallási turizmus. *Turizmus Bulletin*. 2. 16–18.
- MICHALKÓ Gábor
2007 *A turizmusfejlesztés alapjai*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola
2012 *Turizmológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PUCZKÓ László – RÁTZ Tamara
2005 *A turizmus hatásai*. Budapest: Aula Kiadó
2011 *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PUSZTAI Bertalan
2003 Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In Pusztai Bertalan (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztaméregesi eset*. 9–21. Szeged: SzTE Néprajzi Tanszék
2004 *Religious tourism. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism*. [https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/-123456789/13455/9513-919900.pdf?sequence=1]. (Letöltés ideje: 2012. november 12.)
2011 Paradigmaváltások a kultúrakutatás autentikusság értelmezésében. In Fejős Zoltán (szerk.): *Színre vitt helyek*. Tabula Könyvek. 11. 18–31. Budapest: Néprajzi Múzeum
- RECULTIVATUR
2013 Elaboration of a tool for the inclusion of religious-related cultural values in the planning and development process. Common Model of Religious Tourism. [http://www.recultivatur.eu/] (Letöltési ideje: 2014. június 5.)
- SMITH, Valene
1992 Pilgrimage and Tourism. *Annals of Tourism Research*. 1. 1–17.
- SULYOK Judit – MÁRTONNÉ MÁTHÉ Kinga
2014 A vallási turizmus helyzete Magyarországon. *Turizmus Bulletin*. 2014. 1. 11–20.
- TASNÁDI József
2002 *A turizmus rendszere*. Budapest: Aula Kiadó

Márta P. Szászfalvi

DEVELOPMENTS FOR RELIGIOUS TOURISM IN THE NORTHERN GREAT PLAIN REGION

Alongside local economic and social structures, small settlements that used to live on incomes from agricultural activities, today, sell new local values by “re-considering their self-image,” which frequently means their own cultural heritage. Thus, a number of congregations tend to treat the presentation of ecclesiastical objects and the events that formerly functioned exclusively as congregational occasions for them as potential alternatives for religious tourism on the basis of the available resources and the current touristic demand, trying to further develop them as appealing tourist attractions or marketable commodities. In this paper, I intend to present the levels of demand for attractions that belong to the expanded concept of religious tourism of the reformed faith as well as the motivations behind them.

Betlehemes játék Benében és Sárosorosziban

*„Mert egy gyermek születik nékiünk,
Fiú adatik nékiünk”¹*

GÁTI DIÁNA

A Kárpátalján élő magyar kisebbség fennmaradásának egyik nagyon fontos része a hagyományok ápolása és életben tartása. P. Punykó Mária helyi néprajzkutató szavaival élve:

„Nyelvében él a nemzet, de mi tudjuk, hogy nemcsak nyelvében, hanem a hagyományaiban is. Tudós néprajzosok mondták, hogy amíg másként táncol, másként énekel, étkezik egy kisebbség, tehát mások a szokásai, addig fennmarad. Őrizzük tehát a hagyományainkat!”

Kutatásomat két kárpátaljai, magyarlakta településen végeztem: Benében és Sárosorosziban. Mindkét település a beregszászi járáshoz tartozik, szomszédos falvak. A két falu között csupán 8 km távolság van. Szinte teljes egészében magyarlakta településekről van szó, ahol a hagyomány ápolása benne él a kisebbségi magyarság sorsában. Ezt erősíti a betlehemes játékok megléte is. Ezért érzik igazán szívügyüknek adatközlőim Mihók Erika (Sárosoroszi) és Ferku Viktória (Bené), hogy a betlehemes játékokat életben tartsák saját szülőföldjükön.

Cikkem első felében bemutatom a betlehemes játékok kutatásának rövid történetét. Röviden, és a teljesség igénye nélkül felsorolom a téli ünnepekör karácsonyi szokásait. Részletesebben elemzem a betlehemes játékok szereplőit, jelmezüket, a játék kellékeit. A betlehemes játék bemutatása során főként a pásztorjáték ismertetésére teszem a fő hangsúlyt, mivel az általam vizsgált két településen csak ezt a részt adják elő a szereplők. Ismertetem a 2014-es benei betlehemes, illetve a sárosoroszi csillag szövegét.

Népszokásokra, naptári ünnepekre vonatkozó adatok már a 16. századból vannak. Bővüléséhez a magyar nyelvű irodalom felvirágzása és a könyvnyomtatás

¹ Ézsaiás 9: 5.

elterjedése is hozzájárult. A 18. században meginduló tudományos munkákban mind gyakrabban fordul az érdeklődés a magyar parasztság életmódja, kultúrája felé. (pl. Bél Mátyás: *Noticia*, Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*, stb.) A 19. század elején megkezdődik a hagyományok tudatos gyűjtése és közreadása. Népköltészeti gyűjtemények jelennek meg. (pl. Erdélyi János: *Népdalok és mondák I–III.*, Kriza János: *Vadrózsák*, stb.)

A betlehemes játékok gyűjtése, kutatása korán, a 19. század elején felkeltette a magyar népköltészetért, a nemzeti múlt kultúrájáért, a népszokásokért aggódó magyar értelmiség érdeklődését, akik a népköltészetben elsősorban az ősit, a magyart, a nemzeti jelleget keresték. Kezdetben a népszokás fogalma még nagyon tág és széles értelemben mozgott, beletartozott a népmese, népdal, eredetmonda, de ugyanakkor e címszó alatt tárgyalták a nagyon is népszerű farsangi játékokat, karácsonyi misztérium (betlehemes) játékokat is. Ebben az időben a „kutatók” leginkább szöveggözlésre, a szokás tudósítás formájában történő leírására törekedtek.²

Magyarországon Ipolyi Arnold és Toldy Ferenc³ hívják fel a figyelmet a betlehemes játékok gyűjtésére. A kutatás kezdeti, csak a szöveg után érdeklődő irodalmi iránya a misztériumjátékok felé fordult érdeklődésével.⁴

Tudománytörténeti szempontból jelentős Réső Ensel Sándor 1867-ben, Pesten megjelent *Magyarországi népszokások* című könyve. A korabeli sajtóból válogatta össze a magyar és a hazai nemzetiségek népszokásairól szóló cikkeit és ezekből állította össze említett könyvét, mely az első magyar népszokásgyűjteménynek tekinthető,⁵ melyben már az egyes népszokások csoportosítására is sor kerül, sőt más etnikumú lakosság, egyházi közösségek szokásaira is kitér. Réső Ensel az első, aki bevezeti a népszokás kifejezést, a német „Volksbrauch” tükörfordításaként.⁶ Orbán Balázs hatkötetes műve a *Székegyháza leírása* (1868–1873), Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból I–II.* (1877–1878) ugyancsak tartalmaz szokásleírásokat.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény I.* kötetében közölt 15 játékszöveg alapján, Gyulai Pál így határozza meg a betlehemes játékokat: „*Liturgiai mysteriumok maradványai, melyek a falusi egyházakból a nép közé menekülve részint megbővültek, részint megcsönkáltak.*”⁷

A 19. század végén sorra jelennek meg tudósítások, tanulmányok betlehemes játékokról, elsősorban az *Egyetemes Philológiai Közöny*, a *Magyar Nyelvőr* hasáb-

² Nagy 2001: 7.

³ Ipolyi 1858; Toldy 1859.

⁴ Forrai 2003: 47.

⁵ Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 21.

⁶ Verebélyi 1998: 400.

⁷ Arany–Gyulai 1872: 513.

jain és 1890 után az *Ethnographiában*, a Magyar Néprajzi Társaság szaklapjában. A Magyar Nyelvőr egyik számában 1884-ben Ábel Jenő⁸ a bártfai misztériumjáték kapcsán már a tipologizálás gondolatát is felveti. 1950-ben Benedek András⁹ már csaknem 200 játékszöveg ismeretében állította össze a magyar betlehemes játék típusait.

A 20. század betlehemes kutatómunkáját nagyon nehéz összefoglalni, hiszen számtalan dolgozat látott napvilágot mind a szaklapokban, mind pedig a sajtóban. A gazdag irodalmi anyagról 1964-ben Dömötör Tekla is említést tesz: „*Dramatikus népszokásaink közül nincs egy sem, melynek olyan nagy irodalma lenne, mint a betlehemezésnek*”.¹⁰ A teljesség igénye nélkül taglalom a kutatással kapcsolatos jeles alakokat és azok főbb munkáit.

Az eredet kérdésében – a játék elemeit vizsgálva – Solymossy Sándor, Sebestyén Gyula, Viski Károly, Kardos Tibor és Dömötör Tekla áttekintései igazítanak el.¹¹ A lejegyzések, közlések legnagyobb része főként a szövegre koncentrált.

A szokás több szempontú, teljesebb rögzítésében a fejlődés az 1940-es években indult meg, amikor többek között Volly István, Benedek András, Vargyas Lajos, Faragó József, Földes László folytattak intenzív kutatómunkát.¹² A felsorolt személyek kutatásuk során egy-egy közösségben a lehető legrészletesebben vizsgálták a játékot, és annak társadalmi, történeti vonatkozásait.

A betlehemezés témakörében napjainkig is a legkorszerűbb vizsgálatot a '40-es évek végén Faragó József végezte. A pusztakamarási betlehemezésről és kántálásról megjelent monográfiája módszertanilag is példamutató.¹³ A játék társadalmi beágyazottságát kutatta, nagy hangsúlyt fektetve a betlehemezés lokális történetének alakulására és a népi kéziratok jelentőségére. Néhány évvel később Csikcsobotfalván végzett gyűjtést,¹⁴ ahol a korábbi szempontok mellett nagyobb jelentőséget kapott az egyéniségkutatás, a játék betanítójának, szervezőjének portréjával találkozhatunk, valamint kiemelten foglalkozott a csoport működésével.¹⁵

Marót Károly, Dégh Linda és Ortutay Gyula¹⁶ a pontosabb szociológiai és lélektani szempontokat is figyelembe vevő lejegyzéseket sürgették. Sok szempontra kiterjedő útmutatót a betlehemes játékok gyűjtéséhez Ortutay Gyula ké-

⁸ Ábel 1884.

⁹ Benedek 1950.

¹⁰ Dömötör 1964: 166.

¹¹ Solymossy 1911; Sebestyén 1902; Viski 1935; Kardos 1941; Kardos–Dömötör 1960; Dömötör 1936, 1957, 1964, 1968, 1972, 1974.

¹² Volly 1941; Benedek 1943; Benedek–Vargyas 1943; Faragó 1947; Földes 1958.

¹³ Faragó 1947.

¹⁴ Faragó 1949.

¹⁵ Gesztí 2002: 318.

¹⁶ Marót 1940; Dégh 1947; Ortutay 1936, 1937.

szített.¹⁷ A közelmúltban a magyarországi iskoladráma és iskolai színjátszás kutatása is jelentős eredményeket hozott felszínre, elsősorban a forráskiadások révén.¹⁸ A játék eredetének, korának és elterjedésének bonyolult kérdései állandóan foglalkoztatták a kutatókat. A felsorolt munkák csak egy töredékét képezik a legfontosabb hazai irodalomnak, jól érzékeltetik azonban a kutatás irányait.¹⁹

A betlehemes játékok eredetét Kilián István²⁰ a 17. századra teszi, s minden bizonnyal református eredetű. Első adatunk 1616. január 6-ról való. Ekkor a besztercebányai evangélikus iskola ifjúsága a háromkirályok napján bemutatott játékáért vagy csak énekkel előadott köszöntéséért a városi kasszából pénzt kapott.²¹ Hat évvel későbbi a selmecebányai adat, s ebből már azt is ki lehet olvasni, hogy engedélyezték a diákoknak azt, hogy karácsonykor házról házra járva komédiát, azaz valamilyen betlehemeset mutassanak be.²²

Tehát a betlehemes játékok eredetét a kutatók a misztérium játékokra vezették vissza, melyeknek célja az volt, hogy népszerűsítsék az evangéliumot. Kezdetben latin nyelven templomban, a 17. századtól magyar nyelven iskolákban, egyesületekben adták elő.²³ Az eredetileg vallásos jellegű betlehemes játék számos olyan elemet átvett és megőrzött, amelyből „pogány” vonásokra, ősi mitikus mozzanatokra lehet következtetni. A középkorban még az istentisztelet része volt, fokozatos elvilágiasodása után énekei is kicserélődtek. Az énekek közt már alig találunk középkori eredetűeket, jó részük barokk-kori vagy 19. századi kántor szerzemény.²⁴

1649-ben írta az első „betlehemes játékot” Andreas Sartorius. A latin nyelvű darab csonkán maradt ránk, s feltehetőleg 18 részből állt.²⁵ A legrégebb magyar írásos betlehemi játék szövegét palócföldről származtatják.²⁶ A Nógrád megyei Ecseg község plébánosa Liptay István jegyezte le a 17. század végén.²⁷ Ebben megfigyelhető a játékhoz kapcsolódó 15. századi provancei eredetű Mária legenda, Mária és József betlehemi szálláskeresése és a három napkeleti király megjelenése – ezek ma is az archaikus erdélyi betlehemesek sajátja. A legrégebb kártyaljai betlehemes játék, ami lejegyzésre került, a barkaszói betlehemes játék.

¹⁷ Ortutay 1956.

¹⁸ Varga 1967; Staud 1982–1989; Pintér–Kilián (szerk.) 1989; Kilián 1992; Sávai 1997.

¹⁹ Forrai 2003: 48.

²⁰ Kilián 1992: 633.

²¹ Varga 1988: 20.

²² Varga 1988: 417.

²³ Markos 2003: 90.

²⁴ Vincze 2011: 259.

²⁵ Kilián 1992: 634.

²⁶ Nagy 1992: 451.

²⁷ Holl 1952: 617–629.

1914-ben jegyezte le Sütő Gyula joghallgató. Ma a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában őrzik.²⁸

Kutatásom Kárpátalja két magyarlakta települését érinti. Ezért szeretnék néhány szót ejteni a betlehemezés kutatásáról Kárpátalján. Ez a régió gazdag kincsestára a hagyományoknak, azonban a mai napig kevésbé ismert terület a néprajzi kutatások számára. A modern életmód mellett a tradicionális kultúra számos archaikus eleme megmaradt, ez teszi igazán különlegessé Kárpátalját.²⁹ A területről a legkorábbi betlehemes közlések az 1910-es évekből származnak. Feltételezhető, hogy a magyar falvakban a 20. század első felében általánosan elterjedt volt ez a karácsonyi szokás.³⁰

Az '50-es évek elején nagyjából mindenhol megszakadt ez a hagyomány, hiszen a Szovjetunióban tiltottak minden, a valláshoz valamilyen módon kapcsolódó tevékenységet. A milícia, a párttitkár és a tanácselnök mindent megtett azért, hogy elfeledtessék ezt a szép játékot.³¹ A II. világháború után megváltozott Kárpátalján a magyar falvak helyzete. Még a társas összejövetelek is tilalom alá estek, tehát minden, a korábbi életvitelben fontos szerepet játszó közösségi munkaalkalom, pl. a kenderdörzsölő, a fonó. A betlehemezés mellett a gyerekek kántálását is igyekeztek megakadályozni, egyes tanároknak kötelességük volt figyelni, hogy karácsonykor senki ne járjon énekelni.³²

A rendszerváltás után hirtelen megszűnt az iskolában az a fajta vallásellenes nevelés, ami korábban kötelező volt, ezzel együtt a vallásos tartalmú szokások gyakorlása is szabadon történhetett, már semelyik tanár nem próbálta megakadályozni, hogy a gyerekek karácsonykor kántálni vagy esetleg betlehemezni járjanak. Az iskolában is előfordult, hogy egyes években az iskolai karácsonyi ünnepségre valamilyen betlehemeset tanítottak be a gyerekeknek.³³

A népi kultúra, és kiemelten a betlehemezés magyarországi felértékelődése nyomán, Kárpátalján is egyre népszerűbb lett a betlehemezés, főként 1990 után, s a tradíció azon részévé vált, ami Kárpátalja határain kívül is ismert lett. Több faluban tanárok, kultúrházvezetők karolták fel a betlehemeseket, karácsonyi műsoruk egyik látványosságává tették a játékot, de egyben segítették a tradicionális keretek között történő előadását is, hiszen a kárpátaljai betlehemezés fő előadási formája változatlanul a házról házra járás.³⁴

²⁸ Bagu 2001: 382.

²⁹ Geszti-Pákay-G. Tar 2005: 5.

³⁰ Geszti 2005: 117.

³¹ Bagu 2001: 372.

³² Geszti 2002: 325.

³³ Geszti 2002: 320.

³⁴ Geszti 2005: 117–118.

Az évszakok változásával a tavaszi, nyári és őszi aktív szakaszt a téli pihenés váltja fel. Az emberek számára az év ünnepei közül legnagyobb jelentősége a téli napfordulónak, illetve a karácsony körüli, télközepi ünnepsorozatnak van.³⁵ A karácsonyi ünnepek középpontjában a Krisztus születését megjelenítő dramatikus szokás, a betlehemezés áll, s egy-egy mozzanata az ünnepkör egészét áthatja.³⁶ Gyermekemlékeztetik a felnőtteket a kis Jézus születésére. Az elfáradt emberi szívek ráeszmélnek ilyenkor a karácsony tanulságára: a szeretet, békesség, megszentelt szegénység misztériumára.³⁷

A karácsony kapcsán a következő szavak kapnak nagy hangsúlyt a néprajzban: ünnep, népszokás, népi színjátás. Nézzük meg e szavak jelentéseit közelebbről is.

„A lelki realitások között az ünnep külön dolog, amelyet semmi mással a világon nem lehet összetéveszteni” – írja Kerényi Károly. Ünnep alkalmával a közösség a megszokottól, a hétköznapoktól eltérő módon viselkedik, hagyományosan megszabott előírásokat és tilalmakat tart be.³⁸ A legkülönbözőbb gazdasági és műveltségi fokon élő emberi közösségek közös sajátja, hogy az év bizonyos időszakában periodikusan visszatérő ünnepeket ülnek.³⁹

A népszokás kifejezés kapcsán elsősorban a közösségi ünnepi falusi szokások ötlenek eszünkbe: pompás lakodalmak, falusi farsangolások, tréfás betlehemezések, víg szüretetek, amelyre a városi ember bizonyos nosztalgiával gondol. Azonban ne felejtjük el: tudományos szempontból mindezek csak a népszokások kisebb részét jelentik. A népszokások – akár társadalom néprajzi, akár esztétikai szempontból vesszük őket vizsgálat alá – igen összetett jelenségek.⁴⁰ Népszokás tágabb értelemben minden olyan szokás, amely szabályozza a parasztság életét: a munkát, a társadalmi érintkezést, a környezetről való gondolkodást, a hétköznapok és ünnepek egész rendszerét, tartalmát.⁴¹ S ebből a megfogalmazásból látszik, hogy az ünnep a népszokások egy kis részét teszi ki. A népszokások minden más művészeti ágnál jobban fejezik ki egy-egy közösség összetartozását.⁴²

Az ünnephez, jelen esetben az általam vizsgált téli ünnephez, kapcsolódik a népi színjátás, népi színjáték kifejezés is. Ugyanis a betlehemes játék sajátosságai alapján jellegzetes Kelet-közép-európai szokáskör része, dramatikus népi színjáték, mely a karácsonyi hagyományaink részévé vált. A népi színjáték pedig a dráma olyan típusa, amely sohasem választható el az előadástól: ez éltetője, megtartója. Fejlődése mindig a nép társadalmi helyzetéhez alkalmazkodik, többnyire a

³⁵ Szacsavay 1987: 9.

³⁶ Forrai 1974: 465.

³⁷ Bálint 1938: 92.

³⁸ Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 13.

³⁹ Dömötör 1964:10.

⁴⁰ Dömötör 1986: 5.

⁴¹ Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 13.

⁴² Dömötör 1986: 8.

szokások és a hagyományok irányítják, változó korokon át is megőrzi karakterét.⁴³ A dramatikus játékok felépítése általában a következő (ez a felépítés jellemző a betlehemes játékokra Kárpátalján is):

- beköszönés
- engedélykérés
- a szereplők bemutatkozása
- a dramatikus játék előadása
- adománykérés
- elköszönés⁴⁴

A betlehemezés játéka lényegében három részből állt (ami tulajdonképpen az említett felosztás összegzésének is tekinthető). Miután a szereplők engedélyt kaptak a házba lépésre, eljátszották a kis Jézus megszületését és a pásztorok behódolását. Ezt követően az öreg tréfálkozott és ijesztgette a háziakat. A játék közös énekléssel zárult, és végezetül a ház gazdája megajándékozta a játékosokat.⁴⁵

A dramatikus játékok közül a betlehemezés szokásának van a legnagyobb irodalma,⁴⁶ nagyon sok néprajzkutatót foglalkoztatott és foglalkoztat még ma is e téma, ahogy azt a fent említett részben is olvashattuk, amikor a kutatás történetéről igyekeztem rövid összefoglalót adni.

Röviden tekintsük át a karácsonyhoz kötődő egyéb üdvözlő, szerencsekívánó és adománygyűjtő szokásokat. A betlehemezés után a kántálás a legelterjedtebb karácsonyi népszokás. A kántálás⁴⁷ elsődleges jelentése az énekkel való köszöntés, másodlagos a kéregetés. Eredetét tekintve diákszokás, amely a 17. században élte virágkorát, amikor a diákok csoportosan jártak köszönteni névnapon, lakodalomkor, szüretkor.⁴⁸ A kántálást nevezik még koledálásnak (szláv eredetű szó), kojedálásnak,⁴⁹ kóringyálásnak,⁵⁰ „Kis Jézuska köszöntésének”,⁵¹ mendikálásnak, pászlizásnak,⁵² angyali vigasságnak,⁵³ stb. Kárpátalján kántálni december 24-én, szenteste járnak gyerekek, felnőttek vegyesen. A kántálókat a gazda megvendégeli: a felnőtteket süteménnyel, itallal, a gyerekeket süteménnyel, limonádéval. A gyerekek kántálópenzt is kapnak.⁵⁴ Ez a szokás még élő népszokás-

⁴³ Forrai 1974.466.

⁴⁴ Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 14.

⁴⁵ Veres 2003: 250.

⁴⁶ Dömötör 1964: 166.

⁴⁷ cantare (latin) = énekelni

⁴⁸ Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 14.

⁴⁹ Viga 1996: 217.

⁵⁰ Ujváry 1975: 37.

⁵¹ Legányi 1939: 470–474.

⁵² Manga 1941: 196.

⁵³ Tátrai 1995: 551.

⁵⁴ Iváskovics 1997: 491.

ként van jelen Kárpátalján, főként rokonokat, jó ismerősöket, szomszédokat kántálnak.

Szerémségben csordás, kondás sorra járja a házakat, ünnepet köszönt. Kolbászt, hurkát, húst kap ajándékba a jókívánságokért.⁵⁵

Az ostyahordás szokása⁵⁶ már kevésbé fellelhető népszokás. Az ostyát a harangozó felesége,⁵⁷ vagy az ostyahordók⁵⁸ sütik. Több színű ostyát is sütöttek: fehérét legtöbbit, majd zöldet, pirosat és sárgát.⁵⁹ Az előre megsütött ostyát a karácsony előtti napokban kezdték el a gyerekek főleg kislányok hordani. Házról-házra járva betértek a családokhoz. A család minden tagja számára néhány darab ostyát csomagoltak be, amit egy alkalmi vers vagy ének elmondása után adtak át a gazdasszonynak.⁶⁰ A háziak megajándékozták őket. Ha a tanító megbízásából végezték a gyerekek az ostyahordást, akkor a tanító ilyenkor kapta meg a gyakran díjlevélbe foglalt ételmiszer-járandóságát a családoktól: lisztet, babot, zsírt stb.⁶¹ A gyerekek a fáradságukért valami nyalánkságot, esetleg aprópénzt kaptak.⁶²

Ádám és Éva napján karácsonykor paradicsomjátékot vagy Ádám-Éva játékot mutattak be, témája az első emberpár bűnbeesése.⁶³

Az adventi időszakban, néhány nappal Luca napja után már kezdődik a Szent Család hordozása. A Szent Családot ábrázoló képpel kilenc este, kilenc házhoz mentek el. Az asszonyok csoportja gyertyával a kézben énekelve vonult az előre kijelölt házhoz, ahol a háziak már előkészítették a szobát a Szent Család fogadására. Az asszonyok a Szent Családot ábrázoló képet az asztalra helyezték, majd újból énekeltek, imádkoztak.⁶⁴ Ezt a szokást nevezik még Szentcsalád-járásnak, Szentcsaládkilencednek,⁶⁵ Kis Jézus kilencegyinek,⁶⁶ illetve röviden csak Szent Családnak⁶⁷ is.

A karácsonyi szokások között tartják számon a böcsőzés vagy bölesőcske⁶⁸ szokását. A kislányok kettésével járták a falut: mindketten fehérbe öltöztek, egy

⁵⁵ Penavin 1988: 155.

⁵⁶ Bálint 1938: 115–119.

⁵⁷ Kotics 1986: 31.

⁵⁸ Gönczi 1930: 84.

⁵⁹ Barna 1985: 746.

⁶⁰ Manga 1941: 194.

⁶¹ Tátrai 1995: 552.

⁶² Tátrai 1990: 238–242.

⁶³ Nagy 2001: 6.

⁶⁴ Kotics 1986: 30.

⁶⁵ Bálint 1989: 46.

⁶⁶ Nagy 1992: 451.

⁶⁷ Manga 1947: 272; Schram 1972: 44; Bálint 1989: 50.

⁶⁸ Tömöry–Szász 2009: 27.

kis bölcsőt vittek, melyben feküdt a Jézuska. A meglátogatott házban az asztalra tették a bölcsőt, meg-megríngatták, és énekeltek.⁶⁹

A karácsony körüli napoknak, karácsony hetének legnagyobb eseménye minden egyes településen a betlehemezés.⁷⁰ Ezt tekinthetjük az 1940-es évekig az egyik legintenzívebb szokásnak.⁷¹

A *Magyar Népzene Tára II.* kötete (Jeles napok) a betlehemes játékok fő típusait a nagy néprajzi tájegységek (Dunántúl, Felvidék, Alföld és Felső-Tisza vidék, Erdély) szerint csoportosítja. A kárpátaljai betlehemes a felvidéki betlehemesek között található. E típusban az angyalokon, a fiatal pásztorokon kívül az öreg alakja található meg. Szerkezete a következő:

- beköszöntő
- tréfákozás az öreg pásztorral
- a pásztorok indulása Betlehembe
- ajándékatadás⁷²

Gyakori része a születéstörténet felolvasása vagy elmondása a Bibliából, valamint a pásztorok ajándékainak liturgikus módon történő felajánlása.⁷³

Magyar nyelvterületen a betlehemezésnek kétféle változata ismert: élő személyekkel és bábokkal előadott karácsonyi játékok.⁷⁴ Az első, nevezzük hagyományos betlehemes játéknak, amelynek során a játékban résztvevők egy kis betlehemmel, házról-házra járva hirdetik Krisztus születését, a második a bábtáncoltató betlehemes játék, ahol a különlegesen kiképzett betlehemben egy kis bábjelenet kerül bemutatásra, mozgatható nyeles bábok segítségével. A bábtáncoltató betlehemezésnek három nagy előfordulási helye van: a Balaton déli partja, a Dunakanyar területe és a Felső-Tisza mente⁷⁵ (e harmadik terület a mai országhatáron kívülre nyúlik, így érinti Kárpátalját is). Mindkét játék gazdag pásztorjátékot tartalmaz.⁷⁶

A betlehemes játékokban elkülönül egymástól a „szent” és „profán” rész. Általánosságban a betlehemezés erősen vallásos tartalmú szokásnak tekintjük, azal együtt, hogy a kutatás számos, kereszténység előtti hiedelmeken alapuló elemet mutatott ki a játékban.⁷⁷ Sőt a betlehemezők is saját részvételüket a játékban elsősorban a vallási indíttatással magyarázták, vallásosságuk egyik kifejeződésének

⁶⁹ Penavin 1988: 159.

⁷⁰ Barna 1979: 129.

⁷¹ Ujváry 1977: 90–94; Manga 1940: 414–418.

⁷² Tátrai–Karácsony Molnár 1997: 202.

⁷³ Magyar Népzene Tára II. 1953: 366–370, 380–382.

⁷⁴ Dömötör 1986: 99.

⁷⁵ Szacs vay 1987: 26.

⁷⁶ Nagy 2001: 5.

⁷⁷ Ujváry 1979: 109–111.

tartották.⁷⁸ Általános vélekedés, hogy azokon a településeken, ahol napjainkban is él a betlehemezés, a vidám komédiázás egyre hangsúlyosabbá vált a vallási tartalom rovására, így a szórakoztató funkció lett a legerősebb motiváció,⁷⁹ illetve az adománygyűjtés is hasonlóan alakította a játék életben maradását.⁸⁰ Ez a jelenség Kárpátalján is egyre jobban megfigyelhető, annak ellenére, hogy a magyar nyelvet más vidékeihez képest a vallásosság, a vallási kötődés sokkal erősebben jelen van.⁸¹

Betlehemes játékot előadni főleg fiúgyermekek szoktak, bár néhány helyen felnőtt férfiak,⁸² lányok⁸³ is részt vesznek a játék előadásában. A játék szereplőinek életkora megmutatja a játék legfontosabb funkcióját is. Amíg a szórakoztató és adománygyűjtő funkció elsősorban a gyerekek és fiatalok játékára jellemző, addig a felnőttek betlehemezésében a vallásos funkciónak is nagyon fontos szerep jut.⁸⁴ Jó példa erre a kárpátaljai Bökény településen működő ún. egyházbetlehem,⁸⁵ melynél az adományok gyűjtése során is a vallásos funkció dominál, hisz nem saját részre, hanem a görög katolikus és pravoszláv egyház számára gyűjti az adományokat. Az egyházbetlehemet az 1960-as években az egyház megsegítésére újították fel, s ettől kezdve szereplői felnőtt férfiak.⁸⁶

Gazdalegény sohasem járt betlehemezni,⁸⁷ elsősorban a szegényebb sorsú gyerekek játéka volt, hiszen nem elhanyagolható a játék során összegyűjtött adomány, pénz, étel, amit kaptak.⁸⁸ Ma már ennek nincs jelentősége a betlehemes csapat szerveződésekor.

Benében és Sárosorosziban a játék szereplői fiúk és a következő a szereposztás: két, esetleg három angyal, két pásztor és a süket, öreg pásztor. A kárpátaljai Bátyú településen néha két öreg is szerepelt a játékban.⁸⁹ A második öreg a gyerekekkel játszadozott, s a fehérnépet ölelgette. Sokszor a szöveget is megosztották a két öreg közt. (A pásztor más megnevezései a következők lehetnek: dadó,⁹⁰ bojtár, csikós, Citera, Makszus, Piszé,⁹¹ csobánok, csobányok,⁹² stb. Az

⁷⁸ Dömötör 1964: 26.

⁷⁹ Forrai 1974: 466.

⁸⁰ Barna 1979: 131.

⁸¹ Gereben 1999.

⁸² Barna 1979: 131, Bálint 1989: 40, Vidák 2003: 154.

⁸³ Ébner 1929: 48-49, Benedek-Vargyas 1943: 159.

⁸⁴ Barna 2001: 87.

⁸⁵ Geszti 2002: 318.

⁸⁶ Geszti 2001: 45.

⁸⁷ Manga 1940: 402; Barna 1985: 753.

⁸⁸ Barna 1982: 374.

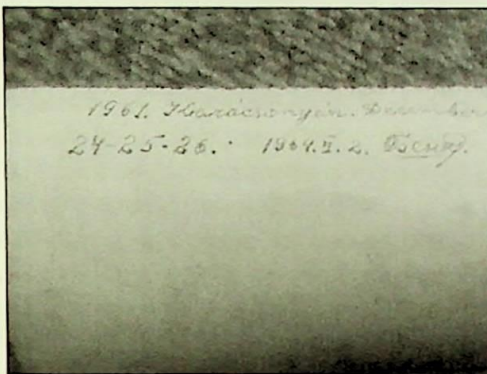
⁸⁹ Bagu 2001: 375.

⁹⁰ T.I. 1926: 41; Szapu 1994: 40.

⁹¹ Barna 2001: 88.

⁹² Forrai 2003: 56.

öregre is jellemző a többféle megszólítás: öregapó, bapó,⁹³ Koredom,⁹⁴ öregbundás, csósz,⁹⁵ gubó,⁹⁶ Pető öreg,⁹⁷ stb.)

Betlehemesek 1961 karácsonján Benében

Sárosroszji betlehemesek a XVIII. Nemzetközi Betlehemes Találkozón Debrecenben (2008)

⁹³ Nagy 2003: 83.

⁹⁴ Barna 1982: 374.

⁹⁵ Barna 2001: 88.

⁹⁶ Vankóné Dudás 1976: 263.

⁹⁷ Iváskovics 1997: 491.

A szerep kiosztásánál vannak bizonyos követelmények, kívánalmak,⁹⁸ amelyeknek eleget kell tenni. Angyaloknak szép énekhangút választanak, a pásztoroknak jó komédiásoknak kell lenniük.⁹⁹ A pásztorok játékának leglényegesebb eleme a tréfa: az ügyesen előadott párbeszéd és a tréfálkozás az öreggel.

A betlehemezést az általam vizsgált településeken vallási különbség nélkül gyakorolják, reformátusok, katolikusok egyaránt részt vesznek a játék bemutatásában.

A játék középpontjában Kárpátalja legtöbb településén a pásztorjáték áll, mely a bibliai történetet, Krisztus születésének hirdetését dolgozza fel (Lukács 2: 8–10). A mezőn nyájaikra vigyázó pásztoroknak az Úr angyala megjövendöli Krisztus születését: „*Ne féljétek, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész népnek öröme lesz.*”¹⁰⁰ A pásztorok elhatározzák, hogy elmennek Betlehembe és ajándékot visznek az újszülöttnek. Megtalálván Máriát, Józsefet és a kisdedet a jászolban, megbizonyosodnak az angyal szavai felől és elindulnak „... *dicsőítve és magasztalva az Istent mindazért, amit pontosan úgy hallottak és láttak, ahogyan ő megígérte nekik.*”¹⁰¹ Ez röviden a pásztorjáték bibliai alapja. A történet a nép elképzelésében megelevenedik, telítődik több tréfás történettel, és kiegészítődik más szereplőkkel.¹⁰²

A pásztorok közt a főszereplő a süket öreg, aki mindig csak az evésre-ivásra gondol. A pásztorok ruhája többnyire kifordított bunda,¹⁰³ de a székely betlehemes játékok pásztorai álarcot is viselnek.¹⁰⁴ Az öreg szűrben jár, kenderkócból szakállt és bajuszt készít magának, fejére nagy pásztorkalapot tesz. Kezében csörgős bot, amelynek végére kör alakúra vágott pléhdarabokat szögelt. A két angyal hosszú, földig érő fehér ruhát visel. Sárosorosziban a két angyal ruhája a katolikus egyház tulajdonában lévő karing. Fejükön magas, szintén fehér, henger alakú süveg, melyet piros kereszt díszít. Kezükben ezüstszínű kardot tartanak.¹⁰⁵

A játék lényeges meghatározó kelléke a betlehem, leginkább egy kis templom,¹⁰⁶ ól,¹⁰⁷ kápolna¹⁰⁸ alakú vagy barlangszerű¹⁰⁹ hordozható házikó, amelyben a szent család látható, továbbá angyalok, pásztorok, esetleg állatfigurák,¹¹⁰ tetején

⁹⁸ Faragó 1947: 7; Szabó 1993: 3.

⁹⁹ Szacsvay 1987: 40.

¹⁰⁰ Lukács 2: 10

¹⁰¹ Lukács 2:20

¹⁰² Nagy 2001: 12.

¹⁰³ Dömötör 1986: 100.

¹⁰⁴ Vincze 2011: 259.

¹⁰⁵ Riskó 1999: 144.

¹⁰⁶ Karácsony Molnár 2003: 99.

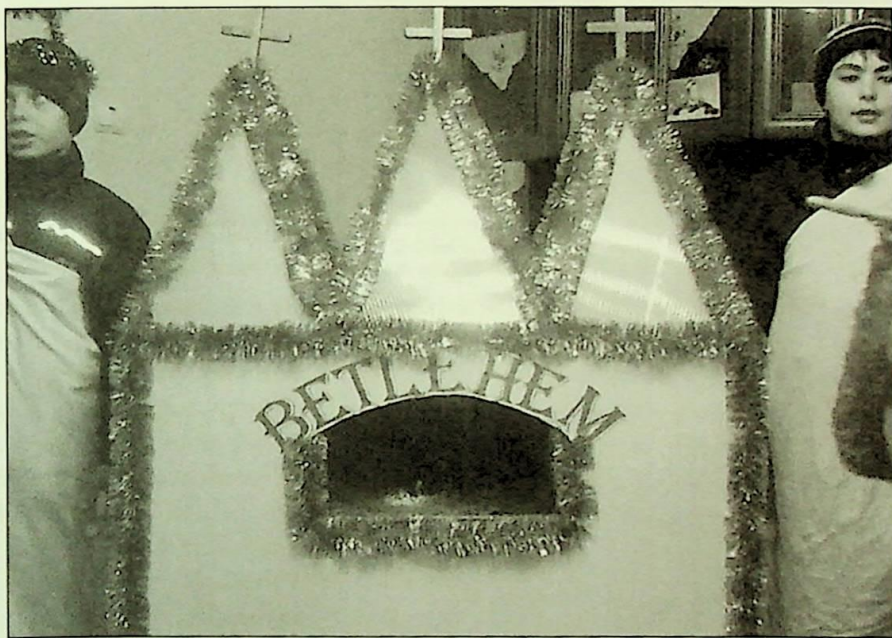
¹⁰⁷ Ébner 1929: 48–49.

¹⁰⁸ Sági 1904: 120; Bálint 1938: 93; Faragó 1949: 231.

¹⁰⁹ Nagy 2001: 10.

¹¹⁰ Dömötör 1986: 99.

kereszt,¹¹¹ vagy kakas, felette csillag.¹¹² Az egész alkotmányt jobb- és baloldalra erősített, kettős fogantyúkkal szállítják.¹¹³ Többnyire házilag – néha asztalosok – készítik. Papírból vagy fából készítik, a papírból készültet minden évben újra kell készíteni, a fából készültet évekig is használják.¹¹⁴ Benében eleinte krepp papírból, kemény kartonpapírból készítették a betlehemet, de 2013-ban már korszerűbb, időtálló betlehemet akartak készíteni, így furnérlemezt használtak az elkészítéshez. Így a betlehemet évről évre elraktározzák, karácsony előtt felújítják. Egyes települések évekig, évtizedekig használnak egy-egy építményt, esetenként kölcsön, vagy bérbe adják.¹¹⁵ Kívülről ezüst és piros papírral díszítik.¹¹⁶ A betlehemben gyertya áll, amit meggyújtanak. Később villanylámpa, ami elemmel működik.¹¹⁷

Benei betlehem (2014)

¹¹¹ Makkai-Nagy 1993: 63.

¹¹² Bagu 2001: 375.

¹¹³ T. I. 1926: 40.

¹¹⁴ Dömötör 1986: 99.

¹¹⁵ Nagy–Csiha 1992.

¹¹⁶ Iváskovics 1997: 492.

¹¹⁷ Bagu 2001: 376.

Benei betlehem belülről (2014)

A betlehemesek mielőtt betértek a házakba különféle szöveggel köszöntek be. E szövegek gazdag tárházával találkozhatunk a szakirodalom tanulmányozása közben. Nézzünk néhány változatot:

- Dicsértessék a Jézus Krisztus! Elhoztuk a kis Jézuskát, adnak-e neki szállást?¹¹⁸
- Be szabad-e vinni a betlehemet?¹¹⁹
- Szabad-e a kis Jézuskát köszönteni?¹²⁰
- Szabad-e betlehemezni?¹²¹
- Szabad-e az Istent dicsérni?¹²²
- Bemutathatjuk a betlehemünket?¹²³
- Dicsérjük a Jézust, kérjük a ház népét, bejöhet a betlehem?¹²⁴

¹¹⁸ Kotics 1986: 32.

¹¹⁹ Barna 1979: 132.

¹²⁰ Szapu 1994: 40; Paládi-Kovács 2006: 128.

¹²¹ Vincze 2011: 267.

¹²² Ujváry 1975: 37.

¹²³ Vankóné Dudás 1976: 263.

¹²⁴ Riskó 1999: 144.

Egyes településeken a betlehemes csoportok karácsony vigíliáján egész az éjféli miséig jártak. Majd éjfél beálltával a misére siettek,¹²⁵ ők is meghallgatták a liturgiát,¹²⁶ de volt, ahol előadták a játékot.¹²⁷ A templomi betlehemezés legfőbb szerepe az, hogy a külvilág felé, a közösségen kívüliek számára demonstrálják a szokást.¹²⁸

Egyes településeken a játékosok felkeresték a szomszéd falvakat is, ahol házról-házra járva bemutatták a betlehemes játékot.¹²⁹

Ha nem akarták, hogy bemenjenek vagy beteg volt a háznál, gyászoltak, már várták őket a kapuban, kérték, ne menjenek be. A jutalmat odaadták. Mások bezárták a kaput, amit tiszteletlenségnek tartottak, s a következő évben oda nem mentek.¹³⁰ Beni adatközlőm¹³¹ elmondása alapján előző évek tapasztalatait felidézve nem volt jellemző, hogy ne engedték volna be a betlehemet a falu lakosai. Az idei év (2014) azonban már változásokat hozott e téren. Sajnos már akadtak olyan családok, akik nem nyitottak ajtót a betlehem előtt. A többség azonban még a mai napig megtiszteltetésnek érzi, ha felkeresik házaikat játékkal a betlehemesek.

A csillaggal a kisebb fiúk járnak. Általában két fiú fog össze csillagosnak, játékkuk lényegesen egyszerűbb, mint a betlehemes játéké.¹³² Csillagjuk szitavázra felragasztott 5-6 ágú csillagkarból áll. Forgatható vázában régebben gyertya égett, ma már elemlámpát vagy elektromos izzót használnak, amely megvilágítja a csillagra ragasztott napokat, holdakat.¹³³ A szitából készült csillag annak a csillagnak a szimbóluma, amely a három királyokat a Biblia szerint Krisztushoz vezette.¹³⁴ A csillagosok csak karácsony táján járnak, a háromkirályok ünnepével, a vízkereszttel a szokásnak semmiféle kapcsolata nincs. (Ugyanis a csillagjárás legkorábban adatolt általános, egyházi eredetű szokása vízkereszthez kapcsolódott. Háromkirályok napján betlehemmél és csillaggal jártak a gyerekek.¹³⁵) Ez a szokás csak Sárosorosziban élő szokás, Benében nem volt és mai napig sincs jelen.

A legelőször „híressé vált” kárpátaljai csoport Mezővári betlehemesei voltak. A magyarországi betlehemes találkozó szervezői hallottak róluk, és Vári Fábrián Lászlón keresztül meghívták őket az akkor Kecskeméten tartott seregszem-

¹²⁵ Béres 1957: 49; Barna 1979: 140; Geszti 2002: 326.

¹²⁶ Gabányi 1938: 155.

¹²⁷ Karácsony Molnár 2003: 100; Markos 2003: 191.

¹²⁸ Vidák 2003: 164.

¹²⁹ Ujváry 2002: 712; Paládi-Kovács 2006: 127.

¹³⁰ Bagu 2001: 373.

¹³¹ Ferku Viktória, 41 éves, Bene

¹³² Béres 1957: 58.

¹³³ Makkai-Nagy 1993: 243.

¹³⁴ Szendrey 1927: 242.

¹³⁵ Tömöry-Szász 2009: 27.

lére. Az anyaországi közönség számára addig ismeretlen volt az a fajta bábtáncoltató játék, amit előadtak, ezért különös érdeklődés övezte bemutatkozásukat.¹³⁶ Más határon túli területekhez hasonlóan a betlehemezés egyre hangsúlyosabb identitás-tényezővé válik Kárpátalján.¹³⁷

A napjainkban felélénkülő betlehemes mozgalom, a betlehemes találkozók, fesztiválok, színpadi bemutatók a dramatikus játék életképességét bizonyítják.¹³⁸

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKKSz) 1994 óta évenként megszervezi a Kárpátaljai Magyar Betlehemes Találkozót. Kezdetben Bányában került megrendezésre, az utóbbi években azonban már a Beregszászi Művelődési Ház, a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ad otthont a találkozó résztvevőinek. A rendezvénynek téje is van, hiszen fellépésük alapján dönt a szakértő zsűri arról, kik képviselik Kárpátalját a Nemzetközi Betlehemes Találkozón Debrecenben.

Benei betlehemesek még nem vettek részt ilyen találkozókön. Csupán a Beregszászi Tanügyi Osztály újév utáni rendezvényein képviseltették magukat. Sárosorosi betlehemesei azonban már rutinos résztvevői a betlehemes találkozóknak. „Kököröcsin” hagyományőrző csoport néven működnek 2004 óta. A csoport vezetője és alapítója Mihók Erika, aki cikkem megírásában is segítségemre volt. Rendszeres résztvevői a Kárpátalján rendezett betlehemes találkozóknak, s kijutottak már Budapestre és Debrecenbe is a Nemzetközi Betlehemes Találkozókra. E találkozók legnagyobb értéke az a közösségformáló erő, mely hidat képez generációk, tájegységek között.

A benei betlehemes szövegét Ferku Viktóriától jegyeztem le, aki katolikus hitoktató, általános iskolai tanár és szervezői feladatokat lát el a helyi iskolában. Ez nem archaikus, eredeti szöveg. Legelőször 2012-ben adták elő Benében a betlehemes játékot Ferku Viktória és férje, Ferku Sándor által felkészített betlehemesek. A 2013-as évben bábtáncoltató betlehemeset adtak elő, melynél a Halmi betlehemes játék szövegét dolgozták fel. De a bábok elvesztek, így 2014-re már báb nélküli verziót kellett készíteni. E játék egy szegedi betlehemes játék szövege alapján született. Ugyanez a betlehemes csoport a Benei Általános Iskolában misztériumjátékot adott elő, mely az egész karácsonyi eseménysort bemutatja, a szálláskeresés által megjelenik Mária és József, valamint a három királyok alakja is.

¹³⁶ Geszti–Pákay–G. Tar 2005: 129.

¹³⁷ Ambrus 2004: 117–125; Szóke 2004: 127–137.

¹³⁸ Forrai 2003: 47.

Benei betlehemesek (2014)

A 2014-es játék szereposztása a következő volt:

Ferku Szilveszter – pásztor (13 éves)

Simon András – pásztor (12 éves)

Mohacsek József – öreg pásztor
(13 éves)

Tóth Kristóf – angyal (12 éves)

Granilla Sándor – angyal (12 éves)

Három éve, amióta megalakult a Ferku házaspár szervezése által a betlehemes csoport, a résztvevő gyerekek egy-két kivétellel minden évben ugyanazok.

Benei betlehemes játék szövege

Szereplők: két angyal, két pásztor, öreg pásztor.

1. Angyal: Szabad-e a Jó Istent dicsérni?

Angyalok: *(Bejönnek, leteszik a betlehemet, s mellette megállván énekelnek.)* Menyből az angyal, eljött hozzátok pásztorok, pásztorok. Hogy Betlehembe sietve menvén lássátok, lássátok. Istennek Fia, aki született jászolban, jászolban. Ő leszen néktek Üdvözítőtok valóban, valóban. Mellette vagyon az édes anyja, Mária, Mária; barmok közt fekszik, jászolban nyugszik szent Fia, szent Fia. El is mennének köszöntésére azonnal, azonnal; Szép ajándékot vivén szívükben magukkal, magukkal.

1. Pásztor: *(Belép)* Jó estét, gazda! Terítse asztalát fehér abroszával, mert nem tudja, miféle pásztorok lepik meg ma a házat! *(lefekszjék)*

2. Pásztor: Jó estét, gazda! Akkorát zökkentem a kendtek ajtajában, hogy a 355 mázsás lelkem majd kiszakadt. Hát te már most is alszol? Keljél már föl *(oldalba böki)*, mert a Bandi kakas már hármat kukorékol!

1. Pásztor: Na, ha te mondd, csak föl kelek!

2. Pásztor: Hát te, pajtás mesélj, mit álmodtál?

1. Pásztor: Hát én, pajtás, azt álmodtam, akkora egy szúnyogot láttam, hogy az egyik lába az orosz, a másik lába a benei templomon volt és úgy ivott a Borzsából. Hát és még azt is álmodtam, hogy a gazda egy marék 100-ast adott.

2. Pásztor: Jó is volna pajtás! Hát az Öreg hun maradt?

1. Pásztor: Már két hete vagy három Öregapánkat várom, de biztosan fennakadt a nagy hóban. De azért megpróbálok egy füttyentést vagy egy koccintást: begyűn-e. *(fütty)*

2. Pásztor: Jöjjön be kend, Öregapó, mert megveszi odakint az Isten hidege!

Öreg Pásztor: Nem megyek, mert a félméteres füstölt kolbászt a nyakamba akasztjátok.

1. Pásztor: Dehogyan akasztják, nem olyan szíves a mi házigazdánk, gyere csak be!

Öreg Pásztor: Nem megyek, mer' a kásás fazekat a fejembe borítjátok.

1. Pásztor: Dehogyan borítják, még ha valaki akarná se engednénk, van itt, aki megegye; gyere hát bátran!

Öreg Pásztor: Na, mégis bemegyek, mert majd megvesz az Isten hidege. *(Belép, botját a földhöz veregetve csörömpöl.)*

Hopp Istók, töröncsös, füstölt kolbászos, paszulyos jó estét! Már én is itt vagyok, farkasszörű bőrbundámon a lyikek-lyukak igen nagyok. Egész éjjel húzták-vonták, de mégse tudták elhúzni tőlem a farkasok. Már én igen derék juhászember vagyok, tíz-hús-harminc farkastól nem is igen tartok. De ha egyet is meglátok, mingyár' elszaladok. Nem tudjátok, hol jártam én az éjjel?

2. Pásztor: Hol öreg, hol?

Öreg Pásztor: Még az operetencéros tengeren is túl; még azon is túl, ahol egy kis fekete disznó túr; ott, ahol a sernek, bornak rőfit két garajcárér mérték.

1. Pásztor: Ittál, öreg, ittál?

Öreg Pásztor: Itt állok, juhász pajtásom, itt, itt!

2. Pásztor: Nem úgy, öreg, ittál-e ott?

Öreg Pásztor: Ittam hát, meg még most is meginnám, ha volna. De ti idebenn mindent megittatok-ettetek, 777 éves öregapátokat mosogatólével, pálluggal se várjátok, róla nem is gondolkoztok; hát nem tudjátok az Isten tízparancsolatát? Még ma este ez az átkozott gírcses-görcsös bot töri a hátatok csontját!

1. Pásztor: No, jól van öreg, inkább hunyjunk egyet!

(pár pillanat múlva az angyalok ébresztik a pásztorokat)

Angyalok: Glória, Glória! Dicsőség a magasságban Istennek!

2. Pásztor: Ejnye pajtás, angyal szól tán?

Öreg Pásztor: Nem angyal szól, a kakasok kukorékolnak a góréban!

Angyalok: Glória, glória!

2. Pásztor: Hallod-e, azt mondja: gomolya! Ó, ha 2-3 tarisznyánkba gurulna...

Angyalok: Dicsőség a magasságban Istennek! Égből küldött engem Isten, hogy az örömhírt hirdessem, hiszen ma megszületett, ki megjövendöltetett!

1. Pásztor: Az áldóját! Ébredj, pajtás, ébredj!

2. Angyal: Új örömet mondunk nektek, kik itt jelen vagytok, megszületett Betlehemben a ti Megváltótok!

1. Angyal: Menjetek, meg ne álljatok Betlehem városáig! Ott találjátok a Gyermeket a város szélén egy rongyos istállóban, ott fekszik jászolában.

1. Pásztor: Induljunk izibe! Jöjjön Öreg betlehembe!

Öreg Pásztor: Hova, hova Debrecenbe?

2. Pásztor: Dehogy Debrecenbe, Betlehembe, ahol a Kisjézus megszületett!

Pásztorok: *(ének a Betlehem előtt)* Pásztorok, pásztorok örvendezve, siessünk Jézushoz Betlehembe; köszöntést mondani a kisdednek, kiváltságot hozott az embernek. Angyalok szózata minket is hív, értse meg ezt tehát minden hű szív; a kisded Jézuskát mi is áldjuk, mint a hív pásztorok, magasztaljuk. *(az öreg másféle elmegy...)*

1. Pásztor: Az öreg elvettette tán az irányt, he? Hun marad el?

2. Pásztor: Majd gyün a', ne féltsd! Rossz píz nem vész el!

Öreg pásztor: *(becsatorászik, álmélkodik)* Nézze mán, micsoda fényesség, mint karácsonykor éjféli misén!

1. Pásztor: *(mérgesen)* Hun vakarózott kend odakin?! Tán a holdat őrizte, hogy meg ne rágják az egerek?

2. Pásztor: Hagyjad pajtás, tudod nem olyan fiatal ő már... elbotorkál erre-arra! Inkább járuljunk a Kisjézus elé!

2. Pásztor: *(letérdel a betlehem elé)* Úr Jézus, ki után oly régen óhajtozám, szívemből köszöntlek, eljötem tehozzád. Egy kis túrót, sajtot hoztam fölségednek.

1. Pásztor: *(letérdel a többiek mellé)* Drága kicsi Jézuskám, én vagyok a pásztorok közt a legfiatalabbik pásztor. Hoztam egy kis báránycát, jó szívvel adom néked játszótársadul. *(Öreg közben tanácstalanul toporog, a betlehemtől távolabb áll)* Gyere te is Öreg a Kisjézust imádni!

Öreg pásztor: Mi az a nagy fényes?

2. Pásztor: Gyertyavilág, Öreg!

Öreg pásztor: Hát az a villásszarvú?

2. Pásztor: Az ökör, Öreg!

Öreg pásztor: Hát az a nagyfűlű?

1. Pásztor: A kis számár, Öreg!

Öreg pásztor: Hát a Kisjézus hun fekszik?

2. Pásztor: Ott fekszik jászolba, szegényes nyoszolyába. Nézzen bele jól!

Öreg pásztor: Látom, mán az a kis aranyhajú, amelyik ott rúgkapálik... *(letérdel)* Üdvözlégy Kisjézus, ég és föld reménye, megláthattam orcád életem végére! Rossz, öreg lábammal igencsak szaladtam. Jézuska néked e furulyát faragtam.

3. Angyal: Jó pásztorok! Megváltót íme láttátok, el is hangzott szívből jövő buzgó imátok. Az Úr Jézus meg is adja, amit kértek, csak jámborul éljétek a földi életet.

1. Angyal: Még mielőtt tovább menne jámbor csapatunk, e ház gazdájához lenne egy pár szavunk!

Mindenki: Áldja meg e Kisded e ház gazdáját, vele egyetemben egész családját, rokonságát, szomszédságát, falva határát! Töltse meg az Isten pincéjét, kamráját!

Mind énekel: Nosza, nosza jó gazda, jó gazda, bocsáss minket utunkra. Házadra, magadra, szálljon Isten áldása.

Sárosorosziiban nem jegyeztem le a betlehemes játék szövegét, mivel Riskó György¹³⁹ *Pásztorok, keljünk fel ...* című könyvében összegyűjtötte a kárpátaljai betlehemes játékok szövegét. Megtalálhatjuk benne a sárosoroszi betlehem szövegét¹⁴⁰ is, mai napig ezt használják. Igyekeznek csak a rájuk maradt szöveget és éneket tisztán, megfelelő hangon bemutatni. Ahhoz hozzá nem tesznek, és el sem vesznek belőle.

Sárosoroszi Csillag játék szövege

Gyűjtötte: Mihók Erika

Szereplők: angyal, öreg, csillagforgató.

Angyal: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Kérjük a ház népét, bejöhet-e a csillag?

GLÓRIA – együtt, bejönnek a többiek is és énekelnek

Ének: Titkos fényű csillag támadt a Keleti égen.

Fényvilága széjjel áradt az egész vidéken.

Eljött Jézus az új vendég minden azt jelenti.

Angyal, pásztor-e szent felség nagy irgalmát zengi.

Angyal: Eljöttünk hirdetni a szentlélek titkát, ki ma éjjel született az áldott kis Jézuskát. Ez a csillag vezetett, ide be is térített. Gyertek ti is Betlehembe, hol a kised született.

Csillagforgató: Gazduram, gazdasszony itt van ám az öreg, üres a bukszája, még messze kell mennünk míg Betlehembe érünk, sok pénz kell ám oda, remélem egy pár rubelt dobnak a bukszánkba.

Öreg: Köszönöm, köszönöm szívességeketek, hogy megmutattátok emberségeketek. Adjon az Úr nektek százakat, ezreket, végre a mennyekbe koronát nyerjete.

Ének: Siessünk, ne késsünk,

Hogy még ezen éjjelen ott lehessünk.

Mi Urunknak tiszteletet tehessünk.

Nosza, nosza jó gazda, jó gazda

Bocsáss minket utunkra.

Házadra, magadra szálljon Isten áldása. ... hogy Isten megáldjon Ale-Ale-

Luja.

Angyal: Nosza öreg fogd az ajtót.

Markold meg a kilincstartót.

Nézz e hátra, nincs-e baj.

Mars kifele, mars!

Ének: Úgy-e pajtás?

¹³⁹ Riskó 1999.

¹⁴⁰ Riskó 1999: 144–153.

Jó gazdánk volt, nincs panaszunk rája.
 Szálljon áldás az egekből, az egész családra.
 Kis Jézuska maradj velünk,
 Hogy veszély ne érjen bennünk.
 Szedjük a batyunkat, folytatjuk utunkat.
 Haja jaja-jaj, úgy repüljünk, mint a raj!
 Uju juju-juj, te kis Jézus jól aludj.
 Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus!

Míndkét kárpátaljai településen ma is élő hagyomány a betlehemezés. Ismerik e játékot az idősebb és fiatalabb korosztály, sőt a kisgyerekek is. Kárpátalján születni és élni a betlehemes játék ismeretével jár. Kisgyermekkoromban izgatottan vártuk a szentestét, amikor felcsendültek a *Mennyből az angyal* című ének sorai, akkor éreztük igazán, eljött ebben az évben is a karácsony. Nem múlt el úgy karácsonyi ünnep, hogy e szép keresztény éneket ne hallottuk, ne énekeltük volna. A karácsony misztériumát éljük át a 21. században is a betlehemeseknek köszönhetően.

Írásomban bemutattam a betlehemes játékok kutatását röviden. Igyekeztem fő hangsúlyt fektetni a betlehemezés kárpátaljai kutatástörténetére. Rövid összefoglaló által bemutattam a karácsony ünnepéhez tartozó népszokásokat, köztük részletesen ismertetve a betlehemes játékokat, azok szereplőit, kellékeit. Végezetül találhatunk egy betlehemes és egy csillag szöveget a kutatott kárpátaljai településekről. Ezek ma is élő és használt szövegek, ezekkel köszöntik a karácsonyt, kívánnak áldott ünnepet Benében és Sárosorosziban.

Érezzük és megéljük Gyórfy István szavait, mely szerint a hagyomány tart meg bennünket magyarnak. Ezt a megmaradást segítük elő a betlehemes játékok is.

Irodalom

- ÁBEL Jenő
 1884 Színügy Bártfán a XV. és XVI. században. *Századok*.
- ÁG Tibor
 1994 Betlehemes játékok Csallóközben. *Arrabona* 31–33. 361–384. Győr.
- AMBRUS Vilmos
 2004 A betlehemezés szerepe az identitás megőrzésében. In Verebélyi Kincső (szerk.): *Szabad-e bemenni betlehemmel?* 117–125. Budapest.
- ARANY László – GYULAI Pál (szerk.)
 1872 *Magyar Népköltés Gyűjtemény I.* Pest.
- BAGU Balázs
 2001 Bátyúi betlehemes játék. In S. Lackovics Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5./I.* 371–386. Veszprém.

- BALÁSY Dénes
1906 Egy betlehemes játék-szöveg vándorlása. *Ethnographia*. XVII. 182–183.
- BÁLINT Sándor
1938 *Népiünk ünnepei*. Budapest: Szent István Társulat
1989 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest: Szent István Társulat
- BARNA Gábor
1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1982 Ünnepi szokások és hiedelmek Csepán. In Barna Gábor (szerk.): *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből*. 363–412. Eger–Szolnok.
1985 Jeles napok szokásai a Tápió mentén. In Ikvai Nándor (szerk.): *Tápió mente néprajza II.*, 737–826. Studia Comitatus, Szentendre.
2001 *Betlehemezés*. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok) megye néprajzi atlasza (SzMNA) II.1. 85–92. Szolnok.
- BENEDEK András – VARGYAS Lajos
1943 Az istenesi székelyek betlehemes játéka. *Ethnographia*. LIV. 155–175.
1943 Betlehemes játék Homoródretemén. *Magyarégtudomány*. 97–118.
1950 *A magyar betlehemes játéka*. Budapest. (Kézirat EA17370. ltsz.)
- BÉRES András
1957 *Nyíradonyi betlehemesek, csillagosok*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1948–1956. 47–64. Debrecen.
- BIBLIA
2002 Budapest: Magyarországi református egyház Kálvin János kiadója.
- DÉGH Linda
1947 *A magyar népi színjáték kutatása*. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1936 *A passiójátéka*. Budapest: Minerva Társaság
1957 Történeti rétegek a magyar népi színjátékban. *Ethnographia*. LXVIII. 253–269.
1964 *Naptári ünnepek – népi színjáték*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1968 *Népi színjáték típusok*. Műveltség és Hagyomány 10. 161–174. Debrecen.
1972 *Magyar népszokások*. Budapest: Corvina
1974 *Népszokások költészete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1986 *Régi és mai magyar népszokások*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dr. BESZKID Miklós
1914 A karácsony. *Ethnographia*. XXV. 80–89; 151–155.
- Dr. RÓHEIM Géza
1990 *Magyar néphit és népszokások*. Szeged: Universum Perprint Kiadó.
- ÉBNER Sándor
1929 A mezőkövesdi matyók betlehemjárása. *Ethnographia*. XL. 48–52.
- FARAGÓ József
1947 *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. Kolozsvár.
1949 Betlehemezés Csikbotfalván 1946-ban. *Ethnographia*. LX. 222–236.
- FORRAI Ibolya
1974 Betlehemezés a bukovinai székelyeknél Tolnában. *Ethnographia*. LXXXV. 465–468.
2003 *Csobánolás a bukovinai székelyeknél*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXV. 47–82. Szekszárd.
- FÖLDES László
1958 A Budajenőre telepített székelyek betlehemezése. *Ethnographia*. LXIX. 209–259.
- GABÁNYI János
1938 A betlehemezés Szamosújvárt. *Ethnographia*. XLIX. 149–155.

- GEREBEN Ferenc
1999 *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* Budapest: Osiris Kiadó.
- GESZTI Zsófia – PÁKAY Viktória – G. TAR Imola
2005 *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Ungvár.
- GESZTI Zsófia
2001 „Mi és a másikon”. Felekezetek közötti konfliktus és vallási identitás Tiszabökényben. *Tabula* 2001 4/1. 34–59. Néprajzi Múzeum.
2002 A tiszabökényi egyházbetlehemes. In: *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára.* 318–341. Budapest.
2005 Tradíció vagy újjáéledő hagyomány? A betlehemezés funkciói Kárpátalján. In Geszti Zsófia – Pákaý Viktória – G. Tar Imola: *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* 117–134. Ungvár.
- GÖNCZI Ferenc
1930 Karácsonyéjjeli ostyajárás. *Ethnographia.* XLI. 84.
- GRANASZTÓI Szilvia (szerk.)
1990 *Menjünk mi is Betlehembe.* Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- HOLL Béla
1952 *Egy régi betlehemes játék.* Budapest.
- IPOLYI Arnold
1858 *Magyar mythologia.* Pest.
- IVÁSKOVICS Mária
1997 Karácsonyi népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban. In S. Lackovics Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 490–500. Veszprém–Debrecen.
- KARÁCSONY MOLNÁR Erika
2003 *A karácsonyi ünnepkör szokásai Gyimesben.* Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXV. 95–116. Szekszárd.
- KARDOS Tibor – DÖMÖTÖR Tekla
1960 *Régi magyar drámai emlékek.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KARDOS Tibor
1941 *Középkori kultúra, középkori költészet.* Budapest.
- KILLÁN István
1941 *A minorita színjáték a XVIII. században.* Budapest
1973 *A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 129–186. Miskolc.
1992 A betlehemes játék a XVII. századi Magyarországon. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXI. 633–638.
- KOTICS József
1986 *Kalendáris szokások a Medvesalján.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- KOVÁCS Endre
1997 A karácsonyi ünnepkör népszokásai Doroszlón. *Cumania* 14. 145–180. Kecskemét.
- LEGÁNYI Ferenc
1939 *XIII. Napló.* Eger.
- MAGYAR NÉPZENE TÁRA II.
1953 Bartók Béla – Kodály Zoltán (szerk.). Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó
- MAKKAI Endre – NAGY Ödön
1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* Budapest.

MANGA János

- 1940 Felvidéki betlehemes játékok. *Ethnographia*, LI. 402–418.
 1941 A téli ünnepkör hagyományai a Nyitra megyei Menyhén. *Ethnographia*. LII. 189–217.
 1947 Szálláskeresés. *Ethnographia*, LVIII. 269–274.

MARKOS Gyöngyi

- 2003 *A karácsonyi ünnepkör szokásai Makón*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographica 4. 185–208. Szeged.

MARÓT Károly

- 1940 *Fejezetek a magyar néprajz módszertanához*. Budapest.

MIHÁLYFI Márta

- 1995 Veszprém megyei karácsonyi népszokások funkcionális összehasonlító vizsgálata. *Ethnographia*, CVI. 589–623.

N. BARTHA Károly

- 1931 *Magyar néphagyományok*. Debrecen.
 1933 A szatmárcsekei bábtáncoltató betlehem. *Ethnographia*. XLIV. 117–130.

NAGY István

- 2003 *A szatmári betlehemes játék dramaturgiája*. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXV. 83–94. Szekszárd.

NAGY István

- 2001 *Hopp Istók, jó estét...* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

NAGY József

- 1903 Néphit és népszokások. Karácsonyi pásztorjáték. *Ethnographia*, XIV. 426–429.

NAGY Miklós

- 1992 Két palóc betlehemes játék. *Agria*, XXVII–XXVIII. 451–476. Eger

NAGY Zoltán

- 1991 *Palóc karácsony. Népi énekek és betlehemes játékok*. Salgótarján: Balassa Bálint Nógrád Megyei Könyvtár.

NAGY-CSIHA István

- 1992 *Bábtáncoltató betlehemezés Halmiban*. EA24932.

ORTUTAY Gyula

- 1936 A magyar népi színjátékszerű szokások kérdése. *Színpad* 99.
 1937 *Magyar népismeret*. Budapest.
 1956 Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez. *Ethnographia*. LXVII. 91–98.

PALÁDI-KOVÁCS Artilla

- 2006 *A Barkóság és népe*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság

PENAVIN Olga

- 1988 *Népi kalendárium*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

PINTÉR Márta

- Zsuzsanna – KILLÁN István (szerk.)
 1989 *Iskoladráma és folklór*. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Folklór és Etnográfia 50. Debrecen.

POZSONY Ferenc

- 1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

RATKÓ Lujza

- 1993 *A téli ünnepkör jeles napjai egy nyírségi faluban*. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XXXIII–XXXV. (1990–1992), 109–132. Nyíregyháza.

RÉSÓ ENSEL Sándor

- 2006 *Magyarországi népszokások II*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék

RISKÓ György

- 1999 *Pásztorok, keljünk fel...* Betlehemezés Kárpátalján. KMKSZ.

- SÁGI János
1904 Keszthelyi és keszthelyvidéki regösök, betlehemesek, háromkirály-járás és apró-szentek. *Néprajzi Értesítő* V. 117–132.
- SÁVAI János
1997 *A csikósyói és a kantai iskola története*. Szeged.
- SCHRAM Ferenc
1956 Egy régi magyar nyelvű betlehemes játék. *Ethnographia*. LXVII. 294–298.
1972 *Turai népszokások*. Szentendre.
- SEBESTYÉN Gyula
1902 A regösök. In *Magyar Néprajzi Gyűjtemény V.* Budapest.
1906 Bábánczoltató betlehemeseink szerepe a magyar mysteriumok történetében. *Ethnographia*. XVII. 101–112.
- SERES András
1911 A főrévi népszínházjátékok. *Ethnographia*. XXII. 257–277; 321–341.
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Budapest: Kriterion Könyvkiadó.
SOLYMOSSY Sándor
- STAUD Géza
1982–1989 *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrása és irodalma I–III*. Budapest.
- SZABÓ Jenő
1993 *Betlehemes játékok Makón*. A makói keresztény értelmiségi szövetség füzetei 9. Makó.
- SZACSVAY Éva
1987 Bábánczoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZAPU Magda
1994 *Karácsonyi ünnepkör adventtől vízkeresztig*. Kaposvár.
- SZENDREY Zsigmond
1927 Szatmár megye néphagyományai. *Ethnographia*. XXXVIII. 241–250.
- SZOMBATH Zoltán
2009 *Marosvásárhelyi Betlehem*. Budapest: Loisir Kiadó.
- SZÓKE Anna
2004 A vajdasági betlehemezés sokszínűsége. In Verebélyi Kincső (szerk.): *Szabad-e bemeni betlehemmel?* 127–137. Budapest.
- T. I.
1926 Bábánczoltató „betlehem” Somogy-megyében. *Ethnographia*. XXXVII. 40–45.
- TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY MOLNÁR Erika
1997 *Jeles napok, ünnepi szokások*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- TÁTRAI Zsuzsanna
1990 *Jeles napok – ünnepi szokások*. In Dömötör Tekla: (főszerk.): *Magyar Néprajz VII.* 102–264. Budapest: Akadémiai Kiadó
1995 *Gyermekek szerepe a naptári ünnepi szokásokban*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 50. 549–560. Szolnok.
- TOLDY Ferenc
1854 *A magyar költészet története*. Pest: Heckenast G.
- TÖMÖRY Márta – SZÁSZ Zsolt
2009 *Betlehemező, betlehemezés – hagyományörzők 1991–2009*. In Tömöry Márta (szerk.): „...hanem vagyok Úristen követje...” *A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozó játékszövegei*. 16–28. Budapest: Magyar Művelődési Intézetés Képzőművészeti Lektorátus
- UJVÁRY Zoltán
1965 Az egyén szerepe a népszokásokban. *Ethnographia*. LXXVI. 501–517.
1975 *Karácsonyi szokások Hajdúdorogon*. 36–50. Varia Folkloristica. Debrecen.

- 1977 *Gömöri népdalok és népmondák.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- 1979–1981 *Népszokások és színhátek I–II.* Debrecen.
- 1980 *Népszokás és népköltészet.* Debrecen: Alföldi Nyomda
- 2002 *Gömöri magyar néphagyományok.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- VANKÓNÉ DUDÁS Juli
- 1976 *Falum, Galgamácsa.* Studia Comitatus 4. Szentendre: Pest megyei Múzeumok Igazgatósága
- VARGA Imre
- 1967 *Magyar nyelvű iskolai előadások a XVII. század második feléből.* Irodalomtörténeti Füzetek 59. Budapest.
- 1988 *A magyarországi protestáns iskolai színhátság forrásai és irodalma.* Budapest.
- VEREBÉLYI Kincső
- 1998 Szokások. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* 400–439. Budapest: Osiris Kiadó.
- 2005 *Minden napok jeles napok.* Budapest: Timp Kiadó.
- VERES László
- 2003 *A Bükk hegység hutatelepülései.* Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság
- VIDÁK Tünde
- 2003 Bábáncoltató betlehemezés Vörsön napjainkban. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* XXV. Szekszárd, 153–168.
- VIGA Gyula
- 1996 *Hármas határon. Tanulmányok a Bodrogköz változó népi kultúrájáról.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- VINCZE Klára
- 2011 *Adatok a csongrádi betlehemezéshez.* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Ethnographica 7. 259–270. Szeged.
- VISKI Károly
- 1935 Drámai hagyományok. In Viski Károly et al: *Magyarország Néprajza* III. 327–371. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- VOLLY István
- 1941 *Népi játékok I–III.* Egyetemi nyomda, Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- 1944 *Népi leányjátékok.* Budapest: Pallas nyomda

Adatközlők:

- Mihók Erika, 48 éves, Sárosoroszi
 Ferku Viktória, 41 éves, Bene
 Ferku Sándor, 50 éves, Bene

Diána Gáti

'MERT EGY GYERMEK SZÜLETIK NÉKÜNK, FIÚ ADATIK NÉKÜNK' [BECAUSE A CHILD IS BORN TO US, A SON IS GIVEN TO US]: NATIVITY PLAYS IN *BENE* AND *SÁROSROSZI*

In my study, I will analyze the traditions of nativity plays extant to us in two sub-Carpathian communities: *Bene* and *Sárosrosz* after a brief general introduction to the cultural history of nativity plays and the folk traditions related to the Christmastide festivities. In these villages, where almost the entire population is Hungarian, cherishing these traditions is part and parcel of the fate of Hungarians living in a minority. They consider it essential to continue to preserve this tradition, as it strengthens their attachment to the communities of their birthplaces. In my paper, I intend to describe the characters of the plays in detail as well as the lines they perform when they go round the neighborhoods to welcome Christmas and to wish a happy festive season to the people they visit.

A szentpéterszegi református templom építéstörténete 1785–1815

VADÁSZ MÁRTON

Előszó

Minden közösség számára kiemelten fontos szakrális és közösségi tér a templom. Hozzá kapcsolódnak az emberi élet nagy fordulói, a falu vallási és társadalmi élete is a templom köré szerveződik. Ezért egy település történetének, néprajzának feldolgozásánál elengedhetetlenül fontos, hogy a falu templomának történetét megírjuk; úgy is fogalmazhatnánk, a templom története leképezi az adott közösség történetét. Tanulmányomban a szentpéterszegi református templom és parókia építéstörténetét mutatom be. A téma nem csak a fent említettek miatt fontos; minden falu számára elengedhetetlen, hogy ismerje épített örökségét. Szentpéterszeg hamar felismerte az ebben rejlő értéket, ezt bizonyítja a Tájház is, melyet egy szakszerűen felújított zsellérházban alakítottak ki. A tanulmány megírásakor elsődleges forrásul a szentpéterszegi református egyházközség irattára szolgált, de sokat merítettem a falu történetét feldolgozó korábbi művekből is. Mint már fent utaltam rá, ez a tanulmány az első lépése a falu néprajzát feltáró kutatásnak. Nem csak Szentpéterszegen lenne erre szükség; a környező falvak esetében – Gáborján, Hencida, Pocsaj, Esztár, Váncsod, Bojt: vagyis majdnem a teljes Berettyó mente – még nincsen teljes körűen feldolgozva, pedig az itt felsorolt falvak népi kultúrájának megismerése teljesebbé teheti a bihari térségről való ismereteinket.¹

¹ Az észak-bihari térség hagyományos kultúrájának kevésbé kutatott jellegére már többen felhívták a figyelmet. Vö. Bihari-Horváth 2010: 5–10; Bihari-Horváth 2012: 23–40. Kavecsánszki 2010: 237; Kavecsánszki 2012: 77–79; Kavecsánszki 2014: 110–113.

Szentpéterszeg rövid története 1722-ig

A falu határában leletek kerültek elő az újkőkori Körös-kultúra, a bronzkor és a szarmata kor idejéből.² A falu első említése 1285-ből származik, ekkor a gáborjáni monostorral említik együtt: „cum eccl. Sancti Petri, quae vulgariter Scentpeturzege vocatur.”³ Azonban bizonyos, hogy a falu már jóval korábban kialakult. A település története szorosán összefügg a szomszédos Gáborjánéval, ahol a 13. század első felében Szent Mihály tiszteletére alapított monostor állt. Jakó Zsigmond azt állítja, hogy Szentpéterszeg Gáborján határában alakult ki,⁴ ugyanezt olvashatjuk Szentpéterszeg első falukönyvében is.⁵ A középkorból elszórt adataink vannak falunkról. Itt érdemes idézni Osváth Pál leírását:

„E község neve elsőben Szentpéter volt, mert Praynál a többi sárréti községek közt még így találjuk, s a falu 1552.-ik évi összeírásában is a Szentpéter után szakítással íratik a *szeg* rag. Szentpéterszegen a hitújítás előtt plébánia volt és a hagyomány emlékezik egy, e határon állott Szent Péter nevű kolostorról, melyeket tudva bátran hihetjük, hogy Szent Péter nevet Péter Apostoltól nyerte, a *szeg* rag pedig azon körülményből ragadt nevéhez, mert a község közepe táján a Berettyóba beömlő ér által a község zug, vagy szegbe szorítottatik. (...) Emlékét találjuk a hely létezésének a XIV. század elejéről maradt pápai tized lajstromban, hol mondva van, hogy Péter nevű papja által 4 garast fizetett a pápa részére.”⁶

A falu birtokosai gyorsan váltogatják egymást, 1552-ig 22 birtokosról, birtokos családról tudunk.⁷ 1552 körül szerzi meg a falut a váradi 1. számú káptalan, ekkor még 25 portából áll a község.⁸ A falu lakossága a 17. század elején áttér a református hitre.⁹ A török hódoltság idején sokat szenved a falu. Amint látjuk, 1552-ben még lakott hely, 1621-ben is lakják még, valószínű, hogy 1660-ban, a Szejdi-féle dúláskor elpusztul. Csak 1692-ben szabadítják fel Váradot, és vele együtt Bihar vármegyét, ez után kezdődhet meg a falu újratelepülése. Valószínű, hogy elmenekült lakói visszaköltöznek, és biztos, hogy melléjük új családok tele-

² Módy 1998: 85.

³ Zichy okmánytár 1.63. lap

⁴ Jakó 1940: 353.

⁵ Kiss 1996: 9.

⁶ Osváth 1875: 575–581.

⁷ Varga 1988: 23–24.

⁸ Osváth 1875: 575–581.

⁹ Szentpéterszeg első falukönyve 1996: 9.

pednek; régi földesura is visszakapja a falu tulajdonjogát, 1722-ben már a káptalan birtokai közt írják össze.¹⁰

A mai templom előzményei

Mint már jeleztem, a falu első említése 1285-ből származik, ekkor megnevezik Szent Péter tiszteletére szentelt templomát is. Tehát a falu már az Árpádok korában is egyházas hely. A Gáp nevű határrészen fekszik a Kődomb. Itt egy kis középkori falu volt, ami templommal és a templom körül temetővel is rendelkezett.¹¹ A 13. század derekán benépesülő Keresztúr templomának első említése szintén 1285-ből származik.¹² A Szent Kereszt tiszteletére volt szentelve. E két fentebb említett falu később elpusztul, lakossága Péterszegre költözik. Tehát a középkorban Szentpéterszeg rendelkezik templommal. A 14. század elejéről származó pápai tizedlajstromban szerepel papja, Péter neve, aki 4 garast fizetett a pápának.¹³ A falu lakossága a reformáció idején teljesen áttérhetett az új hitre: 1621-ben a debreceni református esperességhez tartozik.¹⁴ Ebből az időből, Varsányi Dániel leírásából ismerjük a szentpéterszegi lelkész fizetését: 28 forint, búza 40 nyolcas, aljgabona 25 nyolcas, 2 hold őszi szántás, melyet a lelkésznek a saját magyából kell bevetnie, de a falu lakossága aratja le és hordja be. Tavasszal szintén 2 hold szántás, de nem aratják, csak behordják a falubeliek. Továbbá minden háztartásból egy-egy boglya széna, fa, és egy évben egyszer a falu összes fejős marhájának, juhának a teje. Az 1660-as Szejdi-féle dúláskor a falu elnéptelenedett, temploma is rommá válik. A váradi vár visszafoglalása (1692) után viszonylag békés évek köszöntenek vidékünkre. Varga István szakdolgozatából világossá válik, hogy a falu a többszöri pusztulás után mindig a mai helyén települt újra.¹⁵ Ezt az állítást elfogadva úgy vélem, hogy a középkori templom a mai templom helyén állt. Véleményem szerint ezt két dolog támasztja alá:

1. Ez a pont a falu belterületének legmagasabb pontja, és körülbelül a falu közepén helyezkedik el. Ha a középkori falu valóban a mai falu helyén állt, feltelezhetjük, hogy erre a pontra építették a templomot.

¹⁰ A váradi káptalan Bihar megyei birtokainak urbárium, 1722, <http://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/13586/?query=SZO%3D%28Szentp%C3%A9terszeg%29> (Letöltés dátuma: 2015. november 24.)

¹¹ Varga 1988: 14. A templomot a 12. századra keltezi.

¹² Varga 1988: 14.

¹³ Osváth 1875: 575–581.

¹⁴ Varga 1988: 32.

¹⁵ Varga 1988: 7.

2. A falu újratelepülésének idején a visszatérők valószínűleg felhasználták a régi templom még álló falait az új építéséhez.

Szentpéterszeg, református templom

Az újratelepült falu lakosai 1703-ban építik fel templomukat.¹⁶ A lakosság-szám alapján ezt egy kicsiny, 150–200 főt befogadni képes, torony nélküli épületként kell elképzelnünk. Ide érkezett az újratelepült falu első névről ismert lelkésze: Pap János, aki egészen 1738-as haláláig a faluban teljesített szolgálatot. Ebben a templomban szolgált még Seres Debreceni Mihály, Egyeki István és Szoboszlai István is.¹⁷ Az egyik, 1744-ben öntött harang is ebből az időből származik. Sem a törvények, sem a falu anyagi lehetőségei nem engedték meg, hogy a templomnak tornya legyen: a harangot egy fa haranglábban helyezhették el. Ez a templom az 1750-es évek elejére romos állapotba került, ezért a falu 1755-re új templomot építtetett.¹⁸ Ekkor lelkipásztor Szoboszlai András, aki még 1749-ben kerül a faluba. Innentől már több konkrétumot tudunk mondani: 1759-ben N. Thurzó László egy ezüstpoharat adományoz a templomnak, máig ez a legrégebb szentdedény. Az anyakönyv is ettől az időtől, 1762-től veszi kezdetét. Az épületnek sövénykerítése és zsindefedése volt: az előbbit 1766-ban Ékes Ferenc, az

¹⁶ Varga 1988: 32.

¹⁷ A lelkipásztorok listáját lásd: Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 15. oldal (Szentpéterszeg)

¹⁸ Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 457. (Szentpéterszeg)

utóbbi 1769-ben Furka János főbírósa alatt újítták meg illetve rakták fel. 1779–1780-ban Mészáros János főbíró felújíttatja a kerítést, rajta két ajtót készített. Ez egészen 1783-ig húzza, amikor is az 1783–1784-ben főbíróskodó Erdei Mihály a sövénykerítést tartósabb, minőségibb deszkakerítésre cseréli. Ennek az épületnek a története 1788. július 19-én ér véget, amikor az egyik fala kidől. Ekortól a még be nem fejezett új, ma is álló templomban tartják az istentiszteleteket, a romossá vált régít, ami 34 évig szolgálta a híveket, pedig lebontják.

A templomépítés anyagi fedezete

Ezen kérdés vizsgálatához a legfontosabb forrás az a füzet, amelybe 1787-től folyamatosan jegyezték az új templom építésére tett adományokat. Az adományozás 1787. május 6-án kezdődött, szűk két hónappal megelőzve az alapkövetést. Az adományok 91%-a származik helybeli személyektől, a maradék 9% pedig más faluból származó adomány. Van olyan péterszegi lakos, aki többször is adott kisebb-nagyobb összeget. Majdnem mindenki pénzt ad, a természetbeni adományozás szerepe csekély. A nem szentpéterszegi adományozókat érdemes közelebbről is vizsgálni. Köztük van a vármegye egyik szolgabírája is, 5 magyar forint 40 dénáros felajánlásával. A derecskei gyülekezet elöljárói 9 magyar forintot adtak. A szomszédos Gáborjából hárman adakoztak: Barát István (1 magyar forint 2 dénár), Orbán Ferenc, a falu bírása (1 magyar forint 20 dénár), Faragó Péter (34 dénár). Berettyóújfaluból ketten: Kecskeméti Mihály és özvegy György Nagy Jánosné adakoztak összesen 2 magyar forint 22 dénárt. A környékbeli falvak adományozóinak nevét is említjük meg: Konyárról Fejér István 1 magyar forint 20 dénárral, Katona Márton Mikepércsről 14 dénárral, a nagykereki gulyás Pál János szintén 14 dénárral. Balási Mihály (Hegyköz) Csatárról 5 magyar forint 40 dénárral, boji lakos Varga Ferenc 1 magyar forint 20 dénárral és a sárándi lakos Kis András 1 magyar forint 2 dénárral járult hozzá az építés költségeihez. Megállapítható tehát, hogy minden adakozó Bihar vármegyei volt. Az elitréteg (pl. a szolgabíró, Balási Mihály, aki valószínűleg nemesi származású lehetett) és a szegény sorsú emberek (Pál János nagykereki gulyás) ugyanúgy adakoznak.

Amíg a templomot építették (1787–1790) jelentős összegű adományok folytak be. Ezek a pénzek még ténylegesen hozzájárultak az építkezés költségeihez. Az 1791–1792-es évek adományai már csak jelképesek. Külön adakozás volt 1789. november ötödikén a katedra építésére. 10 magyar forint 62 dénár folyt be. Az adakozók mind falubeliek voltak, köztük a tiszteletes és Asztalos Mihály malmester. Azonban önmagában ezek az adományok nem tettek ki olyan összeget, melyből egy templomot fel tudtak volna építeni. Az egyházközségnek földjei voltak a határban, az e földekről származó termények eladásából is komoly ösz-

szegek folytak be, melyet az egyházigazgatók számadásai is bizonyítanak. Mészáros Mihály egyházigazgató két számadást is készített, az egyiket 1792-ben, a másikat 1795-ben. A templomot építő debreceni Rachbauer György építőmesternek 511 rajnai forintot és 51 krajcárt fizettek.¹⁹

A templomépités

1785-re az előző templom épülete kicsinek bizonyulhatott, és az állapota is rossz lehetett. A körülmények és a lehetőségek szerencsésen találtak: a Türelmi Rendelet 1781-ben lehetővé tette komolyabb protestáns templomok emelését, így a szentpéterszegi egyházközség is elkezdte új temploma építését. Az adakozás 1787. május 6-án indult el, és 1792-ig kisebb-nagyobb lelkesedéssel, de folyt. Ez azt bizonyítja, hogy az újratelepülés után szűk száz évvel a falu anyagilag is megerősödött, a gazdák képesek és hajlandók adakozni saját templomuk javára. Az előkészületek 1785 júniusában kezdődtek el. Június 22-én kötötték meg az első szerződést. A szerződő felek Pucza Karácson kasszántói téglavető és a szentpéterszegi elöljáróság. Vállalta a téglamester százezer téglakészítését még 1785-ben, a következő évre pedig újabb kétszáz ezret vállalt el. Ezer téglakészítéséért 2 váltóforint, minden tízezer után egy köböl búza járt a mesternek. Ráadásul tízezer téglakészítésért cserébe a téglavető a falu biztosa a napszámosokat. A mester élmérete 110 font húst biztosít a falu. Ebben az évben Pucza Karácson mellett Kis István dolgozik téglavetőként a faluban. Az 1785-ös év összköltsége 152 váltóforint 35 dénár. Ennek az összegnek nagy része a téglavetők fizetésére ment el, azon kívül a téglavetőhöz megfelelő földterület megváltása is 30 váltóforint 60 dénárt tett ki, ezzel a második legjelentősebb tétel az 1785-ös évben. 1786-ban téglavetőként dolgoztak: Kovács János, Bagosi Mihály, Sági András, Karácson Mihály, Nagy Mihály, Sági János, Bödő Ferenc, Rásó Mihály, Góros Pál. Az év összköltsége 173 váltóforint 25 dénár, ebből 30 váltóforint 30 dénár a téglavetők élelmezésére fordítódott, és Mester Mihály községi mészáros számára fizetődött ki. Az 1787-es év folyamán ténylegesen is megindult az építkezés. A sok munka miatt Mészáros Mihály mellé egyházigazgatóvá választották Ékes Ferencet is, aki 1792-ben bekövetkezett haláláig viselte a tisztséget. Utána Székely András lett Mészáros Mihály kurátortársa, azonban 1793-ban már visszatértek a hagyományos rendszerhez, hiszen a templom felépült, nem volt annyi intézendő ügy, amely két ember munkáját igényelte volna. Április 19-én szerződést kötött az elöljáróság Záró János rontói és Karamán Mihály hájói lakosokkal 400-500 köböl mész készítésére. Egy köböl mész ára 12 garas volt. Minden száz

¹⁹ Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 464. (Szentpéterszeg)

köböl mészre két köblöt adtak a készítők ingyen. A falu még tartozott két köböl búzával is a mész készítői számára, előlegbe pedig tíz vonásforintot adtak. Május 30-án 59 szál fenyő deszkát vásároltak. A templom építésére Rachbauer György debreceni kőművesmestert kérték fel, vele két szerződést kötöttek. Az elsőt június 9-én, a mester vállalta a templomnak és a toronynak a felépítését, két cinterelemmel. Egy ölnyi fal ára négy máriás és egy peták volt. A legények számára teljes ellátást, és minden napra egy krajcáros pálinkát, továbbá egy icce bort adott a falu. Két ízben hat köböl búza adására is kötelezte a mester a falut. Azonban a pénzt nem egy összegben, hanem részletekben kellett kifizetni. A második, július 3-án kelt szerződés ugyanezeket a feltételeket erősítette meg. Ekkor 25 rajnai forint előleg adódott a mester számára. Ugyanezen nap, tehát július harmadikán tetették le a templom alapkövét. Ezen esemény felelevenítésére idézzük Kabai Andrást, a falu akkori lelkipásztorát:

„Szepesi Mihály, kinek idejében dicsőségesen uralkodó II. József római császár, magyar és több országoknak örökös királya közönségesen kiadott Tolerancia Ediktumának ereje szerint, ezen szentpéterszegi református szent eklézsia kezdte építeni az utca hosszán fekvő, téglából készülő templomát toronnyal együtt. Letette pedig első fundamentum tégláját az akkori prédikátor négy és fél esztendő fia Gábor, aztán az atyja Kabai András és az eklézsia kurátora Mészáros Mihály, a torony felől való végén, az északi szegleten. A másik végén pedig a napnyugatra néző szegleten az akkori főbíró Szepesi Mihály, kinek ekkor esküdt társai voltak: öreg Szabó Mihály törvénybíró, öreg Mester András malombíró, Mészáros Mihály eklézsia kurátora, öreg Gazsó István, Szendrei János nótárius, ifjú Toronyi István, Vadász István, Harasztosi János, Ékes Mihály, Turzó István, Lakatos Péter, és a tekintetes földes uraság ispánja Polgári Gábor idejében. 1787. esztendő júliusnak harmadik napján reggeli hatodfél órakor debreceni lakos Rachbauer György kőműves gazda és Auer Pál és Miks András kőműves legények által.”²⁰

Ebben az évben téglavetőként dolgoztak: Tőkés András, Nagy Mihály és a már említett Pucza Kárácsón. A mész keverését a helybeli Katona Andrásra bízták. Még június 20-án 103 köböl mész érkezett 70 váltóforint 74 dénár értékben. Az 1787-es év fontosabb kiadási tételei a következők:

1. Téglavetők bére

2. Mész ára (a már említett 103 köböl mész mellé augusztus 28-án újabb 100 köböl érkezett, 72 váltóforint értékben. Ez évben a mészre 168 váltóforintot költöttek)

3. Rachbauer építőmester számára előlegek

4. Egyéb, az építéshez szükséges anyagok (lécek, különböző vas eszközök)

1788-ban, amint az idő engedi, folytatják az építkezést. Március 16-án deszkát és zsindelet rendelnek Magyarvalkóról, 2 vonásforint 40 dénár előleget adnak. Június 14-én ismét 38 fenyődeszkát vásárolnak, ezúttal Debrecenből, 70 vonásfo-

²⁰ Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 457. (Szentpéterszeg)

rint 96 dénár értékben. Beszédes adat az is, amit augusztus 18-án jegyeznek be a kiadások közé: „malom mester(nek) ajtó fel csinálás(ért) 1 vonásforint 36 dénár.” Az 1788-as bejegyzések, melyek arról szólnak, hogy deszkákat, gerendákat kell beszerezni, azt bizonyítja, hogy a templom falai ekkor már álltak, és a nagyobb munka immáron a tetőn és a famunkákon lett volna. Úgy vélem azonban, hogy ekkor még nem kezdtek hozzá a tető felhúzásához, a zsindeley felrakásához. Ezt azzal támasztom alá, hogy még augusztus 30-án is az erdőt mérték fel, megfelelő fák után kutatva, követséget menesztve a falu földesurának, a váradi káptalannak a tisztjéhez. Erről a napról származik az ácsmesternek, Orbán Mihálynak az első említése. Viszont ebben az évben nem említik már többet, a parókia levéltárában sem volt megtalálható erről az évről vele kötött szerződés. A templom ablakainak üvegezésére azonban rendelkezünk egy szerződéssel: a debreceni üveges mester Löwl Lőrinc és a falu előljárói között szeptember 11-én jött létre az egyezés. Ilyen feltételek mellett egyeztek meg: minden új karikáért 1 garas volt fizetendő, fél karikáért természetesen fél garas. Ha a régi üvegekből az őnt beküldik a péterszegiek, azt a mester be tudja számolni, így egy karika csak fél garasba esne. (1 garas=3 krajcár, 1 krajcár=2 dénár) Az üvegek foglalata darabonként egy krajcár. Az ablakok rostélyait fontonként kilenc garasért tartozott elkészíteni a mester.

A pontosság kedvéért vissza kell térnem ahhoz az állításomhoz, miszerint a templom falai ekkor már állnak. Ezt nem vehetjük igaznak a toronyra nézve is. Hogy miért nem, azt az 1789-es esztendő történései teszik előttünk világossá. Ez évből az első fontosabb adatunk február 28-ról való. Ekkor kötötték meg ugyanis Kováts Ferenc esztári lakossal a szerződést a még félben lévő templomtorony befejezéséhez szükséges téglák elkészítésére. Ezer téгла ára hat máriás volt, és minden tízezer után járt egy köből búza a téglavetőnek. Kováts téglamester kikötötte, hogy amennyiben az elkészült téglákat neki egyedül kell beraknia, minden segítség nélkül, akkor minden ezer téгла berakásáért három garast számol fel. 1 rajnai forint előleget kapott a szerződés napján. Mellette a már említett Orbán István is a téglavetésen munkálkodott, bizonyítja ezt egy május 31-ei bejegyzés, amikor is munkájáért hat rajnai forintot kapott. Nem tartozik szorosan a témához, de érdekes adat: július 7-én 3 garast adtak a templomépitésre szánt pénzből egy világtalan embernek. Hogy megértsük ennek az összegnek az értékét, meg kell jegyeznünk, hogy ugyanennyiért, tehát három garasért fuvarozott 3 mázsa vasat az a taligás, aki a Lőrinc napi vásárkor vett vasárut szállította. Az építkezés jól haladhatott; augusztus 14-én a derecskei asztalos (valószínűleg a már említett Orbán Mihályról van szó) már az ablakrámákat készíti. Ugyanazon hónapban a Lőrinc napi vásáron a következőket vásárolták egy Gottlib nevű kereskedőtől: 5000 léchez való szeg, 20000 zsindeleyhez való szeg. Ugyanekkor vették a már emlegetett 3 mázsa vasat. Szeptember 7-én a lakatos készíti az ablakok vasasását, október harmadikán pedig a megrendelt ablakráma is elkészül. Már csak a belső

berendezés hiányzik. Beszédés adat, hogy miután 1789. július 19-én a régi templom egyik fala kidől, az istentiszteleteket már az új templomban tartják. Ez a nap pont vasárnapra esett. Tehát nyitott marad a kérdés, hogy mikor tartották az új templomban az első istentiszteletet. Lehet, hogy még aznap, de ugyanannyi a valószínűsége annak is, hogy csak egy hét múlva, 26-án. November 15-én adakozást tartanak a katedra építésére, 10 Magyar forint 62 dénár folyik be. Tovább folynak a munkák: 16-án hozzálátnak a katedra építéséhez, 25-én a három ajtóra elkészítik a zárakat, ugyanezen nap a négy kerek ablakot is vasazzák. December 8-án pedig már az üvegesnek, Löwl Lőrincnek fizetük az üveg árát. Összefoglalva 1789 végére a templom, a belső berendezések híján elkészül. Az éves összkiadás nagyobbrészt vasak, lécek, mesteremberek bérére ment el. Mégis, a kiadások legnagyobb részét egy tétel teszi ki: az építkezéseken dolgozók számára szükséges ital, mely egymagában 113 vonásforint 28 dénárt tett ki! A csaplár Kun György volt ebben az időben. A belső berendezések elkészítésére a következő, 1790-es évben került sor. Ezen év történéseinek pontos és részletes felvázolását megnehezíti a forráshiány. A fentebb említett munkákat, a mennyezetet és talán a padok és az úrasztala kivitelezését is a már sokszor emlegetett derecskei ácsmester, Orbán Mihály végezte. Az erre vonatkozó adat szűkszávu: „(1790) *Juny 13. derecskei asztalossal megalkuván a mennyezetre adtunk felpénzbe 5 rajnai forintot.*” Tehát tudjuk, hogy június 13-án történt a megegyezés, a mester 5 rajnai forint előleget kapott. Biztos, hogy valamiféle írásbeli szerződés is volt, ennek azonban nem akadtam nyomára. Június 27-én vették meg Nagyváradon a padoknak való deszkát. Nyár végére, ősz elejére a templom készen állhatott, famunkák voltak csupán hátra a tornyon. Valószínű, hogy az 1789-es kényszerű használatbavétel idején még nem szentelték fel az épületet, hisz az még belső berendezés nélkül állt. A szentelés valamikor 1790 ősztén történt meg. Ezt támasztja alá a templomi ajándékok jegyzékében a következő bejegyzés: (1790) „*26. September Templomszenteléskor alamizsna lett 39 váltóforint 3 garas.*” Ez a nap vasárnapra esett, így valószínűnek tartom, hogy egy templomszentelő istentisztelet keretében ekkor adták át az elkészült épületet. A következő, 1791-es évben készítik a torony famunkáit. A már sokszor emlegetett Orbán István és Mihály derecskei mesterek végezték a munkálatokat, amiről április 12-én szerződtek le a falu előljáróival. 110 rajnai forintban, nyolc köből búzában, öt cseber borban és három kanna pálinkában egyeztek meg, a mesterek ellátását és a gombtakaró 3 rőf posztót is a falu állta. 6 rajnai forint előleget kapott a mester. Még egy adatunk van ez évből: augusztus 21-i szerződés Záró Péter, Záró Illés és Csorba János hájói lakosok és a szentpéterszegi egyházi előljárók közt. A hájói lakosok kölcsönkérték azt a 32 köből meszet, amely a péterszegieké, de a szentteleki Buhurán Jánosnál van. Vállalták, hogy Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) a kölcsönkért mész helyett ugyanolyan mennyiségű és minőségű meszet adnak vissza. Ebből az egyességből később még bonyodalmak lesznek. Nin-

csenek további adataink erre az évre nézve, a kiadások jegyzékében sincs meg ez az év, valószínűleg az idők során elveszett. Térjünk rá az 1792-es évre! Az évet Mészáros Mihály kurátor (egyházgondnok) számadása nyitja. Ebben bevételi forrásként a következők vannak megjelölve:

Adományok a templomépítésre: 416 magyar forint 48 krajcár.

Búza, árpa és deszka eladás: 2813 magyar forint 25 krajcár

Perselypénzből: 96 magyar forint 30 krajcár

Belső berendezésre a lakosság adományai: 24 magyar forint 86 krajcár

Tehát az összbevétel: 3350 magyar forint 89 krajcár.

A kiadásokat egy tételben veszi, 3268 magyar forint 12 krajcár értékre tartja a kurátor. Tehát 82 magyar forint 77 krajcár maradt a templomépítés után. Ezekbe az összegekbe még nincs beleszámítva az 5 gomb a templom tetején, melyeknek ára 96 rajnai forint volt. Már június 26-án 16 magyar forint 80 dénárt kapott az elkészítésükért a bádogosmester. A már említett toronygombok 1792 Kisasszony havának, tehát augusztusának első napján kerültek fel a templom tetejére. Meg kell említeni, hogy a templomtető zsindefedésű lehetett, legalábbis erre utalnak azok a bejegyzések a kiadások jegyzékében, melyek zsindevvásárlásról szólnak. (1788 március 16.: magyarvalkóiaktól deszkát és zsindevyt vesznek, 1789 augusztus 23.: 20000 zsindevyhez való szeg vásárlása.) Az 1793-as évben már jelentős események nem történnek. Ekkor már a parókiát építik, az ácsok, téglavetők, kovácsok már azon dolgoznak. Egyetlen adatunk van, ami fontos: 1793. július 12-én kerülnek fel a harangok a toronyba, ezzel elkészül a templom. Még egy eseményt lehet megjegyezni: a már említett kölcsönadott meszet, melyet a péterszegieknek 1791. szeptember 29-én kellett volna visszakapniuk, még 1793 szeptemberében sem kapták meg. Panaszukkal szeptember 17-én besenyői Beöthy László alispánhoz fordultak, elmondták, hogy Záró Péter és Záró Illés, továbbá Csorba János nem akarják megadni tartozásukat, hiába kérték már őket erre többször. Az alispán másnap, szeptember 18-án megparancsolja a hájói bírónak, hogy az adósokat szólítsa fel az adóság rendezésére, amennyiben ez nem sikerül, vasra verve hozassa be az adósokat. Hogy mi lett az ügy kimenetele, arra nézve nem találtam forrást.

A harang

Az új templom tornyába 1793. június 12-én húzzák fel a harangokat. Az esemény az anyakönyvben így van megörökítve: „*Szepesi Mihály* (ebben az időben főbíró) *idejében tetettek fel a toronyba a harangok Juniusnak 12. napján 1793-ban. Az na-*

gyobb harangot készítette az eklézsia 1741-ben, a kisebbiket 1699.dik esztendőben.²¹ Tehát a nagyobbik, 1741-es öntésű harang a falu megrendelésére készült. Súlya 2,5 mázsa volt, és a következő felirat állt rajta: „In honorem S.S. Trinitatis Reformata Ecclesia Szent Péterszegh. Comparavit 1741.” A felső részén a következő felirat volt: „Goss. Mich. Anton Zechenter in Ofen 1741” Tehát a harangöntő mester a budai Zechenter Antal volt. A kisebbik, 1699-es harangról pedig Osváth Pál a következőket írja:

„Az egyik harangon ilyen felirat van: AZ SZALONTAJ REF. EKLÉZSIA ÖNTETTE A MAG. KÖLTSVEL KOVÁTS ISTVÁN FŐBÍRÓ 1699. Hogyan került ide? Nem tudja senki.”²²

A templomot ábrázoló, fémlemezre készült fénykép a XIX–XX. század fordulójáról. (a fénykép a szentpéterszegi református parókiában található)

Az 1809. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben azonban azt olvashatjuk, hogy a kisebb harang 60 font súlyú, és a következő felirat áll rajta: „Venite, audite verba vito 1699.” Megemlíti az összeírás, hogy három helyen kis körben a „Szent Péterszegh” felírás olvasható. Osváth leírásával ellentétben itt azt látjuk, hogy az 1699-es harang eredetileg is Szentpéterszeg számára készült. Van tehát a falunak két harangja, a harmadikat pedig 1810-ben vásárolják meg a nagyszalontai egyházközségtől. 1810. május ötödikén Mester Mihály főbíró, Vadász István kurátor és Harasztosi Mihály elhozták a harangot Nagyszalontáról, egyelőre kipróbálás végett. Az egyességlevél úgy szólt, hogy a péterszegiek kipróbálják a harangot, és ha tetszik a falu lakosságának, 320 rajnai forint ellenében megtarthatja. Az új ha-

²¹ Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 458. oldal (Szentpéterszeg)

²² Osváth 1875: 575–581.

rang megnyerte a falu közösségének a tetszését, 1810. június másodikán Vadász István és Turzó Mihály hiánytalanul lefizette a 320 rajnai forint összeget, amit Szel Mihály, a nagyszalontai egyházközség kurátora aláírásával igazolt.

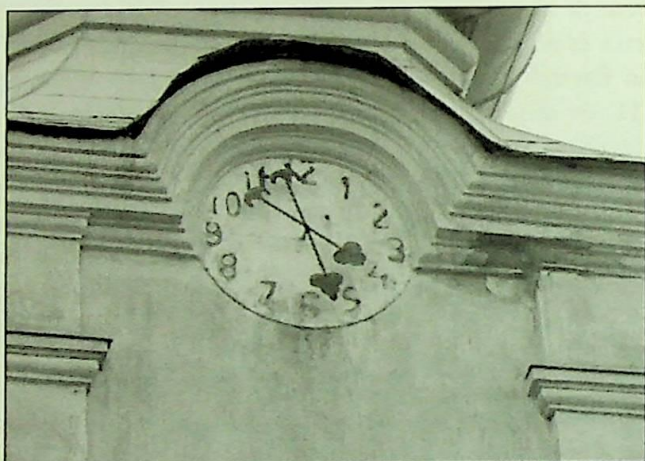
A toronyóra

Az idő mérésére, a pontos idő mutatóására a középkor nagy részében a templomtornyokra tett toronyórákat használták. Praktikus volt, hisz a falu legmagasabb épületén helyezkedett el, így a falu bármelyik pontjáról, vagy akár a falu határából is látták az emberek.

A toronyóra elkészítésére 1810. május 18-án kötötték meg a szerződést a debreceni Háin Ferenc órás-mesterrel. 1350 forintot kért a mester a munkájáért, három részletben. A szerződéskötésnél jelen volt a főbíró, az esküdtek, több falubeli, a tiszteletes és a falu jegyzője is. Az első részletet, 350 rajnai forintot 1810. augusztus 13-án fizették ki a péterszegiek. A második, 300 rajnai forintot kitevő részletet az 1811. év elején, január 14-én fizették ki. Ugyanezen év június 25-én az órás-mester levélben nyugtatja meg a péterszegieket, hogy 500 rajnai forintnál többet nem fog követelni. „Ha réz rézzel, ha ezüst ezüsttel” fizessenek, írja a mester. A napóleoni háborúk okozta gazdasági válságot a Habsburgok réz és papírpénz kibocsátásával kívánták megoldani, ez azonban inflációhoz vezetett, melynek szükséges következménye volt az 1811. évi devalváció, a pénz 80%-os leértékelése. Ez azt jelentette, hogy egyik napról a másikra egy 100 forintos bankjegy csak 20 forintot ért.²³ 1811. április 2-án 200 rajnai forintot kapott a mester. Ezután 3 évig semmi adattal nem rendelkezünk. Azonban valószínű, hogy nem telt csendesen ez a pár év, a következő dokumentum már az órás-mester és a péterszegiek közti vitáról szól, melyben 1814. november 24-én született határozat. Lássuk a vita részleteit! A szentpéterszegiek azt sérelmezték, hogy a mester azonnal kívánja tőlük az 500 rajnai forintot váltócédulában, holott ezt az összeget csak akkor kellene megadni, ha az óra már felkerül a toronyra. Hein mester ellenben arra hivatkozik, hogy a szerződés megkötésének idején minden olcsóbb volt, ezért szeretné hamarabb megkapni a pénzt. Ugyanakkor maga is elismeri, hogy még nincs kész az óra. 1814. november 24-én a debreceni városi tanács által meghozott határozat elrendeli, hogy az órás még az évben végezze be az óra elkészítését és helyezze is fel a toronyba. Ezután a szentpéterszegiek fizessék ki a hátralévő pénzt. Az ötszáz bankóforintból a bonyolult gazdasági helyzet miatt 144 váltóforint 20 krajcár levonódott. A határozatot Rakovszky Dániel városi tanácsnok és Poroszlay Frigyes jegyző adták ki. A rendelkezésnek volt ereje: egy

²³ Garami 2007: 145.

hónappal később, december 24-én már felkerül a toronyra az óra, a mester 100 rajnai forintot kap. 1815. január 16-án még 25 váltóforintot kap a mester, ezután több adatunk nincs róla. Egy év garanciát vállalt a munkájára, ezen idő letelte után azonban a falura hárult a karbantartás. E feladatra külön embert bízta meg. Ezen tisztség vizsgálatához 1830-ból van adatunk. Ekkor, 1830. május 16-án Bödő Mihály vállalta fel az óra karbantartását, melyről Vadász István főbíróval szerződést is írtak. Ebből a következőket tudjuk meg: egyfelől Bödő Mihálynak kötelessége az óra tisztán tartása, esetleges hibáinak kijavítása, ezzel összefüggésben a szerkezet működésének megismerése. Tisztségét addig tölti be, amíg, ahogy ő fogalmaz „a jó Isten életemnek, erőmnek s egészségemnek kedvezni fog.” A munkájához szükséges szerszámokat a falu adta. Béré évente 20 rajnai forint váltócédulákban. Ezen kívül mentességet élvez a faluban előforduló mindennemű közszolgálatok alól.

Szentpéterszeg, a református templom toronyórája

A mai parókia és előzményei

Szentpéterszegen a parókia, vagy ahogy a régi iratok nevezik, „parochialis ház” a templom mellett álló, főhomlokzatán négyablakos, alapincézett, tornácos épület. Elöl két, a hátranyúló tornácos szárnyban pedig szintén két szoba és a ma imateremként használt helyiség kapott helyet. Először tekintsük át, mit tudunk, mit feltételezhetünk a ma is álló épület előzményeiről! Az újratelepült falu első ismert lelkésze, Pap János 1738-ben hal meg. Mivel ekkor a falu már jó három évtizede templommal rendelkezik, feltételezhető, hogy egy, a templommal körülbelül egyidős lelkészlak is áll a faluban. A lakosságszámból és az anyagi lehetősé-

gekből kiindulva valószínűleg ez egy szerény kialakítású, inkább egy nagyobb parasztházra hasonlító épület lehetett. Ennek a helyére 1764-ben Szökőcs András főbírósa alatt új parókia épült. Még erről sem tudunk túl sok konkrétumot mondani. Annyit tudunk, hogy 1786–1787 folyamán Szepesi Mihály főbíró egy szekérszint, egy deszka ólat és egy vályog ólat építtet a parókia udvarára, a templom építéséhez szükséges anyagok és felszerelések tárolása céljából. 1793-ban, már az új templom elkészülte után kezdték el építeni az új parókiát. Az építkezés előkészületeit egyből elkezdhatték, ugyanis már 1793. április 17-én az egyház előjárói megkötötték a szerződést Lénárt József derecskei lakossal a téglák elkészítésére. Ezer darab téгла ára hat máriás és egy peták, természetben pedig egy font hús és fél font szalonna. Minden tízezer téгла után még egy köböl liszt és négy font só volt fizetendő. A szerződés megkötésekor 4 rajnai forint volt az előleg, április 24-én pedig a téglavető legények számára további hat rajnai forintot fizettek. Az építkezéshez használt téгла egy részét a váncsodiaktól vették kölcsön, valószínűleg a szintén 1790 körül épült váncsodi templom építésekor kimaradt téglákat kapták meg. 1793. augusztus 31-én kötötték meg a szerződést, a templomot is építő debreceni Rachbauer György építőmesterrel. Egy öl téglafalért ötvennégy krajcárt, egy öl vályogfalért pedig 45 krajcárt kért a mester, ezen kívül természetben két köböl kukorica és ugyanennyi rozsliszt is járt a számára. A kőműveslegények ellátása szintén a falu feladata volt. Az alapkövet szeptember 3-án rakták le a lelkipásztor fiai, Szabó János és Szabó Dániel.²⁴ Az építkezésen téglavetőként a már jól ismert Orbán István, (nem összetévesztendő a derecskei ácsmesterrel, akit szintén ugyanígy hívnak!) Lénárt György és Katona András dolgozott. A mészkeverést Nyíri József végezte, valószínű, hogy az épület már az év végére elkészült. Október 24-én már 15 Magyar forint 32 dénárt fizetnek az ácsnak. Azonban az épület teteje a kelleténél magasabbra sikeredett, ezért 1794. március 18-án, a tavasz beálltával szerződést kötöttek Orbán István és Orbán György derecskei ácsmesterekkel az elhibázott tető kijavítására. A munkát hat máriásért és hat köböl búzáért vagy lisztért vállalták el, amit a péterszegiek kötelesek voltak a mesterek házához szállítani. Ezért cserébe vállalták, hogy már húsvét előtt két héttel hozzákezdnek a munkához és megjavítják a tetőt. 1794 májusára a faszerkezet elkészülhetett. Május 24-én Esztárról 500 kéve nádat vesznek a parókia tetejére 13 magyar forint 52 dénár értékben. Ez bizonyítja, hogy a falu többi házához hasonlóan a parókia is az olcsó és könnyen hozzáférhető náddal volt fedve. Másnap, május 25-én már az ablakot vasazzák. A nádkötő június elsején 48 dénár előleget kapott, majd 2 magyar forint 76 dénárt adtak neki, amely már a teljes bére volt. Június 5-én pedig áldomást ittak vele. A befejezés dátuma biztos: 1794. június 30-án, Székely András bírósága alatt készült el az épület. A váncsodiaktól

²⁴ Szentpéterszegi református egyház anyakönyve, 1762–1838, 18. (Szentpéterszeg)

elkért téglá árát 1794. augusztus ötödikén fizették vissza Balog László váncsodi kurátor és Tóka Sándor váncsodi jegyző előtt. Szeptember 12-én azonban még folynak belső munkálatok, erre a napra két kemence elkészítése van bejegyezve. Október 24-én pedig az ajtóknak és egy asztalnak az árát, 2 magyar forint 4 dénárt fizetik ki. 1799–1800 folyamán a már említett Székely András újra a bírói székbe kerül, és az eddig valószínűleg döngölt padlóval rendelkező épületet deszkapadlóval látja el. Az elkészült parókia főbb építészeti jellemzőiről tájékoztat egy 1886-ban, a Varga és Tóth debreceni építésziroda által készített átalakítási terv, melyen jelölik a régi épület alaprajzát is. Ez alapján L alakú, főhomlokzatán négy ablakkal rendelkező, alapincézett épületet képzelhetünk el, mely alatt pince húzódik. Udvari homlokzatán tornác van; ezen keresztül lehet belépni a fogadószobába, mely mellett, az utcával párhuzamosan, a hálószoba helyezkedik el. Innen nyílik az ebédlő, mely a hátranyúló szárnyban kapott helyet.

Érdekességként említem meg azt az 1812-es 3 krajcárost, melyet a parókia egyik szobájának a felújításakor találtam a küszöb alatt, körülbelül 20 centiméter mélyen a földben. Ez egyfajta építőáldozatként funkcionált, de az is elképzelhető, hogy ez már csak egy kései megnyilvánulása az építőáldozatnak, és azok, akik az érmét a küszöb alatt elhelyezték, egyszerűen „emléket” akartak hagyni maguk után az utókor számára.²⁵

Szentpéterszeg, református parókia

²⁵ Erneyi 1927: 260.

Irodalom

BIHARI-HORVÁTH László

- 2010 Beköszöntő. Az Észak-Bihar Néprajza sorozatról. In Bihari-Horváth László (szerk.): *A pályi parasztság hagyományos kultúrája*. Észak-Bihar néprajza I. 5–10. Hosszúpályi: Hosszúpályi Kultúrájáért Alapítvány
- 2012 Észak-Bihar néprajzi kutatása és muzeális intézményfejlesztése a 21. századelőn. In Kavecsánszki Máté – Szászfalvi Márta: *Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából*. Notitiae Iuvenum II. 23–40. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

ERNYEI József

- 1927 Építőáldozat emléke a 18. századból. *Ethnographia*. XXXVIII. 260.

GARAMI Erika

- 2007 *Pénzförténet*. Budapest: Tas-11 Kiadó

JAKÓ Zsigmond

- 1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest: Sylvester nyomda r.t.

KAVECSÁNSZKI Máté

- 2010 Táncfolklorisztikai jegyzetek a házasságkötés hosszúpályi szokásrendszeréhez. In Bihari-Horváth László (szerk.): *A pályi parasztság hagyományos kultúrája*. Észak-Bihar néprajza I. 237–246. Hosszúpályi: Hosszúpályi Kultúrájáért Alapítvány
- 2012 A társastáncok és a néptáncok egymásra hatásának kutatási programja. In Kavecsánszki Máté – Szászfalvi Márta (szerk.): *Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából*. Notitiae Iuvenum II. 71–88. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- 2014 Táncudományi vizsgálódások Észak-Biharban. In Bihari-Horváth László (szerk.): *A Bocskai István Múzeum Évkönyve*. I. 107–125. Hajdúszoboszló: Bocskai István Múzeum

KISS LÁSZLÓNÉ PÁSZTOR Irma (szerk.)

- 1996 *Szentpéterszeg első falukönyve*. Debrecen: Csokonai Kiadó kft

MÓDY György

- 1998 Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg a 18. századig. In Rác Zoltán (szerk.): *Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Debrecen: Rác Építész Iroda

OSVÁTH Pál

- 1875 *Bihar vármegye sárvéti járása*. Nagyvárad: Laszky

VARGA István

- 1988 *Tanulmányok Szentpéterszeg történetéből*. Szakdolgozat.

Márton Vadász

THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF THE REFORMED CHURCH BUILDING
IN SZENTPÉTERSZEG (1785–1815)

The church building is a sacral and communal space of the highest importance for each and every community. Major turning points of human life are usually connected to church buildings, since the religious and social life of any village is also centered around them. In other words, the history of the church building is the same as the history of the given community. In my study, I wish to present the history of the construction of the building itself (together with the bell and clock tower) as well as that of the vicarage nearby. As a primary source, I have used the archives of the Reformed Congregation of *Szentpéterszeg*, in addition to which I have also included former works on the history of this village. As there are no previous research data available concerning the ethnography of *Szentpéterszeg*, my study will probably be the first ever attempt on this subject matter.

Könyvészet

Kemecsi Lajos: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések. L'Harmattan – Könyvpont. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézete. 2015. p. 168.

A Documentatio Ethnographica sorozat 31. köteteként megjelenő tetszetős, gyönyörűen illusztrált kötet szerzője, a Néprajzi Múzeum főigazgatója jól ismert a hazai néprajztudomány művelői, muzeológusai körében. *A magyar paraszti járműkultúra* c. kötete egy több évtizedes kutatási program összefoglalása, egyúttal a további vizsgálatok számára programadó, útkijelölő mű.

Paládi-Kovács Attila az előszóban kiemeli, hogy Kemecsi már középiskolás kora óta érdeklődött szülőhazája, Tata vidékének anyagi kultúrája iránt, egyetemi évei alatt pedig érdeklődése a kocsik, szekerek, illetve a járműveket készítő iparosok felé fordult. Nem véletlen tehát, hogy kutatásai egyik fókuszpontja a paraszti járműkultúra vizsgálata.

A jelen kötet anyaga a 2011-ben megvédett habilitációs értekezés. Tudatosan nem szintézis akart lenni a mű, mégis komplex ismeretanyagot közöl a témában. Inkább egyfajta összegzés, amely az átfogó szintézis megalkotásához szükséges további kutatásokra ösztönöz. Az alcím is világosan jelzi ezt, a szerző esettanulmányokat és elemzéseket kíván közölni. A recens anyagok elsősorban az észak-dunántúli régióból és az erdélyi Hétfaluból származnak, amelyeket a következő szempontokat érvényesítő – és a további kutatások számára példát adó – elemzések kapcsolnak össze. Jóllehet a szerző a bevezetőben hangsúlyozza, hogy a magyar paraszti járműkultúra tipológiájának elkészítése még várat magára, egyes elemzési lehetőségekre ráirányítja a figyelmet, ezzel kutatási irányvonalakat jelöl ki. Itt csak a járműveket használó gazdák és az azokat készítő iparosok együttműködésének vizsgálatát emelem ki, amely eddig elsikkadt a hasonló tárgyú kutatások szempontjai között, Kemecsi azonban esetpéldán keresztül érzékelteti a téma vizsgálatának fontosságát.

A kötet második fejezete a magyar paraszti járműkultúra szerkezeti-tipológiai és funkcionális elemzésének jelenlegi eredményeit és módszertani lehetőségeit mutatja be. A *csúsztatás, vontatás, szánok* alfejezet a nyári és téli szánok változatait, szerkezeti típusait és változatos használati módjait elemzi a természeti és időjárási viszonyok, illetve a funkció kontextusában.

A második alfejezet a parasztagazdaságok teherszállításának, a kereskedelemnek és a háziipar áruforgalmának legfontosabb eszközeit, a kerekes járműveket veszi sorra. A szerző precíz elemzéssel veszi számba a szekér és a kocsis megnevezések közötti népnyelvi különbségeket. A kerekes járművek különböző fajtáinak ismertetése, a szinte megszámlálhatatlan elnevezés, járműnév felsorakoztatása bizonyítja, hogy a kifejezések nem szinonim jelenségeket takarnak, emellett a

magyarországi járműkultúra fejlettségét is érzékletesen kiemeli. A szerző a használat társadalmi különbségeit is érzékelteti. Kitér a fogatolás módja, a fogat elé kötött állat jelentőségére. Hangsúlyozza, hogy az egyes típusok tájilag változó intenzitással jelentek meg. Történeti források elemzésével a használat időbeli intenzitására és az elterjedtségre is utal. Figyelmet fordít a fontosabb alkatrészek elnevezéseire, sőt a szerkezet fejlődésének megrajzolására is. A táji típusok eltéréseit a legaprólékosabb alkatrészbéli különbségekkel hitelesíti a szerző. Nagy részletességgel szól Kocs településről, illetőleg a kocsikészítés mestereiről, a bognárokról, kovácsokról, kocsigyártókról és a kocsigyárakról is.

A hagyományos járműkészítést taglaló alfejezetben a szekérszítés történetét, illetve az önálló járműgyártó ipari tevékenység kialakulásának folyamatát járja körül a szerző. Kitér a bognár- és kovácsmesterek társadalmi típusaira, illetve a gazda és a mesterember munkakapcsolatára. Megállapítja, hogy a kocsikészítésnek folyamata, a jellegzetes alkatrészek szempontjából történő vizsgálata segíti a táji jellemzők meghatározását, ugyanakkor ezek kialakulásában a természeti viszonyok is szerepet játszanak. A mindezek szellemében végzett elemzéseivel Kemecsi biztos útmutatást ad egy majdani átfogó tipológia elkészítésének módszertanához. Külön alfejezet tárgyalja a paraszti járművek vontatásának, fogatolásának kérdését, amely a vonóállat, illetve a fogatolási technika vizsgálatánál történeti távlatokat, illetve táji eltéréseket vonultat fel.

A kötet harmadik fejezete egy kutatástörténeti összefoglaló, amely a magyar paraszti járműkultúra vizsgálatának történetét 1973 és 2009 között mutatja be. A szerző a vizsgált időkeret kezdetét azzal indokolja, hogy a modern kutatások megindulása Paládi-Kovács Attila 1973. évi összefoglaló tanulmányával indult el, a korszak zárásaként pedig szintén Paládi-Kovács Attila összefoglaló igényű munkájának 2009-es megjelenését adja meg. Az alfejezet nem pusztán kutatástörténet, hanem a néprajztudomány egy specializálódott szakterületének helyzet-elemzése is. A témára vonatkozó kutatások regionális megoszlásának vázolása mellett az eddig vizsgált témákat is számba veszi. Ezek után Kemecsi összegzi a még kutatásra váró feladatokat, konkrét kutatási programot dolgoz ki, amelyhez számos módszertani javaslatot is megfogalmaz.

A negyedik fejezet a kötet alcímében is jelzett esettanulmányokat közli. A *Vázlat az észak-dunántúli paraszti járműkultúra jellemzőiről* című írás a szerző fő kutatási terepén végzett vizsgálatok eredményeinek összegzésére koncentrálnak. Módszertanilag a népi emlékezetben elérhető tudás összegyűjtésére összpontosít: A még felkutatható mesterek és műhelyek vizsgálata, a munkaeszközök, szaknyelv, járműterminológia részletes felgyűjtése, az archív források feltárása kerül a középpontba. A járműkultúra jellegzetességeit alakító tényezők között a természeti környezet, az utak és piacörzetek hatásának elemzésére kerül a hangsúly. Csak ezek alapján történhet meg a jellemző járműtípusok bemutatása. Az esetpélda így igen hasznos módszertani segítség hasonló kutatások lefolytatásához, különösen a táji jellemzők elkülönítésének lehetséges módszereit illetően.

A Vázlat a hétfalusi paraszti járműkultúra jellemzőiről című esettanulmány a Paládi-Kovács Attila által szorgalmazott szekeresközpontok megismeréséhez, a táji körzetek elkülönítéséhez ad módszertani támpontokat. A szerző már a korábbi fejezetekben is többször hangsúlyozta, hogy az egységes kritériumok alapján rögzített adatolás nélkülözhetetlen a tipológiai vizsgálatok elvégzéséhez. Az eddigi kutatások egyik legnagyobb hiányosságaként a változásvizsgálattal összekapcsolt jelenkutatást jelöli meg. Részben ehhez ad módszertani támpontokat az itt közölt elemzéssel.

A következő esetpélda a Gerecse vidékén, elsősorban az erdei munkák során alkalmazott úgynevezett nyári szánkók, szánok használatának, készítésének és típusainak vizsgálati eredményeit dolgozza fel esetpéldaszerűen.

A *Történeti források alkalmazása a kovácsmesterség kutatásában* című esetpélda a hagyatéki leltárak alkalmazási lehetőségeinek felvázolása a magyarországi közlekedéskultúra vizsgálatában. Manapság már nem kérdéses, hogy az inventáriumok vizsgálatával egy kézműves gazdálkodása, életkörülményeinek precíz bemutatása valósítható meg. Ez vonatkozik a járműkészítő iparosokra is, így a szerző ebben az alfejezetben a hagyatéki leltárak adatainak sokrétű felhasználási lehetőségeit foglalja össze. Kiemelendő, hogy az inventáriumok vizsgálatával a termékek struktúrájának változásai, illetve a táji jellegzetességek feltárása is hatásosabb lehet, illetve az életmód, a vagyoni helyzet, a társadalmi viszonyok, a helyi társadalomban betöltött státusz, a mentalitás, a kulturális környezet pontosabb értelmezése válik lehetővé ezáltal. Ehhez hasonlóan az utolsó esetpélda egy kovácsmester kontóskönyvének elemzésébe nyújt bepillantást. A járműkészítő iparosokhoz kötődő kutatások során az árszabásokban szereplő új termékek árai, illetve a hagyatéki leltárak értékeihez viszonyítva a valóságos árak rekonstrukcióját teszik lehetővé a számlák és kontóskönyvek. Mínthogy a kovácsmesterek legfontosabb adminisztrációja a kontóskönyv volt, a mester által végzett munkák adatait megőrizve lehetővé válik az elvégzett munkák, a megrendelők társadalmi és földrajzi körének, illetve a mester kapcsolatrendszerének elemzése.

Összefoglalva elmondható, hogy Kemecsi Lajos kötete a magyar néprajztudomány egyik adósságának, vagyis a magyar paraszti járműkultúra szintézisének elkészítéséhez nyújt megkerülhetetlenül szilárd alapot. Az egymástól térben távol eső esetelemzések azonos módszertan szerinti összekapcsolása követendő mintát ad a szerző által is összefoglalt további kutatási feladatok elvégzéséhez.

Kavecsánszki Máté

Papp Richárd: Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga. Budapest: Libri Kiadó. 2015. p. 204

Két talmudista vitázik, hogy szabad-e a Talmud tanulása közben dohányozni?

Nem tudnak megegyezni, ezért az egyik elmegy a rabbihoz:

– Rabelében, szabad a Talmud olvasása közben dohányozni?

– Nem, nem szabad!

Aztán a másik megy el hozzá, s megkérdezi:

– Rabbí, szabad dohányzás közben a Talmudot olvasni?

– Hát persze, a Talmudot mindig szabad olvasni!¹

Valamifajta kérdéstalány és válaszkétely párbeszéde ez a tradicionálisan interaktív közösségi kapcsolatban. S hogy a válasz sejtelmes racionalitása és benne rejlő szakralitása mennyire árulkodó, amiképpen kérdésfeltevés bizonytalansága és mindentudás kételye uralkodik benne egyidejűleg, meg hogy ennek megértéséhez a kívülállóság és bennfentesség mennyire elkerülhetetlen – talán nem szükséges magyarázgatni. Próbatételek a narratív élcelődés, elbeszélő érzékenység és lingvisztikai cselezés közegeiben, melyeknek mindennapi életre, világképre, tudáshorizontra gyakorolt hatása is átláthatóvá válik mindenkor. Olvasatok, csürcsavaros humor, mindig öniróniára és életvezetési kritikára fókuszált, jelképdús kettős beszéd. Ez ül véges-végig a *Bezzeg a mi rabbink* kötetben, valódi viccek valódi humorral és valódi közösségi kapcsolatokból fakadóan. A „rabulisztikus” érvelés és írott viselkedéskultúrára épülő életvitel-szabályozása mottóban felhangzó gondolati csellel alig hanem csupán illusztráció lehet itt, melynek képzelt szituációjában megannyi „zsidós” humorelem megjelenik talán. De épp attól, hogy nem csupán „csinált” poén a vége, kissé kitekerten hamiskás lesz, mint a zsidó közösségi olvasatok sokasága esetében minden újabb verzió, melyre válaszként nem a judaisztikai magyarázat, hanem a narratív csürcsavar újabb változata következhetne.

Az élményközösségi impresszió, a közös tudás birtoklása és megszólaltatása nem „a zsidó viccek” tartozéka csupán, hanem a zsidó humornak, komikum-érzéknek, öniróniának, világlátásnak, jelen- és jövőképnek egyaránt alapeleme. Papp Richárd új könyvének is, ahol nem „zsidóviccek” gyűjteményéről van szó, hanem olvasatok olvasatairól, értelmezéskultúrák értelmezéséről, ahogyan azt egy kulturális antropológus – mint maga is a zsinagógai közösség tagja – értelmezni vállalja. Saját hangján a hívőközösség hangját tolmácsolja mintegy, ha úgy tetszik: „előénekel” szinte. Saját tónusában jobbára azt az önkritikus és eredeti kultúrakritikát gyakorolja, melyet a Bethlen téri *minjen* közösségből hoz, s további olvasatra kínál a remélhető olvasónak. Vagyis nem poénok és viccek válogatását vagy „okoskodó” tipológiáját, „humornéprajzát” adja, viszont kulturális antropológiai jelentésuniverzumát annál inkább. Ahogyan a közösség beszél, ahogyan önmagát

¹ www.zsido.hu/zsido-humor/201-rabbitoertenetek

„adja”, „megépíti” és élteti, ahogy mindezt az átbeszélési szertartást élvezi és gyarapítja maga is, telítve élcekkal, önkritikával, belátásokkal, megbocsátásokkal, iróniával, világképi cselekkel és narratívák narratíváival. A mindenkori „Bezzeg...!” persze az előrelátó megérzés jelentését hordozza, vagyis visszaigazolódik a közösségtől, s ekkor fokozott érvényesség keletkezik, ezzel visszahat a gyülekezet önképére, az identitás egészére, sőt újabb vicceire is. Pótolhatatlan, ahogyan ezt Papp Richárd csinálja, mert hisz Rajta kívül senki sem jár arra, aki nemcsak följegyez, gyűjt, szelektál, kérdéskörökbe szálaz szét, tematikus válogatásokba rendezi a tipizálható vicceket, hanem belelát és rálát egyszerre, elbeszélő módot talál egy folytonos elbeszélés változatainak „kibeszéléséhez”, mely nem „árulás” vagy tanúságtétel, de mindkettő egyszerre, méghozzá a Közösség hozzájárulásával, büszkeségével és szeretetével körülvéve, megerősítve. Kultúra. Kultúra ÉS közösség. Máság a máságban, azonosság az eltérésekben. Pont, mint a kulturális antropológia sok egyéb helyszínén, kutatási terepén és témakörében tette mindezidáig.

Bóher és rabbi örök felvilágosult tudásviszonya, Kohn és Grün mindenkori párban-léte, meg a gondolati- és szópárban mindörökké fennálló mivolta nemcsak helyzetfüggő, a résztvevőket is jellemzően leíró, feltételeket is rejtetten körvonalazó természetű, hanem alapvetően meghatározó kultikus eleme is a zsidó humornak. Kibeszélés, avagy „kifelé” szólás és a Közösség tagjai felé tett gesztus egyszerre ez a fajta feldolgozás, melyen belül a kutatási titkok megtartásának feladata sok esetben a kutató kapacitásának mindvégig próbája is: meddig és miként tud saját választott terepén dolgozni, mennyire vonódik be a figyelme fókuszába került közösség intim rendjébe, s mennyire képes azt is öntesztelő módon kontrollálni, hogy bekerülése-befogadása nem kevesebb, mint fejlődési eredmény. Itt, Papp Richárd új könyvében is hasonlóképpen a titokfejtés szertartásába, folyamatos rítusába kerülünk bele: történnek mindennapos és ünnepélyes rítusok, megformálódik ezek értelmezéséről megannyi élmény és élce, hagyománytartó és -megújító, átélő és újrateremtető gesztus, melyekben a máságuk átélésével együtt élő szereplők megteremtik a titkot, „önjáró lényekként” alakítva-formálva a lét-helyzetükre mindig reflexíven, bevontan, érdekelten és nyitottan reagáló nézőpontot. Ez a „kívülálló belülállás” a titok lényegéhez tartozik. Ahogyan Raj Tamás a *100+1 jiddis szó* című kötetében (Budapest, Makkabi Kiadó, 2006) összegzi (s Papp Richárd is illőképpen idézi): „A zsinagógához elválaszthatatlanul hozzátartozik a humor. Nélküle talán meg sem lehetne érteni ezt a vallást, ezt a közösséget. Főképp elviselni volna nehéz, akárcsak az életet” (Papp 179. old.). Az „önironia kontrollja”, ahogyan „befelé” is működik, s „a humor ebben a bonyolult történelmi-szociológiai-kulturális mátrixban, az önironikus kontrollal járul hozzá a közösségi ethosz és identitás rugalmas, adaptív és (ezzel egy időben) konzekvens fenntartásához” (írja Papp a 178. oldalon). Mindez olyanképpen hat, mintha „mindennek kulturális hátterét a transznacionális zsidó kultúra” biztosítaná. De „a multikulturális zsidó világ, amelyben több – gyakran egymással éles vitát folytató – világnézet, identitás, vallási-szellemi vagy akár politikai irányzat

van egyszerre jelen, a magyarországi zsidóság társadalmi-kulturális életét is sokszínűvé teszi” (folytatja ugyanott). Ezt a közösségi identitást is kifejező, vicc és poén, ironia és keserédes humor, több(es)jelentésű nyelvi leleményesség közegében generálódó „fejlődési eredmény” Papp Richárd szerint „sem fordul bántóan a saját közösség felé, ahogyan mások kritikája, vagy Isten és a vallási tradíció bírálata sem válik a zsidó humor részévé”, derűs álláspont marad inkább. Rálátás a saját kultúrára, átélés az értelmezés folytonos játszámája révén, s kölcsönvéve a másik, a befogadó vagy kirekesztő kultúra aspektusát, kritikai viszonyát, indulatait akár. „Az adaptációs folyamatok és helyzetek (időnként abszurd) szituációin való nevetés pedig hozzájárul a kisebbségi stratégiák folyamatos teszteléséhez. A közösségi határok, ’közelségek’ és ’távolságok’ elemzése a humor eszközeivel segít a *córesz* elviselésében, és a derű, a *szimbe* megőrzésében” (178–179. old.). Ez a córesz-állapot, a mindennapi élet körülményeinek nehézkessége viszont nemcsak generálja a zsidó humort, hanem kondicionálja, körülményeit adja, jelentésterét korlátozza, mozgatja és széttagolja is. Hullámszárait és performatív elemeire külső feltételek és belső energiák egyképpen hatnak rá, részecskéiből viszont hullámszákként állnak össze hatások, visszahatások, kölcsönhatások, önképek és kultúra-imázsok is. Reflektív, a szó interakciós értelmében, válaszadó, válaszkereső, kihívásokban módosuló tartalmát nézve is. Ugyanazzal veszít is, nyer is, mintegy „önkreatívan” érvényesül. Ahol fájdalomosan őszinte, ott is takarékosan nagyvonalú, s ahol kritikusan lát, még ott is a megjelenítés/megjelenés hogyanja válik fő kérdésévé, s mindez a kölcsönhatások közegében is válhat a megengedés, a feloldás-feloldódás, az „elengedés” eszközévé – vagyis tudássá és teremtéssé is.

Papp Richárd részletesen taglalja mindazon életvilág-beli kérdésköröket, melyek a zsinagógai viccek mindenkori tartalmi, valamint azt is, ami az élethelyzeti, „tematikus” klasszifikálhatósági, csoportba sorolhatósági lehetőségekben mutatkozik (mondjuk például a vicc, tréfa, ugratás, ironia, humor, nyelvi cselek, szimbólum-kiforgatás, játék, talányoskodás, komikum, „jobbantudás”, hochmetzolás, nagyzolás, sztereotípiák, önkritika, kreatív torzítás szituatív megvalósulásai, és több más változatban is). Mindezzel nem „vicckatalógust” szerkeszt szándékosan, de részben azt is formál gyűjteményéből, ugyanakkor ez a megszemélyesített együttviselkedés a közös és ősi tudásából fakadó vonásként válik láthatóvá még a „tipológiában” is. Az értelemmel telített (mintegy archaikus, vagy konstans módon modern) tudáshagyomány a fölhalmozódott és továbböröklődő bölcsességek hangján szólal meg a kötetben fölidézett viccek java többségében. S amit ehhez a „közösségi folklórhoz” a helyzetelemzések és jelentés-fejtések útján hozzátesz, az világossá válni engedi, hogy nem „oksági összefüggések” jelentéssel telített kauzalitásáról van csupán szó, hanem a furcsa egybeesések „nemlogikus” rendszere is határozott karaktert nyer a helyzetfüggőségből fakadóan. Az égi és a földi, a „fenti és a lenti”, a szakrális és a profán, a külső és a belső szimbolikus feltöltöttsége hasonlóvá válhat, ha a jelentések egységben értelmezése a megismerés eszköze. Vagy legalább a szituatív kommunikációé. A Papp Richárd által föl-

idézett élethelyzetekben és humorforrásokban a jelentéstani egybeesés a pszichés beállítódást és a közösségi kommunikációt, tágabban értve az univerzális üzenetek közötti kapcsolatkeresés bölcsességét teszi kimutathatóvá. Ebben a kollektív tudatban jelen van a mindenkori pszichés egyidejűség, a szinkronicitás és a véletlen szerepe is, de mindenkor függ maga a helyzet a (javarészt már ismert vagy valamely változatban már ismerni vélt) viccek elmondásmódjától, előadásától, rögtönzött változataitól is. („Legrosszabb” esetben a legdurvább kritikai értékelésnek, a még ekképpen is viccbe illő megértésnek tónusában, mely Papp Richárd összefoglaló fejezetét ebben a címben tartalmazja: „Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni?!”; 173–187. old.). Mert hát a viccmesélés mint közös élmény, az értelmezés, mint együttes tudás minduntalan improvizációkkal és közösen megalkotott, „összedobott” eljárásmodban zajlik. Ez a lényege, s ez a kreatív élményfeltárás teljesülésének folyamata is. A mesélés maga ugyancsak szituatív alkotás, közös performansz, interaktív együttes élmény, s maga a teremtő játék és érzelmi-metaforikus kommunikáció alkotja (meg és újjá), párhuzamai és verziói az értelmező közösség nyelvén szólalnak meg. Ezért azután a viccmesélés módja éppúgy versengő jelenlét tárgya, azaz hitelesség, érvényesség, kreatív és szituatív állapot függvénye is, mint a szituatív üzenet. Az „előadás” visszafogottsága, pontosság, kiegészítő magyarázat nélkül is megálló egyértelműsége és a poén lakonikus teljessége a legkülönfélébb tárgyakban leli meg táptalaját. A férfiközösség zsinagógái rendből fakadó összetartozása persze „tematizálja” is a tartalmakat: életmód, család és párkapcsolat, szexualitás, közösségi konfliktusok, pénzvagyongyarapodás-kapzsiság, zsinagógai szertartások, rabbi és a bóherek viszonya, kivagyiságok, gazdagság és cőresz, előítéletesség és kitettség, zsidó közösségek közötti versengés, más egyházakhoz és hitvilágokhoz való viszony, zsidóság és társadalmi beilleszkedésének problematikussága, rabbinikus előírások és azok megszegése, eltúlzott hit vagy hitbuzgóság, vallási törvények megszegése stb. Mindezek kiadós gyűjteménye jelen van magában a kötetben, illusztratív mintaképpen vagy elemzésre méltó példaként. Ugyanakkor nem szimplán viccek témakörönkénti rendezése, hanem maga a viccmesélés mint kulturális performance kap főfényt, s csupán háttérben sűrűn derengve marad maga a primer humor. Még akkor is, ha a retorikai és narratív játék tartalma nem éppen játékos, hanem történeti, emlékezeti: Papp Richárd hangsúlyozza, hogy a Holokausztról és a kapcsolódó történeti időszakból sem él (tovább) a viccmesélés, viccfaragás, mely csak a hazai sztálinizmus mentális örökségében termeli ki a maga kevéske termékét, keserű és feszültségoldó jellege a köznapi kommunikáció jelenkorából már javarészt kiveszni látszik, s emiatt is fontossá válik a zsidó humor kitartó életbenmaradása. Sőt, tenném hozzá: a viccmesélők életbenmaradása is.

Egyszóval Papp Richárd nem zsidóviccek gyűjteményét kínálja, hanem a zsidó humor természetrajzához járul hozzá kultúrakutató és értelmező-közöséget bemutató munkájában. A *Bezzeg a mi rabbink* „Így nevet egy pesti zsinagóga” alcímmel jelent meg, s tartalma a zsidó vicc(elődés) megannyi izgalmas

példájával, tipológiájával, tónusaival egészül ki. De míg az előző, Kohn bácsi kötet² az „élő humor” közösségében nyújt eligazítást, a „Bezzeg”-kötet a vicc(elődés természeté) felé kalauzol inkább. Az előbbi kötetben a zsidó tradícióval és identitásokkal kapcsolatos kommunikációs példatárt kapunk, a Bezzeg-kötet narratívái révén más-más (történeti, identitás-válságra jellemző, holokauszt-referáló, szocializmus-kori, majd jelenidejű, s ha úgy tetszik „rabulisztikus”) megközelítések felé terelgeti belátó olvasóit. Ami itt az alapkülönbség lehet vicc és humor között, az csak részben a szituatív jelleg és közvetített „üzenet”. Sokkal inkább a létfeltételekre választ adó, a problémákat „elengedni”, eltávolítani tudó viselkedés-tudás. Olyasfajta konstruktum, konstruálni-képesség, avagy a humorral társuló önirónia, tréfa és okoskodás, megviccelés és megérintés többlete a vicc-mesélésben, mely mintegy üvegfalat épít a társadalmi tréfálkózáshoz (avagy a „zsidóviccekhez”) képest. Nem valamiféle nyelvészeti antropológiai, s nem tisztán történeti az a bölcsesség, mely a zsinagógai gyűjtésben összeáll, hanem érzelmi közösségben és sokrétű kommunikációs miliőben a jelenségek visszaszűrését magyarázni képes gondolkodási technológia inkább. Ezért is indokolt, hogy a Szerző bár strukturáltan kezeli, de nem merevíti tipológiába a közléstípusokat – nemcsak mert előadásmódjuk nem „mesekatalógusba”, hanem mert közös improvizációba illik, ugyanakkor rendszerint individuális párbeszéd és reflexív hatások tükré is.

A hasonló témakörű, öt évvel ezelőtti *Kohn bácsi* kötetről egykor még azt írtam: a sztereotipikus és önreflexív képtelenségek egészen pompázatos válogatása, valamint még impozánsabb, mélyebb és intuitív alapon kontextualizált témakörei világlanak fel Papp Richárd munkájából. A szerző több mint egy évtizede részese a Bethlen téri zsinagógai közösség mindennapjainak, imák, rituálék, beszéd- és értelmezésmódok sűrű világának, amelyben a hit, a kultúra átélése, a létmódok szabályozottsága nemcsak mintegy „hardvere” az értékrendeknek, hanem értelmet, tartalmat és interpretációs lehetőséget is adó életvilága. Ez életmód és életminőség önkreatív és önreflexív szintjein jelenik meg a humor, az irónia, önirónia és világkép, mint a környező világgal való szimbiózis régtől fogva legalapvetőbb szintje, amely a hagyomány mintáiba, az önreprezentáció és identitás-kifejezés szintéziseibe épül. A futó ismertetés épp a lényegyet nem lenne hivatott közvetíteni, hisz az épp az „elmék szoftverének” alkalmazási minőségeiről szólna, s ezen belül is annyi változatról, ahány interpretáció csak lehetséges, de még ezenfelül plusz egyről, a szerzőéről, aki nemcsak résztvevő megfigyelő, érzékeny befogadó, kritikus válaszadó, elfogult kérdező, de ráadásul tudományos receptor is, avagy membrán, melyet a humor, irónia, „cinika”, önkritika és tohuvaobhu befolyásol. Röviden, Raj Tamás szavaival, melyet a „100+1 *jiddis szó*” kötetből idéz Papp Richárd: „A zsidó vicc ... amit egy nem zsidó sohasem fog megérteni, egy zsidó

² *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó hitközségben.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009. 200 oldal.

pedig meg sem hallgat, mert már régen ismeri és sokkal jobban tudja elmesélni” – éppen azt a képletes képtelenséget teszi saját mércéjévé: hogyan tudja mindezt úgy elbeszélni, hogy abban jelen legyen a vicc maga, az értelmezések széles tartománya, az elmesélhetetlen üzenetek lényege, az érzékenységek félsze, a sértődések sansza, a tudományos túlokoskodás elkerülése, s mindezekkel egyidőben az a roppant mély kulturális vonulat, melyet a közfelfogás csak „zsidóviccek” vagy „zsidó humor” néven kategorizál. Papp Richárd – akitől legalább ilyen mélységben a nemzeti és lokális kultúraköziség következetes felmutatását szoktuk meg, mint ahogyan a vallások különböző típusainak mélyrétegeibe bevilágító olvasatok felmutatását is – most e kötettel épp arra mutat rá, milyen módon lehet önreflexíven együtt élni saját lehetetlenségeink világával, mások kritikáival, kölcsönösségeink határtalan verzióival, belátásaink kultúraközi eseteivel. A kötet gloszszáriuma és bibliográfiája további horizontokat nyit e kérdéskörök tanulmányozójának, de nem feledhető, hogy maga a szöveg hosszú fejezetek tucatjain át teli-s-teli van viccekkel, humorral, létkérdésekből és ravasz válaszokból épített szó-leleményekkel, „röhögtető” poémokból konstruált világok arcaival.

Nos, ehhez képest e második, a *Bezzeg*-kötet nemcsak túllép az előző könyv értelmezési tartományán, de meghaladja azt a komplexitások feltárásával. Legyen szó az identitás, a hitközösség, a világképek, a szakralitás, a beszélőközösségi és élményközösségi együttlét megannyi fontos dimenziójáról, valamiképp kevesebbszer szerepel a „humor” szó, többször a vicc, s talán az ugratás, a nyelvi cselek világnézeti beöltöztetése, s legerőteljesebben a kutatói feladat tudatosítása: a résztvevő megfigyelés, a reflexív gyűjtés, a belátó és értelmezőközösségi attitűd, vagyis Papp Richárd önnön tudományos énjének (közösségi) vállalása. Misszió, ha úgy tetszik, „Beszélj el *fiadnak*” (2Mózes 13:8.) s nem a „térítő” értelmében, hanem a belátást segítő, érteni és értelmezni engedő, eltérő felfogásmódokat sem kizáró tolmácsolás szerint. Összegző zárszavában a Szerző is közli: nem „a” megfelelőt, az „egyedül” vagy kizárólagosan érvényeset találja itt, hanem a változó közösség változó, adaptív stratégiáinak változékonyságára is érzékeny variációt mindarról, amit a közösség maga (a viccek és előadásmódjuk formálta szcénában) lehetővé tesznek (175–187. old.). Egyfajta dramaturg szerepkör ez, avagy színházrendezői attitűd, az „intuitív antropológia” folytatása, amely – az intuitív filozófia és pszichológia mintájára – a tudat érzelmi tartalmait pásztázza a felfogható valóság különbözőségeinek segítségével. Ez jóféle, „tudományos gög” nélküli eljárás, s nemcsak érzelmi, hanem „értelmi érzékelés” is, a tudat belátásairól, a mindennapi humorról és annak változatairól, egyben a realitásban való eligazodás is a világ adott körülményei között, kellő önkritikával, önreflexióval a jelenségek iránt, és elbeszélhetőségük fontosságának bizonyításával.

A társas tudás persze a „kontrollált ismeretanyag” nélkül is termeli, naponta újrakonstruálja megnyilvánulásait, ezért maga a (humor)kutatás is megerősítést kap nem csupán a zsinagógai közösség által, hanem a kötet által kiváltott reflexiók segítségével is. Ritkán jut a „visszatérő” szerepe az antropológus kutatónak,

kivéve ha társadalmi terepe egyúttal a maga szerves közössége is. Papp Richárd ezt érdemben és érdemlegesen használta ki – nem csupán szerzőként, hanem az együttérző kutató megvallható szimpátiájának és elkötelezett hovátartozásának fölmutatójaként is...

A. Gergely András

Szöke Anna: A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához sorozat. Szabadka: Grafoprodukt, 2015, 160 p.

A vajdasági magyar néprajzkutatás jeles művelője, a kishegyesi dr. Szöke Anna arra a nemes feladatra vállalkozott, hogy kikutatja szülőfaluja népéletét, szorosabban annak társadalomnéprajzát. Nos, ebbe a terminus technicusba belefér a néprajz, a szociológia, a helytörténet, a folklór, a vallásfilozófia, a hungarológia, a múlt és a jelenkutatás egyaránt. S itt Szöke Annának szüksége van erős hitére, elkötelezettségére, jó munkabírására, és természetesen az egyetemen szerzett tudására, a tudományos fokozat elnyeréséig megszerzett tapasztalatára. Mert tudnunk kell, hogy bár Kishegyesen ő az egyetlen néprajzos, de mások is foglalkoznak a falu múltjának feltérképezésével, jelenének bemutatásával. Gondoljunk csak Virág Gábornak a kishegyesi iskolákról írt könyveire, vagy a Flórián rend vitézeiről írt könyvének a vallással kapcsolatos részleteire, illetve Marković Radmila szótárára, amely a kishegyesi nyelvjárás ismertetése közben sok néprajzi ismeretet is közöl. Kishegyes nem tartozik a magyar néprajztudomány ismeretlen foltjai közé. Szöke Anna mégis olyan könyvet tett le asztalunkra és a tudomány asztalára, amely a Bácskának széles e vidékén hiánypótló, eddig fel nem tárt, be nem mutatott anyagot prezentál. Amikor a kishegyesi kiségyházak, szabadegyházak, vallásfelekezetek, gyülekezetek történetét és életét mutatja be, akkor megismétli azt az élet-től – jelen esetben nyugodtan mondhatjuk: Istentől – kapott adottságát, amellyel élni tudott az addig ismeretlen dél-bánáti, Versec környéki magyarok népéletéről és vallásosságáról írt doktori disszertációjában is.

A lélek és valóság kapcsolatának különböző lehetőségeiről és formáiról szól új könyve, a vallás és a vallásmegélés horizontjairól. Ebben a kiadványban olyan információkat közöl, amelyek nem mindannyiunk számára teljesen definiáltak, jól érthetőek, mindennap megfoghatóak. Egy közép-bácskai, jószerével római katolikus vallásúnak tartott falu vallási életét árnyalja azzal a szándékkal, hogy tökéletesebb képünk legyen a mai és a múltbéli Kishegyes társadalmát jellemző törekvésekről, eseményekről, dolgokról.

Szöke Anna könyvét a *Szabadegyházak* fogalom meghatározásával kezdi, majd utána szól a nazarénusokról, a pünkösdistákról, az ókatolikusokról, az izraelitákról, a Keresztény Adventista Egyházzól, a baptistákról, a reformátusok-

ról, a Hit Gyülekezetéről, valamint a katolikus vallásgyakorlás megnyilvánulási formáiról.

Az új kishegyesi könyvhöz az előszót *Gondolatok Szőke Anna könyvéről* címmel dr. Szigeti Jenő egyetemi tanár, kiváló Biblia-szakértő, a magyarországi szabadegyházak történetének jó ismerője írta.

Szőke Anna szerint a szabadegyházi missziók feleletet adtak egy adott kor kérdéseire, arra, amire az egyház képtelen volt. Szerzőnk az előbb említett professzor kutatásaira alapozva számol be a következőkről: „*A vajdasági szabadegyházak keletkezése egyidejű a magyarországi szabadegyházak létrejöttével, hiszen többségük, ritka kivételtől eltekintve, az 1800-as évekre datálható, ... eredetüket a magyarországi protestáns egyházakkal való kapcsolatra vezethetjük vissza*” (Szőke Anna: *A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete. 5–7.*). „*A szabadegyházakat vagy kisegyházakat újprotestáns egyházaknak is nevezhetjük, hiszen szokásaik, istentiszteleteik a protestáns valláshoz állnak legközelebb (evangélikus és református). Ebből arra következtethetünk, hogy a két protestáns egyházból léptek ki a legtöbben, illetve pártoltak át a szabadegyházak valamelyikébe. Am a későbbiekben kiderül, nem így történt: nem a protestáns egyházakat hagyják el legtöbben, hanem a katolikus vallástól távolodnak el a hívők*” – állapítja meg Szőke Anna, majd felteszi a kérdést: „*Mikor történik gyakoribb átigazolás egyik vallásból a másikba?*” (i. m. 13), s meg is válaszolja azt: „*Általában akkor, amikor a történelmi egyházak eltávolodnak a néptől, amikor az emberek vallási igényeit nem elégítik ki. Amikor a kor kihívásait nem követi az egyház. Egy konzervatív pap nagyon sok hívőt elidegeníthet a katolikus vallástól, s a hívők ilyenkor átpártolnak a protestáns egyházhoz*” (i. m. 13). Ezeket a szabadegyházakat a magyarországi kormány elismerte, de szerzőnk azt nem tudatja velünk, hogy a szerb kormánnyal mi a helyzet.

De nézzük a kishegyesi szabadegyházak sorát, amelyekre általában jellemző a házi ájtatosság és a Bibliaolvasás.

A nazarénusok, vagyis a Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezetek hívei több nemzetiségből valók. „*Ők nem nemzetben gondolkodnak, hanem hívőkben.*” *Felnőtt fejjel, szabad elhatározásukból keresztkednek, és csak a Miatyánkot imádkozzák. „nem a tanult imádságokat kell mondogatni, hanem azt elmesélni, ami az ember szívét nyomja, hiszen az Úr Jézus is így imádkozott*” – vallotta Szőke Anna egyik interjúalánya. A hajdan volt Jugoszláviában épp felénk, a Bácskában és a Szerémségben voltak a legtöbben. Első nagyobb gyülekezetüket Pacséron alapították, s már 1854-ben fel is jegyezték, hogy a pacséri Kalmár István missziós tevékenységet folytatott Kishegyesen, Bácsfeketehegyen, Bajsán, Kúlán, Óbecsén, Moholon, Péterrévén, Szabadkán, Újvidéken. „*A nazarénusok egyházi szervezete nem központosított, az egyes hitközösségek a többiektől szervezetileg függetlenül ... az ún. egyházi szolgák vezetése alatt állnak...*” (i. m. 19.). „*Rendkívül mély vallásos kegyesség és puritánság jellemzi őket. Az eskü tilalmát és a 'ne ölj' parancsolatot abszolutizálják... és ezért a fegyveres katonai szolgálatot is megtagadják*” (i. m. 17.). A politikai életben sem vehetnek részt, nem is szavazhatnak. Szabadegyházukban szakadás állt be, s az

oldalág kissé liberálisabb lett, így a törvényesen besorozott kiskatonák fegyvert is foghattak. De maradtak a konzervatív oldalnak is hívei Kishegyesen.

A pünkösdisták jóval számosabban vannak, a könyv szerint a világon 500–650 millió hívük is van. Magukat az Evangéliumi Keresztyének gyülekezetének tartják. Az Amerikából hazatérő agrárproletárok hozták ezt a vallást a 20. század elején, ahol a protestáns kereszténység keretein belül „*a legfőbb kötelességük a jó és kegyes cselekedetek gyakorlása, a szegények megsegítése, a betegek ápolása, és a buzgó vallásosság*” (i. m. 28.). Szerintük megtérésük nem más, mint a Szentlélek közvetlen behatolása az egyszerű hívő lelkébe. Nem fontos számukra a nemzethez tartozás, valamint egyszerre lehetnek akár katolikusok vagy pravoszlávok és pünkösdisták is. Kishegyesen már az 1950-es években jelen voltak, „napjainkban viszont az egyik legdinamikusabban kiteljesedő keresztyén mozgalom. Tagjai szombaton délutánonként gyülekeznek, 15 és 30 közötti a megjelentek átlagszáma. Szép számmal vannak közöttük romák. Hisznek a jóslásban, a kártyavetésben és az ördögűzésben is. Szívesen keresik fel a katolikus Mária-zarándokhelyeket, a bácskai Doroslót és a szerémségi Tekiát. Székhelyük Belgrádban van”.

Az ókatolikusok az 1869–1870-ben „*tartott I. vatikáni zsinat ellenzéke, 'akik nem fogadták el a zsinaton kimondott, a pápa primátusát tartalmazó dogmát'*” (i. m. 34), ők az ún. pápa nélküli katolikusok, azaz körükben a zsinat előtti törvények vannak érvényben. Nemzetközi szervezetüket Utrechti Uniónak hívják. Megmaradtak a katolikus szertartások mellett, de a latin nyelv helyett az anyanyelvet használják, s elvetik a papi nőtlenséget. Szent Antal-templomuk Péterváradon van. Szervezett ókatolikus egyházközössége Kishegyesnek 1929-től létezett 1960-ig. 2014-ben egyetlen tagja volt, aki ókatolikusnak született. Újvidéken volt a legerősebb közösségük.

Izraeliták már 1779-ben is éltek Kishegyesen, később megsaporodtak, s számuk a 19. század végére majdnem elérte a 200 főt. A náci holokausztot csupán egyetlen zsidó asszony élte túl, aki 1956-ban hunyt el. Vele szállt sírba a kishegyesi zsidóság. Zsinagógájukat is lebontották 1945 után. Náluk is, mint több szabadegyházban a szombat az ünnep. Életvitelük a többi izraelita vallású közösségéhez hasonló volt.

A Keresztyén Adventista Egyház, azaz a szombatisták a könyvben a legbősegebben tárgyalt kisegyház, ugyanis szerzőnknek sikerült néhány mélyinterjút készíteni a közösséghez tartozókkal. Ez az egyház 1936 óta létezik a faluban. Első hívei a falu környékén élő tanyasiak voltak, akiket a könyv név szerint is említ éppúgy, mint a gyülekezet vénjeit és prédikátorait. Törvényeik szerint nem ehetnek sertéshúst, alkoholt nem ihatnak, és el kell hagyniuk a káros szenvedélyeket. Öltözetük egyszerű, ékszert nem viselnek. A szerző felsorolja a magánházakat is, ahol az imaház megvásárlása előtt gyülekeztek az adventisták. Arról is tudomása van, hogy néhányukat az akkor még tiszta vízű Krivaja patakban keresztelték meg felnőtt korukban, ugyanis ők akkor keresztelkednek.

Az adventisták vajdasági székhelye Újvidéken, de az egyház központja Belgrádban van. A világegyházzá nőtt adventista egyház öt évente tart világegyházi generális konferenciát, amelyen a Vajdaságból érkezők is részt vesznek. Szőke Annának Cservenák István volt a legjobb adatközlője, aki bőségesen beszélt az adventista életeszményről. Az alázatosság szertartásán háromhavonként felújítják szövetségüket Istennel. Úrvacsorát (kovásztalan kenyeret és erjedetlen bort) negyedévenként vesznek, aminek része a lábmosás szertartása is. Sok olvasás szükségességét emlegeti az adatközlő, de leginkább a Biblia olvasását, tanulmányozását tartja kívánatosnak. Szerinte sokat kell beszélni az emberekkel a Bibliáról és a bibliai tanokról, az adventista vallás alaptételeiről.

A kishegyesi baptisták misszióállomása kicsiny, csak kilencen vannak, így a csantavéri gyülekezethez tartoznak. Imaházuk azonban van, ahol bibliaórákat tartanak vasárnaponként. Kishegyesen napjainkig *„harmadszor alakult újjá a baptista gyülekezet, amelybe a magyarokon kívül immár szerb ajkúak is eljárnak.”* (i. m. 68.) *„A baptista gyakorlat szerint a gyülekezet tagjai csak azok lehetnek, akik hitvallást tettek, megmerítkeztek, és a gyülekezethez, illetve a baptisták felekezetéhez önként csatlakoztak.”* (i. m. 68.) A férfitagok döntenek arról, hogy az új jelentkező alkalmas-e a gyülekezet tagjává lenni. A szabad akarat, az önkéntesség, a hitvallástétel és a fegyelmezés a legfőbb követelményeik. A gyónást is csak Istennek teszik. Szőke Anna külön bemutatja a kishegyesi baptisták legismertebb tagját, Csőke Sándort (1912–1979), akiről lányai nyilatkoztak. Másik adatközlője elmondja, hogy a faluban sokan hisznek a varázslásban meg a babonában. Azokat hiába próbálják Istenhez vezetni. S attól is tartanak az érdeklődők, hogy mit szól majd a falu, ha netán a másik vallást választják.

A református egyház történelmi egyház, és a Kishegyestől 6 km-re fekvő Bácsfeketehegyen van a bácskai esperesség. De Hegyesen mégis kevés a református, 60–70 személy, akik jobbára beházasodás révén kerültek a faluba. A szerző a bácsfeketehegyi esperessel készített interjút arról, hogy miként tarthatják meg a kishegyesi reformátusok vallásukat, felekezetük előírásait, szokásait. Vasárnapi istentiszteletet tartanak saját épületükben. Orosz Attila szerint *„A szórvány magyar közösségekben a hívők rendszeresebben látogatják az istentiszteleteket, mert ritkábban van, és ez egy kapaszkodót jelent hitük megtartásában... Gyülekezetre van szükség ahhoz, hogy közösségünk ne forgácsolódjon szét. A rádió- és tévéadások nem helyettesíthetik a templomot.”* (i. m. 82.) Arról is szólt, hogy milyen szép példája az ökumenizmusnak, amikor a Szent Száva napi pravoszláv szokásban, a kenyérforgatásban egyaránt részt vesz a református tiszteletes, a katolikus pap és a pravoszláv pópa.

A Hit Gyülekezetéről szólva Szőke Annának Magyarországra vonatkozó adatokat kell használnia (bár ezt nem jelzi), azonban a néhány kishegyesi és topolyai tag miatt szól erről a szabadegyházról is. Két interjút is készített a Hit Gyülekezetének tagjaival.

Külön fejezetben szól a szerző a katolikus vallásgyakorlás megnyilvánulási formáiról. A vallásgyakorlás náluk, Szőke Anna szerint, szociokulturális szerepű is, összetartozást is jelöl. Nem biztos, hogy egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy a vezető politikusok részvétele egy katolikus ünnepi szentmisén „a tér és az idő fokozott szakralizációja” (i. m. 92.). Így azt érthetnénk ki szavaiból, hogy a politikai előljárók szakralizálják azt, ami nélkülük is elég szakrális! Véleményem szerint inkább ők maguk szeretnének szakrálisabb színben feltűnni, hogy elnyerjék a hívőközösség jóindulatát, más szóval a támogatását kelendő időben. A következőt már helyesen fogalmazza a szerző: „Amikor közéleti személyiségek jelennek meg a szentmiséken, a jelenlévők szemében megnő a tekintélyük”. (i. m. 92.).

Szőke Anna új könyvét *A kishegyesi Szent Anna-templom története* című fejezet zárja, amelyben kimerítően szól a templomról, amit gazdag illusztrációs anyag tesz kellemetesebbé. A könyvnek ez a része így izlésesebb formában mutatja be a kishegyesi római katolikus istenházát, mint Szőke Anna előző, erről szóló kiadványa: *A kishegyesi Szent Anna-templom* (Szőke Anna: *A kishegyesi Szent Anna-templom.*).

Szőke Anna új könyve Kishegyes arculatának jobb megismerését, a vajdasági magyar társadalom-néprajzi ismeretek gazdagodását szolgálja.

Silling István

Végsheő Tamás – Terdik Szilveszter – Kocsis Fülöp: „...minden utamat már előre láttad” Görögkatolikusok Magyarországon Éductions du Signe. Európai Unió. Hajdúdorogi Egyházmegye, 2012. 223 p.

A görög katolikus vallást gyakorlók az utóbbi időben rendre beszéd tárgyát képezik mind vallási, teológia, mind néprajzi szempontból. Egy olyan vallási felekezetről lévén szó, ami ugyan több évtizede jelen van mind Magyarország, mind a kelet-közép-európai vallási társadalomban, mégis az utóbbi időben kaptak nagyobb figyelmet. Magyarországon sokan nagyon sokáig nem is tudtak a létezésükről, pedig jelentős létszámmal és vallási összetartó erővel rendelkező felekezetről beszélhetünk, a néprajzi hagyományvilágáról már nem is beszélve. Ez a legutóbb megjelent magyarországi görög katolikusokról szóló összefoglaló munka azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a régi időktől (megalakulásuk és elfogadtatásuk idejétől) kezdve bemutassa ezt a hányattatott sorsú közösséget.

A 2012-ben megjelenő egyházi indíttatás vezérelte könyv számos olyan információt közöl, ami nem csak az egyházi élettel foglalkozók számára lehet hasznos. A könyv legnagyobb ereje a képi illusztrációk gazdagságában is rejlik. Ugyanis ennek a vallási felekezetnek a templomaiban szereplő gazdag ikonosztázionok olyan jelentős anyagot szolgáltatnak, amelyek a művészettör-

ténet számára is fogódzót adhat. Ezen a ponton kapcsolódik össze a legjobban az egyház keleti oldala, a bizánci egyházzal való rokoníthatóság. A könyvet több szerző írása alkotja egészszé; terjedelmében, a képi illusztrációk végett is jelentősnek mondható.

Az öt fejezetből álló munka egy rövid, de annál tartalmasabb előszóval kezdődik. Megadja a cím apropóját is, miszerint a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának 100. évfordulójára szánt összefoglaló műről van szó, a cím pedig nem más, mint egy zsoltár szavai: „...minden utamat már előre láttad” – a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának századik évfordulóján a zsoltáros szavait felidézve tekintünk vissza elődeink küzdelmes útkeresésére.” (5.). Kijelöli, hogy az egyes fejezetek milyen írásokat tartalmaznak.

Az első fejezet egy történelmi kitekintés, ami az egyházmegye jelentősebb eseményeit és állomásait mutatja be, kiemelve a magyar nyelvű liturgia ügyének szorgalmazását, annak előzményeit. Ez az egység történelmi és egyháztörténeti hűségre törekedve került megszerkesztésre. Ezeket támasztja alá, hogy a fejezet lezáró része azokat a levéltári – nem csak hazai, de vatikáni – és szakirodalmi forrásokat tartalmazza, amelyekből a szerző a fejezetét gondosan megírhatta. A nyelvi kérdések, a történelmi kitekintés és az egyházi kérdések taglalása, valamint a papi és az egyházi nevelés kérdéskörébe is betekintő fejezet komoly és megbízható forrásul szolgál akár a tudományos kutatások körében munkálkodók számára is, ráadásul képi anyagot is szolgáltat a szerző a tényanyagok közé, ami színesíti a sok-sok adattal bíró részt.

A második és a harmadik fejezetet egy egységes résznek állapítja meg, amely a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus közösségeit mutatja be a 2012. év pillanatában megörökítve.

A hajdúdorogi megyés püspök tollából származó záró fejezet mélyre szántó gondolatokat tartalmaz, kérdés-felelet formájában próbál rávilágítani a görög katolikus vallást követők hitének világára. A Szentírásból vett példázatok, idézetek teszik színesebbé, valamint az a gondolat, ami a görög katolikusok hivatását jelképezi: „Ma mást vár tőlünk Róma és az Egyház. Éppen a Katolikus Egyház részeként kell megélnünk a keleti gazdagságot” (222.).

Tehát elmondható, hogy jelentős irányadó kötettről beszélhetünk a legújabb Magyarországon élő görög katolikussággal foglalkozó könyv esetében. Forrás- és tényanyaggal rendelkezik, valamint olyan adatokat szerepeltet, amelyek egy helyen talán még nem is szerepeltek. Összefoglaló munka, ám nagyon részletes, és pont azokat a részeket emeli ki, ami a görög katolikus vallás követőinek életében a legnagyobb erővel bír. Pártatlanul szól, az utolsó fejezet pedig a hit erejét méltó módon próbálja szavakba öntve visszaadni. Ez az összefogás és küzdelem, ami a sorokból árad, ez tette lehetővé azt, hogy több szempontól is kutatott terület a görög katolikusság.

Bognárné Lizák Dorina